

Ivan Aralica

ANASTAZIJA (OLUJE U TIHOM OZRAČJU)

1

Došao sam u ovaj grad za direktora tvornice alatnih strojeva i, neočekivano sebi samu, preko noći postao osoba koju se najviše moli, kojoj se najviše umiljava, dodvorava i oko nje oblijeće. U ono vrijeme, a ono je daleko iza mene, kad me je krasila naivnost i, kao posljedica naivnosti, nevinost, svako bi mi od tih dodvoravanja, s usrdnom molbom i dolaskom na poklonjenje, godilo. A danas, nakon tolikog iskustva, jer sam i prije ovog direktorskog mjesta zauzimao direktorsko mjesto – kad sam sličan staroj curi, koja mornare ne dočekuje na obali, obasjana neonskim svjetlom, već u polutami portuna, gdje joj mrak skriva bore na licu – mene te molbe i to dodvoravanje uz njih ispunjavaju samo osjećanjem umora.

Kad bi me tko pitao koje sam radno mjesto napustio, odgovorio bih ono koje umara. Kad bi me tko pitao na koje si radno mjesto došao, odgovorio bih na ono koje umara više od onoga što sam ga napustio. Kad bi me tko pitao u koji sam se iz kojega grada doselio, odgovorio bih u Umor iz Umora. A kad bi me tko pitao što sam na novom radnom mjestu u novom gradu dosad doživio, rekao bih da je to bio samo i jedino umor.

Nemojte misliti da je moje lice od tolikog umora žalosno i obješeno kao grane na tužnoj vrbi. Moje je lice čilije i živahnije nego biste o njemu, ne vidjevši ga i oslanjajući se samo na moje riječi o umoru, mogli steći

predodžbu. Riječi, bez slike onoga što oslikavaju, znaju biti varljive, jer osim sadržaja sadržana u sebi, u intonaciji znaju nositi prenemaganje i preuveličavanje, znači, lažljivost. Moje je lice, glavom jamčim, drukčije nego što bi ga se moglo predočiti po riječima prologa o umoru. Ne što se tiče laži sadržane u prenemaganju i preuveličavanju – tu je i lažljivije nego što je lažljivo kad ga se gleda po riječima – već po tom što umor iskazan u riječima prikrivam srdačnošću, uljuđenošću, lepršavošću i mnogim drugim veselim i optimističnim gestama i grimasama.

Kako da ne budem umoran! Ta neprekidna salijetanja molbama, podilaženjima i podbadanjima! Čak i kad bi ta salijetanja bila tako dražesna kakva su bila ona što sam ih doživio jučer prolazeći pokraj otvorenih prozora gradske kavane. Jedna me je žena bujnih grudi, plavih kosa i modrih očiju, nimalo se ne ustručavajući, upitala poznajem li ja Svena Novaka. Kad sam joj kazao da ga dobro poznajem, sa mnom je studirao, povjerila mi je da je njegova bliska prijateljica i da je nezaposlena. A ima diplomu ekonomske škole koju je završila s odličnim uspjehom! Dok u mojoj tvornici knjigovođe i oni koji u računovodstvu rade imaju osnovnu školu i *šumarski univerzitet*, koji su pohađali ili svirajući frulu i čuvajući ovce ili gazeći s puškom na ramenu po brdima i pjevajući *po šumama i gorama naše zemlje ponosne idu čete partizana...*

»Srce, kakve lijepe oči imaš!« rekao sam joj uz širok osmijeh i produžio svojim putem, a u sebi sam, boreći se s umorom, rekao: ukloniti iz knjigovodstva i računovodstva te što su s osnovnom školom kod ovaca, u šumi ili u Lepoglavi završili *naše univerzitete*, ja ne mogu, neka sam im direktor. Premlad sam! Svi su oni stariji od mene i svi su oni članovi Partije, a ja sam s odobrenjem Partije sjeo na direktorsku stolicu! Jedino što imam diploma je strojarstva; razumijem se u strojeve na kojima se izrađuju strojevi za poljodjelstvo. To jest prednost koja me učinila direktorom, ali ta prednost ima snagu samo dok je Partija i oni u Partiji prednošću drže!

Eto, čak me i te lijepe modre oči svojim salijetanjima i molbama zamaraju. Kako i ne bi kad se ja u njima odražavam samo kao mrski tip kojega se mora moliti i ne može umoliti... Ali, pošto sam napisao prolog o umoru i došao do salijetanja i molbi, vrijeme je da na trenutak prekinem započeto pisanje, dignem se od stola i iznutra zatvorim vrata svoje direktorske radne sobe. Ne učinim li to, mogao bi mi netko, iako je prošlo radno vrijeme, doći u posjet i prekinuti me u namjeri da opišem – ne samo ovoga popodneva, već ovoga i tijekom nekoliko sljedećih – ono što

mi se dogodilo jučer, u ovo isto doba, nakon radnog vremena, kad sam u kancelariji ostao raditi i vrata za sobom iznutra nisam zaključao.

Neću samo vrata zatvoriti, spustit ću žaluzine na prozorima da me tko izvana, kroz stakla, ne primijeti. Na ključanicu ću staviti komad papira i upaliti stolnu lampu. Kod postojeće navade molitelja, nisam siguran da će me u ovom i u sljedećim popodnevim ostaviti na miru. Moram se zatvoriti, moram opisati ono od sinoć! Koliko me god umarale one lijepe oči žene u kavani, toliko me čine čilim i ornim za pisanje umorne oči onog čovjeka od sinoć. Kakve oči! Oči pred kojima sam se pretvorio u dijete spremno slušati priču dok je umor ne izjednači sa snom! Oči kojima se vjeruje i kojima se prepušta! U njima je toplina, mudrost i strogost dane ovoj zemlji i ovim ljudima kao jedini dar u danu kad su se na stolu tvorca dijelila dobra ovoga svijeta.

Prvi su udarci člancima prstiju u moja vrata bili gotovo nečujni, a posljednjih je nekoliko muški odjeknulo. I, kad sam viknuo da je ulaz slobodan, u moju su sobu ušle oči koje su me opčinile čim su se pomolile mimo vrata. Čovjek se počeo bojažljivo primicati mom stolu. Njegovim se licem prosipao strah i primjetno mu zasjenio izražajne oči, a pokrete nogu, ruku i tijela činio pipkanjem i drhturenjem. S tom količinom straha bilo mi ga je mučno gledati, pa sam, da ga ohrabrim, ustao na noge i bio pripravan ispružiti mu ruku, rukovati se srdačno s njim i poželjeti mu dobrodošlicu.

Odjednom mu je s lica izraz straha nestao, a iz pokreta plašljivost, pipkanje i drhturenje. Preda mnom je stajao sasvim drugi čovjek, moj godišnjak. Pružio mi je ruku i izgovorio glasno i razgovijetno titulu inženjera i doktora znanosti, a ime i prezime smrsio je i izgovorio tiho, pa ih ni čuti ni razumjeti nisam mogao.

Dok sam mu držao ruku u svojoj ruci, u njegovim se očima ugasi sjaj, a ruka mu u mojoj ruci poče drhtati. Zamalo da mu ne rekнем neka se ne ustručava, nema čega, kolege smo po struci i neka se uvaženi inženjer i doktor znanosti u mom uredu osjeća kao u svojoj kući. Zamalo, ali rekao nisam ništa! Smatrao sam djelotvornijim da mu ruku duže nego obično zadržim u svojoj ruci i da mu na taj način kažem što sam mu namjeravao kazati. I poruku je shvatio! Stisne snažno moju ruku i, nakon toga stiska, ispusti je! Preda mnom je opet stajao smion i miran čovjek, čije je lice bilo blijedo i mladoliko, a kosa, na moje čuđenje, za godine starosti koje je mogao imati, poprilično sijeda. U takvom raspoloženju odmaknuo je stolicu od stola i sjeo nasuprot meni, kad

sam i sam sjeo.

No, sjevši, njegova dobra volja i njegovo smiono ponašanje nestadoše. Što se to s njim i u njemu događa da se tako naglo i tako često mijenjao. I tek sada, sjedeći mu nasuprot, sasvim izbliza, zapazio sam nemir u očima koje su me općinile. Namjeravao sam ga upitati smeta li mu što kod mene kad mijenja raspoloženje iz časa u čas, ali sam zakasnio pitati: od takvih se očiju odgovor može dobiti i bez posredovanja riječi.

Sam mi preporučiti da ne obraćam pažnju na njegov nemir i njegove mijene. Nekad je nečim ponesen i ponesenost ne može prikriti, a nekad zbog nečeg pada u beznade i prisiljen ga je i na licu i na gestama pokazati. Tako mu njegovu oscilaciju raspoloženja tumače liječnici, ali ne mora biti onako kako oni tu stvar vide. Njega, naprosto, uznemiruju susreti, ovakvi ili nekakvi drukčiji! I to će biti to!

Meni to ne smeta! Neka kolega uzme vremena koliko želi, smiri se i pribere!

Njegove su oči sijevnule. Strese sa sebe nelagodu kao snijeg s kabaniće, nasmija se i priča, zbog koje je k meni i navratio, počeo.

On je završio studij strojarstva u našem velikom i glavnom gradu.

Taj naš dragi glavni grad do guše je sit ljubavi svojih provincijalaca. Zato i nije čudo što o njihovoj ljubavi prema sebi vodi onoliko računa koliko bi ga vodio o svakom drugom dosađivanju. Što da mu prigovaramo – opservirao je moj sugovornik blistajući u svom nadahnuću – kad su ga većim dijelom naselili upravo oni provincijalci koji su osjećanje provincije teško podnosili, pa su se fizički morali preseliti u metropolu, ne uspjevši se i duhovno preseliti iz provincijalnosti u metropolizam... Odavna je poznato da lijepa žena kojoj mnogi namiguju, a ona u to namigivanje povjeruje i smatra se od mnogih ljubljenom, gubi moć da ljubi jednoga i na taj se način, bar u umišljaju, prostituira. Ovdje prostituiranje ne znači da se upušta u ljubav sa svakim tko joj namigne već da svaki mig, tumačeći ga kao znak pohote, pretvara u samoljublje... Kako je s lijepim samoljubivim ženama, tako je i s odnosom velikih gradova prema provincijalcima koji su u te gradove zaljubljeni. Što im se provincijalci žele više približiti, to su gradovi dalje od njih. Moj je gost to osjetio i, čim je završio studije, iz glavnog se grada preselio u drugi veliki grad, koji ima sveučilište.

Nego, morat će prestati s naklapanjem o gradovima i prijeći na stvar koja ga je k meni dovela!

Svi mi imamo svoju važnu stvar, tvrdio je moj gost, čije ću riječi navoditi bez navodnika, jer sve ono što ne prepisujem i ne pišem kao diktat

ne mogu sa sigurnošću stavljati u navodnike i stopostotno ih pripisivati onomu komu ih pripisujem. Uvijek mi se u tuđi navod, u tuđi upravni govor potkradu moje riječi i moje rečenice. Svi mi imamo svoju stvar, nastavljao je, kao što ju je imao poznati gavran kad je sletio na kip Palade, božice mudrosti, ponavljajući, ne odveć mudre riječi, *nikad više*, iz kojih se moglo saznati da se divna Lenora neće vratiti s Letina žala, s obala rijeke koja dijeli život od smrti. Jednu stvar, jednu riječ, jednu priču, jedno viđenje – svi mi to imamo! I svi mi time pokazujemo sebi i drugima da smo i lijeni i nemoćni shvatiti bilo koga osim sebe same... A priča se moga gosta dogodila također u velikom gradu, u onom u koji se doselio nakon studija, gradu koji je, sam i sa širom okolicom, toliko malen da mu ni ime ne smije navesti od straha da se ne prepoznaju njegovi mještani koji su u priču, u stvar moga gosta, upleteni. Toliko da se zna koliko smo veliki kad se radi o našim veličinama, veličinama gradova i ljudi u tim gradovima.

Inženjerove ruke opet drhte, a riječi ponovo trepere od napetosti dok govori o vremenu kad je bio asistent kod profesora Roberta Goldnera i pisao disertaciju na temu mazivih ulja i njihove uloge u industriji, prometu i pomorstvu. Dakle, maziva ulja, to bi mogao biti taj cvrkut, ta stvar, ta priča i to graktanje *nikad više* i *ne ponovilo se*!

Sve što je dosad kazao i učinio tumačio sam kao grč na početku pripovijedanja te svoje stvari, jer mi je poznato, iz prve ruke i na drugim slučajevima, kako je pripovijedanje priče teško započeti. Mislio sam da on u usmenom, kao i ja u pismenom pripovijedanju, strahuje od starta. Da, kao pjevač svoj glas nekoj melodiji, pokušava svoje pripovijedanje prilagoditi stvarnosti o kojoj će govoriti! Kao da pripovijedanje, koje je uvijek fiktivna konstrukcija od elemenata stvarnosti, u ikojem slučaju s bilo kojom stvarnosti može biti usklađeno do poistovjećivanja!

I u ocjeni vještine pripovijedanja sam se prevario kao što sam se prevario i u većini ocjena koje sam, u prvi mah, o svom gostu davao. Kad dovrši uvod, s lakoćom prijeđe na stvar, na graktanje, kao glumac koji je prije nastupa, iza kulisa, razgovarao s vama i bio jedno, smušenjak, a kad je na scenu stupio, drugo, virtuozi. Prosuđujući po vještini izgovora rečenica, po držanju dok ih izgovara, po nadahnuću koje je njime ovladalo – da se od naravnog govora odmaknuo i artificijelnošću dosegnuo govor ludila – ovo mu nije bio ni prvi ni deseti nastup na sceni. Ovo je graktanje na sceni svoje stvari češće i od mjesečnih mijena i od učestalosti dolazaka ljudi u moju kancelariju da mi grakću svoju priču i, kad graktati prestanu, po-

dastru svoju molbu, koju, ako sam čovjek, moram uslišati. Ovo je uigran istup što ga je perfekcija u interpretaciji učinila mudrom ludošću!

2

Prije susreta sa ženom uz koju će njegova stvar i priča biti vezani, on joj je čuo glas iz telefonske slušalice koja se nalazila u ruci profesora Goldnera, koji je promicao i promaknuo njegov dolazak na mjesto asistenta u predmetu elementi strojeva. Profesor je pred njim nagovarao tu ženu da primi Pavla Crnka – kako se moj gost zvao – poželi mu uspjeh u struci i, koliko je do nje – a do nje je mnogo – uvede ga u društveno-političke aktivnosti, kojima se svi asistenti, budući odgojitelji socijalističke mladeži, moraju baviti. Ona je to prihvatila, i da ga primi i da ga uvede u društveno-politički rad, ali je, kao uzgred, još jednom izrazila svoje mišljenje kako bi mnogo bolje bilo da je za asistenta na katedru elementata strojeva došao poznat čovjek nego svima njima nepoznata osoba, Pavao Crnko. Na tu je uzgrednu opasku Goldner odgovorio da on njena favorita cijeni, ali misli da za znanstvenog radnika nije, da je površan i sklon paradi, pa će mu više odgovarati rad u pogonu, rad s mirisom mazivih ulja u nosu, nego rad za katedrom, gdje bi predavao o kemijskom sastavu mazivih ulja. Stari se Goldner nasmijao svojoj dosjetci o razlici između kemijskog sastava i vonja u nosu mazivih ulja, a ženin je glas u slušalici na tu dosjetku, iz protesta, iz čega li, umuknuo. Dok je veza i dalje ostala otvorena!

Na licu mu nije mogao primijetiti zabrinutost, što se ona tamo, na drugom kraju žice, ljuti. Širok osmijeh na njegovim ustima više je govorio o preziru prema ženi s kojom je razgovarao nego o brizi što se ona na njega duri.

»Vidiš kako je to sa ženama!« rekao je i spustio slušalicu na telefon, kad to ona s drugu stranu žice nije učinila, a da nije kazao što bi se to, po njegovu saznanju, imalo vidjeti.

»A kako?« upitao je Crnko ne želeći već na početku upasti u zamku i birati strane u sporu o kojima još dovoljno ne zna. Želio je zadržati naklonost profesora Goldnera, ali i steći naklonost žene koja mu je, kako je čuo, prilikom izbora za asistenta, bila nenaklonjena.

»Nemoj od mene očekivati da te učim kako je sa ženama!« rekao mu je Goldner nastavljajući u šaljivom tonu, s namjerom da razvedri asistenta, kojemu je netko već na prvom koraku gurnuo klip pod noge.

»I ne očekujem!« odgovorio mu je.

»A ja mislio da očekuješ!... Star sam za takve stvari. Od onoga što sam u svoje vrijeme znao, najveći sam dio zaboravio, a ono čega se još sjećam, zastarjelo je za današnju upotrebu. Ne bi imalo učinka! Mladiću, sam se snađi! Ona te čeka! Ali, molim, bez iluzija! Ruke su joj duge, vise niz haljinu, a lice joj je kao u monahinje. Razumije se, bez svetosti u očima! I bez crnog vela na glavi!«

Dok se uspinjao stubama, nad koje su se nadnijeli lučni svodovi, što su od stubišta pravili svojevrstan prolaz u kojemu i po danu moraju gorjeti svjetla, sjećao se svojih studentskih dana i stubišta na svom matičnom fakultetu, koje je, ne nalikovalo, koje je bilo isto kao i ovo kojim se sada uspinje. Nije to bilo davno, kad su se, nakon završenih predavanja, njegovim stubištem, obrušavale grupe bučnih studenata sustižući jedna drugu. U tim grupama, bučan koliko i ostali, nalazio se i on sam. A sad se na fakultet ponovo vraća, ali vraća sam. Ne, doduše, na svoj matični fakultet, ali ipak na fakultet, na mjesto nekakvog studiranja! Grupa studenata nema. Tišina mu govori da je sada ne samo sam nego je sada i nešto drugo! Nisi kamen, tu razliku, biti u grupi ili biti sam, biti kaplja u slapu ili kap na vrbovu listu, moraš osjetiti i mora ti od toga osjećanja srce jače tući. Pogotovo ako se uspinješ, ako se uza stube, ove ili neke druge, uspinješ!

U tom se trenutku, silazeći niz stubište, njemu ususret, pojavi njih dvoje.

Žena se činila znatno nižom od muškarca, mada je, kad bi je samu gledali, bila viša od žene srednjeg rasta. Taj je privid, da je niža nego jest, nastajao zbog njena propinjanja na noge kako bi svojom glavom muškarčevoj glavi bila što bliže i zbog njena napora da muškarcu dokaže nešto što mu je bilo teško, govoreći obično, dokazati. Govorila je napregnutim šapatom punim šumova i bila čujna, ali potpuno nerazgovijetna. Kad im se Crnko približio, i čujnost ženina glasa presahnu, ali ni dok su mu se približavali ni dok su ga mimoilazili, žena, sada i nečujnim i nerazgovijetnim glasom, nije prestala muškarcu nešto bezuspješno dokazivati.

Muškarac se – onako visok i stasit, uzdignuta čela, oblijetan ženom od sebe nižom – Crnka doimao kao vitez s čelenkom na glavi i zlatnim tokama na prsima. Nadimao se i pucao od zadovoljstva, ne izgovarajući ni riječi, dok je žena pokraj njega govorila i govorila, u visini se pokušavala s njim izjednačiti, a u pameti ga nadmašiti. Oboje su, pak, zdru-

ženi i okamenjeni u jednom, Crnku sličili na levita i njegovu sjenu, na levita koji, dok ga njegova sjena prati, silazi stubištem židovskog hrama i sanja kako će i on, kao i kralj Judeje, uskoro leći u bijelu postelju i cjevivati lijepu ženu, makar ta žena bila njegova sjena. Žena je, dok s njom silaziš niza stube i sanjaš je u postelji, sjeni nalik; a sjena su i žena, dok sa ženom ležiš u postelji, isto!

Bio je gotovo siguran u točnost pretpostavke da to dvoje vode pregovore gdje će se i u koje vrijeme večeras sastati. Pregovore na visokom nivou, za razliku od niskog nivoa pregovora o takvim susretima koje je on nekada na fakultetu s nekim ženama vodio. Njemu nije bilo važno ni mjesto ni vrijeme! Svejedno je li u kuhinji ili na nekošenoj travi, svejedno je li u podne ili u ponoć! A ovakvi su izbirljivi i u mjestu i u vremenu.

Ali, neočekivano i za njega sama, susrevši na stubištu tu ženu i tog muškarca i predmnijevajući da dogovaraju ljubavne orgije na odabranom mjestu i u odabrano vrijeme, vratio se u studentske dane i uvukao u studentsku kožu, kad je rijetko tko sličan tima dvoma mogao proći pokraj njegove klape i njega, a da ga klapa i on ne istuširaju od glave do peta i ne usporede s onim s čime ih se može i ne može uspoređivati. Uz njega sama, ona je žena, uspoređena sa sjenom koja se uspinje, dobro prošla! Klapa bi joj priljepila mnogo gorih stvari. Na primjer: babi su godine pale na ramena, pa ih želi nekomu istovariti na leđa; baba jako trza ješku, a momak mekano vuče, dok je ne navuče; a kad je navuče, spremić će je u hladnjak i imati kad ništa boljega ne bude mogao imati.

Smijao se nižući bezobraštine na račun žene i muškarca koji ga susretoše i zaobidoše, ali je i postajao svjestan, jer ništa od mišljenog nije izgovorio i jer je smijeh krio, da ta igra više za njega nije, da je on sada nešto drugo. Pred njim je susret s Anastazijom, koja ga gore, kad stube savlada, očekuje!

A Anastaziju nije našao ni u njenoj sobi ni za njenim stolom. Za njenim stolom nije sjedio nitko, a vrata su sobe prema hodniku bila širom otvorena, neka zna onaj koji u sobu navrati i nađe je praznu da je ona tu negdje, u blizini, i da će se uskoro vratiti. Šetao je po hodniku ispred Anastazijinih vrata, kad naiđe neko muško čeljade i upita što drug tu čeka. A kad drug odgovori kome je došao i nije ga našao, čeljade reče da će drugarica Anastazija uskoro doći, izišla je ispratiti Cvijana, dobrog druga. Kad to reče, muško se čeljade izgubi odlazeći hodnikom i vukući na sebi i za sobom nekakav snop krpa, sagova, kojeg li vraga!

Sjeo je na klupu što je služila studentima dok bi čekali red na ispitu i od nervoze gužvali skripte u rukama, kad se na hodniku, iz pravca otkuda je i sam došao, pojavi ona žena što ju je kao sjenu vezanu uz stasita muškarca susreo dok se ovamo uspinjao. Sad je, gledajući je u istoj ravni, u lice, dok mu prilazi, mogao vidjeti kako doista izgleda ta žena kao žensko. Ramena su joj spuštена, pas nizak, bokovi su joj proširili suknju, a noge su joj kratke i debele, pa se činilo da ju je netko, dok je bila u razdoblju rasta i razvoja, nečim odozgor pritisnuo prema zemlji i za zemlju prilijepio kao što se školjka zvana priljepak prilijepi za kamen na obali mora. A to, da je usuprot tom pritisku odozgor prema dolje, ipak, izrasla do visine veće od prosjeka, može zahvaliti unutarnjoj čvrstini, upornosti i prkosu. Drukčije ne možeš objasniti zašto bi joj vrat bio tako dugačak i zašto bi se glava na njemu, i s njim na visoku, ustremila prema još većim visinama, tako da se stjecao dojam kako joj nos, iako je bio na svom mjestu, stoji posred čela i strči uvis kao nosorog rog.

Ponovo je, bez potrebe i bez povoda, iz objašnjive dosade i neobjašnjive objesti, ružno mislio o ženi koja, očito, ima briga s delijom kojeg je otpratila do izlaska iz zgrade, pa konačan dogovor s njim o večerašnjem susretu postigla ili ne postigla.

Žena se pred njim zaustavila i upitala ga da, možda, nju ne čeka.

Nju? Nije siguran da baš nju čeka, ali je moguće da je čeka! Podignuo se s klupe i rekao da čeka kolegicu Anastaziju, predavača sociologije, političke ekonomije, marksizma, filozofije i ostalih sastojaka koji sačinjavaju taj predmet, obavezan za sve koji su bilo što studirali. Ako je ona Anastazija, nju čeka!

Rukovali su se, predstavili jedno drugomu i ušli u otvorenu kancelariju, Crnko prvi, a Anastazija iza, da bi njega počastila prednošću, a sebi omogućila da zatvori vrata.

Najprije je od nje bio prinuđen čuti ono što je čuo iz slušalice, da je postojao za asistenta bolji izbor od njega, i primijeniti preporuku Goldnera da se s tom, koja o njemu tako misli, sam nalazi i snalazi, on mu pomoći ne može. A sad, nakon svega onoga što je mislio o toj ženi i što je na njoj primjećivao, osjeća se, sam u svojim očima, od sebe sama osramoćenim i onemogućenim da krene u osvajanje Anastazijine naklonosti, što mu je Goldner kao mudar čovjek, znajući što se sve o taj klin može objesiti, preporučio. E, jest ga uprskao! Totalno!

I Anastazijina je kancelarija bila totalno uneređena, pa se ona trudila da lepršavim govorom domaćice ni o čemu, njegovu pažnju otkloni od razbacanih knjiga, papira i kancelarijskog pribora. No, koliko se god za njom povodio, slušao je što govori i ne gledao nered, nije mogao ne zapaziti da taj nered nije nastao u zanesenosti znanstvenim radom već u žestokoj prepirki kad nisu, kao izražajno sredstvo, služile samo riječi, nego i kancelarijski pribor, sve što se našlo na dohvat ruke.

Uza sve nastojanje, do cilja da mu od nereda odvрати pažnju nije dolazila. Njihov je razgovor nalikovao igri dvoje glumaca koji su trebali odigrati one dijelove teksta bontona koji govore o susretu dvoje protivnika koji mržnju, protivštine i nelagodu trebaju svesti na nulu i uspostaviti odnos pun srdačnosti i blagonaklonosti. Igra je igrana, i čak dobro odigrana, ali njena iznuđena namještenost nije se dala ni prikriti ni održati na duže vrijeme.

U podužoj pauzi, kad dalje nastaviti nije mogla ni ona ni on, pogledi su im istovremeno pali na otvoreni telefon i slušalicu koja je, bačena namjerno ili ispala iz ruke slučajno, na vrpici visjela sa stola i dosezala parket.

»Da!« rekla je gledajući slušalicu, telefon i njega koji vidi što i ona vidi. Bacila je pogled i na razbacane knjige, papire i olovke. Prestala je glumiti dijaloške sekvence bontona i rekla uozbiljena i rumenilom zajapurena lica:

»Priznat ću vam! Malo prije vašeg dolaska, pred pola sata, dogodio se tu kraj neugodna razgovora. Ni vrata za sobom nisam zatvorila kad sam iz kancelarije istrčala. I ostavila sam za sobom sve ovako razbacano. Što sam drugo mogla! Pokušala sam spor izglediti!«

Crnko je mogao zamisliti da je razgovor što ga je Anastazija malo prije, pred pola sata, vodila bio neugodan, ako je točna njegova pretpostavka da ga je Anastazija vodila dok je imala telefonsku vezu s Goldnerom, a njen sugovornik, kao i ona sama, slušao Goldnerovu opasku o njenu favoritu za asistenta, koji da je površan i kojemu više pristaje da njuši maziva lja u pogonima nego da im izučava kemijski sastav za katedrom i u laboratorijima. To je mogao zamisliti, neugodan razgovor, ako je njegova pretpostavka točna!

»Ispričavam se što sam došao u nevrijeme!« rekao je Crnko.

»Ni za što vi niste krivi! Očekivala sam vaš dolazak. Danas, u ovo vrijeme! Ali, najbolje je da vam kažem što je tu kod mene prije vašeg, očekivanog, dolaska bilo.«

Ne, njoj se, dok je govorila, nije vidjela pjena ni oko zubi ni u krajevima usana, ali se na način kako je govorila, bez obzira na to, mogla odnositi izreka kako netko nešto *sav zapjenjen govori*... Ne, njen govor nije mogao biti neiskren, prvo, predavala se tom govoru kao da u njega želi pretočiti sebe samu, a drugo, taj neveseli govor bio je u skladu s tmurnim izgledom njena lica, lica s mnoštvom većih i manjih bradavica i madeža... Ne, nije to bio uman i obrazložen govor s unutarnjom logikom i logičnim učinkom – da bi to bio, trebalo mu je produžiti natuknice i krnje rečenice – ali nije bio ni nepovezano nabacivanje svega i svačega na granici s bezveznim brbljanjem... Ne, njena zapažanja nisu bila, ni sa znanstvenog ni s političkog kuta gledano, nezanimljiva i beznačajna, ali je problem s njima bio u tomu što nisi mogao znati koliko mjesta u njima zauzima stvarnost a koliko Anastazijina fantazija. Dakle, ni zapjenjena ni smirena, ni iskrena ni neiskrena, ni logična ni zbrkana, ni zanimljiva ni nezanimljiva, ni realna ni irealna, Anastazija se u tom govoru predstavila kao hodajuće protuslovlje, koje pod svaku cijenu želi biti oličenje drugarstva, pregalaštva i nesebičnosti – triju supstancijalnih vrijednosti njena svjetonazora nazvana *partijnošću*.

»Taj drug, drug Cvijan Lubura – sreli ste ga, sišao je sa mnom niza stube, otpratila sam ga do izlaza iz zgrade, pokušavajući uzaludno izgladiti spor – vrlo je dobar drug. Tako odan Partiji, uporan u radu, voli društveni rad, dijeli ideale *partijnosti*! A i u svojoj je struci, u tim elementima strojeva, vrstan! Samo, vi to znate koliko i ja, mladu je čovjeku teško dokazati svoje stručno znanje pred tim starim i veleučenicima profesorima, koji su se bez ostatka posvetili svojoj struci, a za društvena zbivanja oko sebe nimalo ne mare, baš im se fućka za Partiju i *partijnost*. A kod druga Lubure je baš ta dimenzija, društveno-politička dimenzija, silno razvijena. On bi, da je nastavio rad na sveučilištu, odgajao strojare koji bi bili i strojar i društveno-politički radnici. Sjajan je u radu s omladinom! Mladi za njim lude! Ovdje je kod nas nešto honorarno radio. Blistavo! Ja vam kažem blistavo! Takva se ljubav nastavnika prema omladini i omladine prema nastavniku ne nalaze često!... Ali je imao i svojih mana! Ambicije! S tim se i tolikim ambicijama uvijek završi loše. Mnogima staneš na žulj, mnogima se zamjeriš. Nekomu nisi dovoljno ambiciozan. Pa, onda, postoje i bolesne ambicije, kad hoćeš više nego

što možeš i nego što ti pripada. S tolikim ambicijama za neke si laktaš. Netko i tebi stane na žulj, a ti mu vratiš laktom u rebra. Kažem vam, s ambicijama je uvijek jao i naopako. Meni ambicije nisu drage, ja više volim samozatajan rad, pa što bude. Idi kamo te šalju, idi tamo gdje te Partija treba! Zašto da se otimaš za pojedino radno mjesto! Bit će rada za svakoga. A Lubura je bio odveć ambiciozan, zamjerio se mnogim profesorima. Oni su napali njegovu stručnost. Da je za svašta, pa da kao svaštar nije ni za što na temeljit način! Da taj s jednakim uspjehom može predavati ekonomiju, psihologiju, matematiku i struju visokog napona. Bili su beskrupulozni prema njemu! Napravili su od njega la-krdijaša... A nije to zaslužio! Bio je pretjerano ambiciozan i to mu nije valjalo. Ali je bio drug i partijac kakvih se malo nalazi. S njim si mogao pričati o svemu i svačemu, pratio je tisak i bio obaviješten. Uzoran čovjek, principijelan do kraja. A vaš ga mentor Goldner vidi drukčijeg! Kaže da su mu svi principi nabijeni u šupljinu kralježnice, gdje je kod drugih ljudi kralježnična moždina. I da stoga hoda onako uspravljen kao suh kolac! Bezobraština!»

Zastala je! Ne da bi obrisala pjenu s krajeva usana! Samo da se pri-bere za novo pjenjenje!

»Nego, ni Luburu ne razumijem! Ako sam o njemu imala dobro mišljenje, nisam ga zatajila, izrekla sam ga svugdje gdje ga je trebalo izre-ći, ali ne možemo očekivati ni ja ni on da će se moje mišljenje i prihva-titi. Postoje i druga mišljenja o njemu, ravnopravna momu. Ja dajem mišljenje o moralno-političkom liku, stručnjaci daju mišljenje o njegovoj stručnosti. I, kako ih je više, nadglasaju me! Makar je to neispravno! A Lubura se previše vezao i pouzdavao u mene. Kao, *partijnost* je važnija od stručnosti! Trebala bi biti, ali nije uvijek! I sad, kad nije uspio, svu krivnju svaljuje na mene, sve prigovore upućuje na moju adresu... Pa, molim vas, nije mjesto asistenta jedino koje može dobiti! Ima i drugih, naći će se! A on, zbog prkosa, da će otići iz ovoga grada, da nikoga od nas više ne podnosi i da nas više ne može ni na ulici susresti. Jest, nepravda mu je učinjena, ali čemu toliki bijes! Da ide u nekakav institut! Idi!... A gledajte mene! Ja u svom životu nikad nisam rekla ovdje ću, ako mi želji ne udovoljite, učinit ću to i to! Ne! Ja idem gdje trebam ići, gdje me pošalju, i obavljam onaj posao koji mi dodijele. U početku je teško, poslije ide! A mnogi zacrtaju, tu hoće i samo će tu! Ne razumijem ih! To nije posluš, to nije vjernost i discipliniranost koja se traži od partijaca. Partijac mora biti spreman ići tamo kamo ga Partija šalje. I biti zado-

voljan, pa makar ga zapadne ulice mesti. Eto, takva sam!... A Lubura zaintačio! Otići ću, otići ću! Idi, samo idi! Ostavi me na miru! Voljela sam te! Mislim, onako, kao druga voljela, a ti radi kako znaš! Moći ću i bez tebe!»

S vremena na vrijeme postajalo je Crnku neugodno što sve ovo mora slušati o svom konkurentu. Kao da se i njemu upućuju prigovori što se Lubura ljuti. Koliko god Anastazija svoja osjećanja prema Luburi omatala drugarstvom, vidjelo se da je to bilo od drugarstva nešto više ili je bar, s njene strane, nešto više htjelo biti. No, s druge strane, s Luburine strane gledano, koliko se god Anastazija trudila Luburinu ljutnju pripisati njegovoj neumjerenoj ambicioznosti, iz onoga što se dogodilo sa slušalicom vidjelo se da se Lubura razbjesnio kad je vidio da od nje ne može dobiti ono što je dobiti očekivao. Što je očekivao kad je smogao snagu poljubiti njeno lice osuto bradavicama i madežima i kad je obgrlio njen spuštenu struk i njene obline u kukovima nalik oblinama Venere iz Willendorfa. I sad, jer su se Anastazijine iluzije rasplinule, on je, Pavao Crnko, kriv!

A budući da Crnko nije bio samo stručnjak za maziva ulja i elemente strojeva već i čovjek sa srcem i dušom, suosjećao je s iznevjerenim očekivanjima žene koju prvi put vidi i koja mu se, iako uvijeno u politiku i *partijnost*, ipak iskreno povjerava. S vremena na vrijeme spopadali su ga stid i grižnja savjesti što je toj ženi, i ne hoteći, učinio veliku neugodnost. Za ženu najveću! Zato joj je praštao sve prigovore, otvorene i prikrivene, koje mu je, kao njegovom krivnjom napuštena žena, upućivala. Čak i da je Lubura, stojeći uz nju dok je preko telefona razgovarala s Goldnerom, nije samo svojom prisutnošću nukao da kaže kako je od dva kandidata izabran gori, ona je to, nadajući se još uvijek da će Luburu i nakon neizbora za asistenta uza sebe zadržati, imala pravo i potrebu reći. Time je pokazivala Luburi, tražio on to ili ne tražio od nje, da je i dalje spremna, ostane li uz nju, za njega sve činiti. Usput, suosjećajući s napuštenom ženom, on je tek sada shvatio blagost i obzirnost profesora Goldnera prema ženama koje čine ono što Anastazija za Luburu čini. Iako Goldner u trenutku izricanja svoje blage primjedbe nije znao ono što Crnko sada znade, da joj je, kako bi umuknula i prestala mu se udvarati, nezahvalni Lubura iz ruke istrgnuo slušalicu.

Do njenih lamentacija o partijskom drugarstvu nije držao, njemu je to bila hrpa ispraznih fraza, a još manje do njenih načela u radnom zakonodavstvu – da je spremna ići tamo gdje je Partija pošalje i raditi što joj

Partija zapovjedi, jer je takve radnike, od Partije poslane, vidio ili kao neznanice ili kao zabušante koji ne rade ni onoliko koliko bi mogli i znali raditi. Ali mu je, tomu nasuprot, bila duši bliska i umu shvatljiva tuga ove žene, njen neskrivani osjećaj pred licem čovjeka o kojemu malo zna, što je bila prevarena, valjda ne prvi, već po tko zna koji put, od voljene osobe, tuga što je izdaje i napušta ono u što je vjerovala i na što se u životu htjela osloniti. Tuga što je napustio nju, koja je sebe samu preko vjernosti i odanosti drugom htjela dati i od drugoga, također preko vjernosti i odanosti dobiti ono za čime je žudjela! Dati ljubav i biti voljena – valjda! Tuga je i očaj obuzimaju, kad, na kraju, uviđa da je od nje na njegovu stranu mnogo više darovano nego što je s njegove strane na njenu preko volje dano. Tuga što se kod njega očitovala gola sebičnost!

Mogao je on, pravično sudeći, za sve ono u čemu se Anastazija našla reći da je sama sebi kriva, zašto se vezala uz čovjeka koji u ambiciji skriva glupost i sebičnost, ali nije mogao ne vidjeti da ju je to otkriće duboko potreslo i nije mogao ne suosjećati u njenom jadu što joj je Cvijan Lubura istrgnuo iz ruke slušalicu kako više ne bi slušao njeno dobro mišljenje o sebi, koje mu se, koliko god mu nekada laskalo, sada – kad je propao na natječaju za asistenta – istinski gadi.

Tako je prvi susret Crnka i Anastazije, od njega očekivan kao suočavanje sa svojom protivnicom u natjecanju za mjesto asistenta, završio samilošću i naklonošću prema toj ženi. Je li to bila i želja Roberta Goldnera, koji je taj susret, da spor izgadi, i pripremio?

4

Lubura se više, koliko je mogao čuti i vidjeti, na fakultetu nije pojavio, ali Crnko nije znao održava li Anastazija na neki drugi način, pismeno ili telefonom, s njim vezu. Sve dok jednoga dana nije, slučajno, na njenu stolu vidio razglednicu poslanu iz nekoga grada. Grada čija se slika nije vidjela, jer je razglednica bila okrenuta prema njemu stranom na kojoj je adresa primaoca i tekst pošiljaoca s nadnevkom kad je poslana, bez navođenja grada iz kojega se šalje. A poslana je pet mjeseci nakon onoga što se dogodilo pošto je izbijena slušalica iz Anastazijine ruke. Razglednicu u svoje ruke pred njenim očima nije mogao uzeti, okrenuti i vidjeti koji je to grad, ali je uspio pročitati tekst u kojemu Lubura javlja da se zaposlio u institutu za radnički pokret. Shvatljivo, ne javlja ništa o tomu da je svojim viteškim njuhom i kralježnicom nabijenom principima iz kodeksa

partijnosti nanjušio da bi sa znanjem o radničkom pokretu u Partiji mogao brže napredovati i dalje doprijeti nego sa znanjem o mazivim uljima i elementima strojeva. Neka je vidio i pročitao tu razglednicu, o Luburi s Anastazijom nije ni riječi prozborio. Neka je primijetila da krajem oka čita što na razglednici piše, a moguće je da ju je ona i namjestila tako da bi je on preko oka mogao pročitati, Anastazija s njim, ni tim povodom, o Luburi razgovor nije željela započinjati.

Nakon onog razgovora, kad je izrekla i više nego što je htjela i smjela izreći, Anastazija više ni jednom ništa o Luburi nije kazala, osim, ako se nekom vrstom svraćanja pažnje na njega, ne drži podmetanje njegove razglednice Crnku pod oči, neka je pročitati bude li mu se dalo čitati. Ako bi čula da se od nekoga – ne od Crnka, on to namjerno nije činio – spomene Luburino ime, ne bi se razgovoru o njemu pridruživala već bi se uvijek na isti način ponijela. Zastala bi s radom koji je dotad radila ili bi u govoru koji je govorila zadržala pogled na nekom predmetu i neko vrijeme izgubljeno ili pribrano, kako se uzme, šutjela. Čime je ona iz svog sjećanja, kad bi je netko na njega podsjetio, njegovo ime brisala, kako bi se od njega kao od iskušenja branila, nitko nije mogao primijetiti. Nakon kratkotrajna zastoja u radu ili govoru nastavljala bi tamo gdje je stala, bez ikakve promjene, kao da zastoja i nije bilo.

Po nekim njenim učestalim lamentacijama dalo se zaključiti da ih temelji na nemilom iskustvu s Luburom. Crnko bi se našao pred iskušenjem da joj preporuči neka bude konkretna, neka kaže na koga i na što misli. Ali, znajući da bi spominjanje Lubure u njenu govoru izazvalo neizvjestan zastoj, iz kojega se dosad nije, iako bi se jednom moglo, svašta izleći, nije se usuđivao nukati je da bude konkretna.

»Znate, ja sam, možda, pogriješila u visokoj ocjeni nekih ljudi. Nisu se na kraju pokazali onakvima kakvima su se meni na početku činili. S vama mi se sličan slučaj neće dogoditi. S vama sam počela od nule i, moram vam priznati, penjem se na sve veću i sve veću ocjenu!« govorila je.

Njemu je bilo na vrh jezika da je upita komu bi od dva kandidata, da je izbor asistenta sada, dala svoju preporuku i glas.

To bi, možda, i učinio da nije zapazio kako Anastazija, odbijajući se lijepiti uz Luburino ime ako ga netko slučajno spomene u razgovoru, odbija i sažaljenje prema njoj zbog onoga što joj se u slučaju Lubure, u osobnom životu i na fakultetu, dogodilo. Sažaljenje se upućuje jadnicima, a ona kao jadnica, makar jadnija nego u slučaju Lubure nije mogla biti, sebe, ne da nije htjela, nije mogla vidjeti. Znao je, primijeti li da joj sa sažaljenjem

pristupa, da je vidi jadnicom sažaljenja vrijednom, zalupit će mu vrata pred nosom, makar mu vratnica nos i čelo ulupila.

U igri, tako da kažemo, miša i mačke – u kojoj je miš bio on a mačka ona – Crnku je bilo drago čuti da se ona u ocjeni visokom ocjenom Lubure prevarila, a da ocjena njega od nule raste sve više i više. Bilo mu je milo i zapažati kako se ona trudi zaboraviti viteza koji ju je pokušao iskoristiti. Ali mu sve to nije bilo dovoljno i da sazna što tu ženu pokreće da pravi cik-cak pokrete, jednom u ovom, a drugi put u onom smjeru, kako bi predivio što sve u budućnosti s njom može doživjeti. Da to dozna, učinilo mu se zgodnim da prekorači crtu zabrane, da spomene Luburino ime, da ga ocrni koliko ga je i ona, u onom razgovoru, u nastupu ogorčenja, ocrnila i da vidi hoće li mu ocjena vlastite vrijednosti, i kad prekorači crtu dopuštenog, u njenim očima rasti.

Zajedno su, pripremajući novu Titovu štafetu, sređivali dokumentaciju vezanu uz nošenje štafete iz prošle godine, kad je na čelu tijela koje je organiziralo nošenje štafete fakulteta do mjesta gdje su se sve fakultetske štafete slijevale u štafetu sveučilišta bio Cvijan Lubura. Naišli su na dokument što ga je Lubura napisao i potpisao. Crnko je za pismo pisca i potpisnika kazao:

»Ne samo da je dvosmisleno, to je i izrazito glupo!... Zbilja, kako ste i jednog trenutka mogli povjerovati u pamet toga glupog i nadmenog purana!«

»Kako sam mogla povjerovati!« rekla je Anastazija i izdužila vrat koliko ga je najviše mogla izdužiti. »A kako me se vi usuđujete tako nešto drsko pitati!« dodala je i glavom stremila uvis toliko da se činilo kako će, nastavi li se pružati, tjemenom doseći strop. »Ako želite da vam ocjena u mojim očima zadrži visinu koju je dosad postigla, a to je visoka ocjena samo obzirom na to da je počela rasti od nule, takvo me nešto više ne pitajte!« završila je i prešla na sređivanje stare i pripremanje nove, po uzoru na staru, Titove štafete.

Tada se Crnku prvi put učinila nalik zmiji, koja se, prije nego što će iznenada munjevitom brzinom ugristi onoga tko je uznemiruje, izdiže na rep što se više izdići može. Sada je samo palucnula jezikom i zaprijetila da će drugi put, izdigne li se na rep, zagristi zubom i u zagriz ubrizgati otrov. Toliko da Crnko zna kako ona nikakva jadnica nije i kako njoj njegovo sažaljenje ne treba, što god da joj se uz Luburu, žaljenja vrijedno, dogodilo!

5

Nakon ovog neuspjelog pokušaja da joj se približi i prema njoj pokaže razumijevanje i naklonost, trebalo je dugo čekati da se ukaže prilika za novi. A kad se ukazala, tko zna čijom krivnjom, učinjen je korak natrag a ne naprijed! Tu je priliku pružila Anastazija, on je trebao prihvatiti izazov i iskoristiti priliku da joj se približi, ali on to, smušen kakav je bio, nije iskoristio. Otvorila je s njim na nizu susreta seriju razgovora, čiju mu svrhu nije otkrivala – samo, neka dođe k njoj na kavu, malo će proćaskati – ali čija se svrha, pomalo, sama od sebe otkrivala i, kad se otkrila, bila naprasno odgođena. Za neko drugo vrijeme, nakon nekih predradnji! Sad neka stvar stoji gdje jest, poslije ćemo, kad dozori, vidjeti što ćemo i kako ćemo!

Kao da mu je željela omogućiti pristup ljudima na fakultetu, počela je iznositi mišljenje o jednom po jednom. Nije to bilo ogovaranje, nije sadržavalo tračeve, bile su to kratke opaske u kojima je htjela pokazati svoju oštroumnost i poznavanje okruženja. Primjerice:

»Znate, vaš zaštitnik profesor Goldner nije loš čovjek. Dobar je stručnjak! Ali, što ja znam, nisam načisto s njim, smeta mi kod njega zakopčanost! Sve nešto u rukavicama! Nije tip čovjeka kakve ja volim imati pred sobom i uza se.«

Bilo je mnogo umišljenosti u njenim opaskama, ali i, u skladu s tom umišljenošću, naivnog vjerovanja da će joj Crnko otprve povjerovati, pa se silno trudila da početna, temeljna saznanja, o ljudima s kojima će raditi, primi iz njenih usta i pretoči ih u svoja uvjerenja.

»Znate, prije procjene vrijednosti nekog čovjeka, ja u prvom redu vodim računa o njegovoj otvorenosti. Ako je on otvoren, ako bez ustezanja i u svakoj prilici kaže što misli, pa makar to za one koji ga slušaju bilo neugodno čuti – i za mene – on je meni pravi čovjek. Pravi drugo, želim reći! A ako pred sobom imam onoga koji lisiči, koji postupa u rukavicama, i što ti ja znam kako, bio ne znam kako učen i uglađen, on za mene pravi čovjek nije. On za mene nije drug! Ja se pitam zašto ljudi jedni prema drugima ne bi bili otvoreni i jedan drugomu govorili istinu u lice?«

»A zašto! Mislim zato što je otvorenost lijepa stvar, ali je nije lako ostvariti. Nije se lako otvoriti!« rekao je Crnko.

»Je li?« pitala ga je Anastazija. »To vi meni kažete!«

»Ne! Sebi i vama. U prvom redu sebi, pa vama!«

Anastazija nije mogla ne zapaziti što je time htio reći i što je to što je reći htio prešutio. I nije mogla to ne upamtiti kao važan podatak u svom istraživanju i djelovanju: da je nešto htio reći, a da rekao nije, pa je time pokazao da je zakopčan kao i profesor Goldner, svima poznati nečlan Partije, s visokim ugledom znanstvenika, o kojemu je između njih dvoje bilo govora. Nečlan Partije ili vanpartijac! Zar je i ovaj takav! Po političkom statusu jest, a je li i po naravi?

Ono što je Crnko zatajio, a Anastazija pokazala kako je to otkrila, bilo je da Anastazija, od nekog delegirana da istražuje stupnjeve ljudske iskrenosti, kad istraživanje otpočne, istakne deklaraciju o otvorenosti i iskrenosti na vidljivo mjesto, na zastavu ili transparent, ali, čim istraživanje počne, služi se neiskrenošću, Crnko je to zapažanje sažeo u ono što je izgovorio. Otvoren i iskren biti lijepa je stvar, ali je tu stvar teško postići. Napor da se postigne obično završi kao transparent i zapis na zastavi.

Iz pozicije u kojoj se u tim razgovorima i na tim ispijanjima kava našao – poziciji mladog profesora, kojega ispituje društveno-politički radnik na fakultetu može li, danas-sutra, kad dozori on i vrijeme, postati član Partije – Crnko sebi nije mogao dopustiti da otvoreno vrednuje principe one koja se drži idealom principijelnosti, posvećene partijske principijelnosti, ali samim zapažanjem kako kod nje stoji s tim načelom – pristupnim načelom – o iskrenosti i otvorenosti, on je, kad je ona to zapažanje detektirala u uskraćivanju odgovora, pred Anastazijom počinio smrtni grijeh, isto kao kad se nad njom sažalio, a ona mu, da ga spriječi u izlivanju samilosti, pokazala narav one koja u zubu ima otrov, a od sunca se koje prži krije pod kamenom.

Neoprostivo je bilo da je Crnko zapazio kako Anastazija, procjenjujući ljude po otvorenosti i iskrenosti, kao ljske s luka skida s ljudi zaštitne naslage da bi došla do klice, do jezgre u čovjeku, a da u isto vrijeme, ne samo da se sama ne otkriva, već oko svoje klice slaže i dopunske zaštitne slojeve. Da tu jezgru krije – kad smo već kod uspoređivanja s onom koja pod kamenom hladi – kao zmija noge! Nedopustivo je da je Crnko otkrio kako je Anastazijina priča o otvorenosti i iskrenosti samo zidanje zida oko njezine iskrenosti i otvorenosti, po čemu i iskrenost i otvorenost u njenoj riječi pretvorenoj u načelo postaju gola neiskrenost i gola zativorenost. Makar i pretvaranje iskrenosti u neiskrenost a otvorenosti u zakopčanost i moglo biti principijelnost po kriterijima njene *partijnosti*!

Zato Crnko s tim zatajenim zapažanjem o Anastazijinu govoru o iskrenosti i otvorenosti, kao kineskom zidu oko vlastite iskrenosti i otvo-

renosti, nije izražavao svoje mišljenje, kako je sam držao, nego je, iz njena kuta gledano, hulio na svetost *partijnosti*. A što mu na primijećeno svetogrđe nije uzvratila kao što je uzvratila na samilost, nije, kako je on to mislio, ne domislivši valjano ništa, što svetogrđe ne bi primijetila, već zato što je Anastazija, u svom istraživanju je li netko vrijedan da postane iskren i otvoren drug, preko te hule mogla prijeći i samo tako, da je registrira. Kad se ispituje, onomu koga ispituješ sve se prašta, preko svih se neugodnosti, koje ti ispitanik priređuje, ovlaš prelazi!

I da joj je Crnko, kojim slučajem, rekao kako je sama neiskrena onoliko koliko se zaklinje u iskrenost i da je zakopčana mnogo više od profesora Goldnera, da joj je rekao kako govori o ranjivim mjestima svojih kolega, ali i o svojim ranjivim mjestima, što je bila i kako je postala to što je danas, osoba partijskog povjerenja, ona bi mu, za početak, odgovorila da je moguće sve što govori, da čovjek – kao što je i sam kazao – teži biti iskren, ali je punu iskrenost teško postići. Rekla bi mu kako na putu prema iskrenosti stoje brojne barijere, psihološke – jer je čovjek sam sebi nepoznanica; biološke – jer je neiskrenost često u ulozi samoodržanja; sociološke – jer je *obranaštvo*, ne prakticiranje i neprihvatanje kritike, teška boljka od koje partijci, ali ne i Partija, ponekad obolijevaju.

Pa, prema tomu, za pretpostaviti je da bi ovo rekla, ne preostaje nam ništa drugo nego razbiti te psihološke, biološke i sociološke ljuske i postati iskreni. Iskreni i međusobno povjerljivi drugovi!

A kad bi joj on rekao, što se također može pretpostaviti, da je majka priroda dala flori i fauni vidljiv oklop neka se njime štiti, a čovjeku nevidljivi – pužu i kornjači ljušturu, trnju bodlje, pšenici osje, a čovjeku psihičke, biološke i sociološke kočnice – ona bi priznala prirodnu činjenicu, ali bi, pozivljući se na zadatak Partije da mijenja svijet, tražila da se svi oklopi iskrenosti, bili poput kornjačevine i puževe kućice, bili od osja ili trnja, bili lisičenje ili *obranaštvo*, razbiju i bace u ropotarnicu povijesti. Moraju se ostaviti za nama, koji, ogoljeni od oklopa neiskrenosti, u goljoj iskrenosti stupamo naprijed!

On joj, dakako, nije otkrio što misli o iskrenosti kao prvom načelu pristupa druga drugu, načelu stvaranja partijskog drugarstva, ni što misli o njenoj iskrenosti, pa je načelni razgovor o tomu bio prekidan čim bi počeo. Izabrao je poziciju pasivna slušaoca i, za sebe, aktivnog promatrača. Slušaj i ne davaj primjedbe, da ne bi otkrio što misliš o onomu što si čuo. A cilj mu je bio upoznati Anastaziju od početka do kraja i tek onda o njoj donijeti konačan sud. Uostalom, zašto da se zalijeće i već na

početku Anastaziji umiljava, da žudi za njenim iskrenim drugarstvom i njenim iskrenim i otvorenim partijskim drugovima! Igra s Anastazijom – a on je tu provjeru političke podobnosti uz ispijanje kave držao igrom – samo je jedna strana njegova posla na fakultetu, gdje je dobio perspektivan posao. Ne zanemariva strana, ali drugorazredna sigurno!

Maziva ulja i elementi strojeva, koje je proučavao i djelomično predavao, po želji profesora Goldnera, Anastaziju u razgovorima nisu zanimali, ali je i uz to morala znati da on plaću ne prima zbog razgovora koje s njim vodi, zbog drugarske iskrenosti i drugova, već upravo zbog strojeva i ulja koja strojevima podmazuju ležajeve. Okrenut prema njoj, u tim razgovorima i inače, samo, kako se to govorilo, društveno-političkom stranom svoje osobnosti, uvijek istom stranom kao mjesec prema zemlji, on je bio siguran da na onu drugu stranu njega, gdje su strojevi i podmazivanja, njen pogled ne dopire. Nada se, ni njen utjecaj na ocjenu te strane! Ako je to tako, da je u njegovoj karijeri glavno ono što Anastazija ne kontrolira, ne provjerava i ne ocjenjuje, onda su i ovi razgovori s njom i njeni sudovi o njemu, proistekli iz tih razgovora, samo nešto što je ugodno ili neugodno čuti, ali nije ono što odlučuje o životu i karijeri.

Tako je Crnkov nemar prema Anastazijinim brigama o ljudskim dušama, pa i prema njegovoj, u njenim očima postao podcjenjivanje i onoga što ona na fakultetu radi i onoga što, u sklopu toga rada, radi s njim. Ne treba ni reći da se podcjenjivanju nije nimalo radovala! Međutim, bila je još neko vrijeme strpljiva, nagovarala ga je na drugarski život i drugarsku iskrenost, a kad joj se učinilo da u njegovu pažljivom slušanju onoga što mu govori i bezrezervnom suglasnošću u beznačajnim stvarima, a šutnjom onda kad bi se mogao otkriti, može biti i nešto više od neodlučnosti, nemara i podcjenjivanja, može biti otpor; kad joj se kod tolike neodlučnosti, nemara i podcjenjivanja učinilo skliskim njeno nastojanje da ga za Partiju pridobije, ismijat će je; kad je još jednom, nakon onog pokušaja sažaljenja, postala na njega ljuta, pokušala je poboljšati svoju poziciju relativizacijom svojih nastojanja da ga za Partiju pridobije.

Neka kolega Crnko ne misli da je on jedini na svijetu i neka ne misli da će drugovi ostati bez drugova, a Partija bez članstva, ako se on ne odluči iskreno drugovima pridružiti i postati partijac. Baza za izbor je široka, i na njihovu fakultetu i općenito, širok je krug ljudi kojima je ona naklonjena i koji zaslužuju povjerenje Partije.

»Budite sretni što je to tako i ne brinite se zbog mene. Ostavite me postrance! Zanemarite me! Budite sretni da umjesto jednoga, koji ni u

sama sebe nema povjerenja, možete naći stotinu drugih koji vam vjeruju svakoj riječi. I budite sretni što u meni imate onoga koji ne kani ništa poduzeti da vam tih stotinu ne bi vjerovalo!» rekao je Crnko.

»Ne mogu biti sretna. Ja sam zbog toga duboko nesretna. I znam da će se na vama trebati dugo raditi ako želimo postići uspjeh!«

»Na meni raditi!?«

»Da, na vama! Zašto se tomu čudite? Treba se boriti za svakog čovjeka! Bar toliko nam, zasada, trebate dopustiti! Da se za vas borimo! Da vas pridobijemo za Partiju!«

»Nemojte, molim vas!« rekao je Crnko.

6

Začudo, toliko otvorena i iskrena s njim na razgovorima uz kavu, na skupovima koje je Anastazija sazivala, vodila i završavala, Crnka ne bi počastila većom pažnjom nego što je častila svakog drugoga. Naklonom glave kao znakom da ga primjećuje i da joj je drago što ispunjava svoje društvene obaveze i pokazuje interes za politička zbivanja. Crnko nikakva sastančenja nije volio, njena, na kojima su davane političke obavijesti iz prve ruke, najmanje, ali je znao da im mora davati, kako se govorilo, obol – prisustvovati im, slušati i zapamtiti što se tamo govori. On im je obol davao u prisutnosti, a u pažnji i pamćenju kako kada, tako-tako i kako se uzme. Bilo je tu svega i svačega, i pažnje i pamćenja, ali i tvrda spavanja! Maziva su ulja i elementi strojeva područja na kojima se treba iskazati njegova politička i gospodarska korisnost! Kakva riječ – korisnost! A ono ostalo, ona njegova mjesečeva strana okrenuta prema Anastaziji, neka ide kako ide! A ide tako da je mučno oteže! Razvući koliko se duže može razvući da se s Anastazijom ne susretnoš!

Takvo je otezanje Anastaziji bilo podnošljivo do točke dok ga je mogla tumačiti kao poslušnost onoga koji je nedorastao društveno-političkim aktivnostima s dobrom namjerom da se poslušnim ponašanjem u tim aktivnostima izvještati, istrenirati, pa da onda krene u aktivizam punom parom. Ali, čim se takvo ponašanje, otezanje, po njenu saznanju – što se u slučaju Crnka još nije dogodilo – pretvaralo u začahurenost kao vrstu otpora, što je prvi korak prema neprijateljskom otporu, ona je u tima, što otežu s dužnostima s odi mi dođi mi, vidjela veliku društvenu opasnost. Njihove je slučajeve imala u vidu dok je kritizirala raširenu pojavu među nastavnicima, bili ili još ne bili u Partiji:

»Drugovi, ne zatvarajte se u sebe i u svoju struku! Struka je važna, tko kaže da nije, ali nije najvažnija. Po mom mišljenju, važnije je studenta upozoriti na neku društvenu anomaliju ili anomaliju u njegovim političkim pogledima, nego ga naučiti, što ja znam, kako je građena neka vrsta vijka. Recimo tako!«

Nije bilo, kao što je Crnko početka mislio, da je ona, govoreći to što je govorila, mislila samo na njega. Ona je, tvrdeći da je politika važnija od struke, to općenito mislila i, upućujući apel da je se poslušaj, pred sobom je imala u vidu širok krug ljudi. S te pozicije, da tako misli i u smislu svoga mišljenja djeluje, pred kratko je vrijeme – kad je Partija pokrenula kampanju ideološkog rada među omladinom tvrdeći da prosvjetni radnici u svojim predmetima ne posvećuju dovoljnu pažnju ideološkoj strani gradiva što ga predaju – napala profesora Karoglan, koji se javno narugao njenoj tvrdnji da je ideologija važnija od struke.

Karoglan, inače profesor biologije, ispričao je slučaj nekog svoga znanca koji je tvrdio da je krava koja se otelila u Jajcu, gdje su udareni temelji Jugoslavije, bolja, iako je manje težine i daje manje mlijeka, od mesnatije i mlječnije krave koja se otelila u Bisku, selu u kojemu su se ustaše branile i kad je Berlin pao. Jer, oteliti se gdje se socijalizam rađa i oteliti se tamo gdje su pokušali spriječiti rađanje svijetle perspektive čovječanstva, ideološki gledano, krupna je razlika i kad se radi o telenju krave i kad se radi o rađanju čovjeka.

Karoglan je u vrijeme rata bio komesar partizanskog bataljuna upravo tamo oko Biska. Nakon rata je napustio politiku i predano se bavio svojom strukom, ispitivao je naftu i njene derivate. Kad se radilo o zaslugama za revoluciju, bio je u velikoj prednosti pred Anastazijom, koja ni partizan ni ratni komesar nije bila. S te je pozicije sebi mogao dopustiti takvu slobodu, ne zauvijek i ne pred svakim.

»Čudim se tom čovjeku!« rekla je Anastazija u vrijeme kampanje da se poveća ideološki rad s omladinom. »On ne vodi brigu ni u kakvom se društvu studenti kreću, ni što misle ni kako reagiraju na aktualna zbivanja. Zadubio se u tu naftu i te naftne derivate kao da će u njima pronaći zlatni ključ za sve probleme koji tište ovo društvo. Ovdje gubimo omladinu, našu budućnost, a on se bavi poslovima od kojih nitko nikakve koristi neće imati. Bitku za čovjeka dobit ćemo samo budemo li s mladim ljudima danonoćno radili. O toj se nafti i tim derivatima sve već zna, a ono što se još ne zna, neka saznaju drugi, a mi ćemo to od njih preuzeti. A izgubiš li bitku za našeg čovjeka, nemaš je čime naknaditi. Nitko tu bitku osim nas samih neće dobiti.«

Tu njenu bitku za čovjeka, za mlada čovjeka, Crnko nije vidio kao bitku protiv čovjeka – što ga se tiče čovjek i čovječanstvo – ali jest kao bitku koja mu zagorčava dane, bitku od nje pokretanu koja se vodi neprekidno i svakodnevno. Nešto u dugim pripremama, nešto u munjevitim kampanjama, a najviše na pravim bojištima, na sastancima koje je sama sazivala i na njima bila glavni govornik. Stubokom suprotno od Crnka, kojemu su svi sastanci, a posebno njeni, bili živa dosada, muka u obuzdavanju sebe sama da ne izlaneš nešto što se reći ne smije, gnjavaža i gađenje na riječi koje se prosipaju u ništa – Anastazija je na te sastanke dolazila okrilačena i ozbiljna kao da je pred smakom svijeta što ga taj sastanak ima u zadnji čas spriječiti.

Od svih zanimljivosti koje je na tim sastancima nudila Crnku je bilo zanimljivo samo njeno prenošenje zaziva da budemo iskreni, otvoreni, svoji, drugovi i tomu slično s individualnog, s razgovora s njim u četiri oka, na kolektivni nivo, među mnoštvo ukrštenih pari očiju. Kao što je u ćaskanju s jednim pozivala pojedinca da se prepusti povjerenju i postane iskren, tako je sada govorila mnoštvu da joj vjeruje i da oko nje stvori vjernički krug. Pozivala je one koji su joj već povjerovali i činili njen krug i one koji su stajali na rubu toga kruga, koji su, slušajući je, samo odgađali obavezni društveno-politički rad. Razdragana što je okružena krugom odanih pristaša i što joj na rubovima toga kruga stoji veliki potencijal za povećanje kruga odanih, ona nije govorila, ona je gugutala od zadovoljstva, gugutala na nekakav starmali način. Starmali, jer je, kao već odavna zrela osoba, postupala na način djeteta koje pristupa grupi djece i pokazuje im svoje igračke, kojima bi se i oni mogli igrati, ako ga i prime u grupu i priznaju organizatorom i učiteljem igre. Naprosto je gugutala!

Dok ju je onako zbijenu i stamenu gledao, Crnko se pitao čemu se ta žena veseli, kad bi morala znati da će svi ti što je slijede i slušaju da bi odgodili obavezu, kad sastanak završi, požaliti za izgubljenim vremenom. Iako taj predmet nije spadao ni u maziva ulja ni u elemente strojeva, on je pokazivao interes da o toj ženi sazna više nego što se zna. Da sazna što je bila prije nego što je postala to što danas jest i što je bio uzrok da je postala takva kakva je! Ne može to biti samo tako! Slučajno i nikako! Da sebe vidiš kao zaljubljenika u svoje pristaše, u svoj krug i da sebe vidiš kao osobu od tog kruga voljenu i smatranu svojom i jedinom! S kim se ona to vjenčala, komu ona tako nježno guguče!

Crnku je bilo teško i mučno promatrati način ponašanja i slijediti Anastazijine namjere. I jedno je i drugo držao banalnim i ponižavaju-

ćim. A svoju misao ni jednim migom oka nije smio otkriti i bojao se da još dugo, da se ne otkrije, sobom neće moći vladati. Toliko gugutanja od sreće što su se sastali u tako velikom broju nije odgovaralo značenju predmeta koji ih je okupio! Tog predmeta i nije bilo! Ona je govorila uvijek isto na razne načine ili se i u izričaju, doslovno, ponavljala. S uvijek istim predmetom, ona ni o tom istom predmetu ne bi ništa novog kazala. Ni mrvicu više! Ono što bi o njem govorila s njim je imalo veze taman onoliko koliko je značenja u mesnatosti i mlječnosti krave imalo mjesto gdje se krava otelila i nastavila teliti, Jajce ili Bisko. U njenu je govoru bio važan govor sam po sebi, što znači vrijeme trajanja govora, vrijeme njena gugutanja. Samo govorenje kao gugutanje bilo je prijenosnik njena povjerenja na skup, koliko god to govorenje bilo bespredmetno; a pažljivo slušanje skupa bilo je prijenosnik povjerenja skupa u nju. Ispitujući tu navadu da govori i kad nema ništa reći, iako to nije element stroja, Crnko je došao do zapanjujućeg zaključka kako ona vjeruje da bi bez govora povjerenje u nju splasnulo, a njena vjera u svoj krug ishlapljenja. Ma, otkuda joj to da govor na tim sastancima doživljava kao molitvu! Ponavljati i ponavljati, samo da bi govorenje trajalo! Ponavljati i ponavljati da bi obostrano strujala ljubav između onoga tko govori i onih koji ga slušaju!

I na kraju svih tih bespredmetnih sastanaka, punih ispraznih govora i gugutanja od sreće što se govori, ona bi ovako slovila:

»Ja bih samo mogla poželjeti da ovakvih sastanaka bude više. Da se češće nađemo i porazgovaramo o poteškoćama u povjerenju jednih u druge. Ja sam za čestu izmjenu mišljenja, pa čak i neugodnih. Ja sam za to da se mi ovako nađemo na okupu, pa svatko neka kaže svoje, da vidimo tko ima pravo a tko krivo, pa će se problemi bistrirati i ukazat će se pravo rješenje. Ja sam bila sretna danas, dok sam slušala kako drugovi oštro i iskreno istupaju, jer po mom dubokom uvjerenju samo nas zajednička akcija može izvući iz problema u koje smo zapali.«

Što reći na ovolike pozive da u diskusiji iskreno sudjeluje? U sušnim danima, tek kad padne obilna jutarnja rosa, puž izlazi iz kućice i pruža rogove. Ali, u sušnim danima rosa rijetko pada! I, koliko god bio oprezan, Crnko sebe nije držao pužem! Što znači da je rogove mogao pružiti i kad rosa nije pala!

Koji je najteži odnos čovjeka prema čovjeku? Svatko će na ovo pitanje odgovoriti na svoj način, iz osobnog kuta gledano, imajući u vidu svoj odnos prema određenoj osobi. Pavao Crnko bi, imajući u vidu svoj odnos prema Anastaziji, rekao da je najteže nimalo ne mariti za neku osobu, željeti biti što dalje od nje, a morati je trpjeti u svojoj blizini, da bi od nje, jednoga dana, kad bude unapređivan u viši znanstveni stupanj od asistenta, dobio papir o društveno-političkoj podobnosti da taj znanstveni stupanj i postigne. Je li to doista, gledajući iz šire perspektive od osobnog kuta, najteži odnos čovjeka prema čovjeku, teško je reći, ali za tu vrstu vrednovanja, univerzalnu, Crnko nije imao sluha. On se češao gdje ga je svrbjelo! A zbilja ga je svrbjelo! Ne željeti je imati uza se, a hiniti da to želiš i trpjeti njenu prisutnost bez prigovora.

Bila je riječ o spajanju dvaju predmeta, nije od značenja kojih, jer što se s njima događalo u danim okolnostima, događalo bi se s bilo kojima, ali je zbog Crnkove uloge u tomu važno reći, o spajanju dvaju predmeta koji su bili u srodnosti i s mazivim uljima i s elementima strojeva. Sastanak, na kojemu se prvi put službeno povelja rasprava o tom spajanju, sazvala je Anastazija, a sastali su se članovi Partije i oni vanpartijski od nastavnog kadra čiji su nastavni predmeti bliski predmetima koji se spajaju, kako bi u odluci, osim politike, sudjelovala i struka. Među ovima posljednjima našao se i Crnko. Zadatak je sastanka bio, što je prije rasprave Anastazija naglasila, da se odluka donese, da partijci dobiju zadatak da tu odluku u stručnim tijelima, gdje se bude konačno odlučivalo, zastupaju kao svoj vlastiti stav, a da vanpartijski odluku saslušaju i na stručnim tijelima znaju da ona nije stav pojedinih partijaca već odluka Partije. Takva se procedura provodila kod donošenja svih odluka, o bilo čemu krupnom ili sitnom se odlučivalo, pa se takva procedura podrazumijevala i u slučaju spajanja dvaju predmeta.

Argument da predmeti srodni mazivim uljima i elementima strojeva ostanu odvojeni i da ih predaju dva nastavnika bio je da je kvaliteta nastave veća, da od toga korist ima obrazovanje studenata; a argument da se predmeti spoje bila je ušteda, jer bi se plaćalo jednoga a ne dva nastavnika. Ovaj posljednji argument, da bi se na spajanju predmeta uštedjelo, da kvaliteta nastave tom uštedom ne bi bila nimalo smanjena, imao je posebnu težinu u vremenu kad je u javnost, nakon Titova govora, u kojemu je rekao da se neki ponašaju rastrošno kao engleski lordovi, pokrenuta kampanja štednje. Štedjeti i samo štedjeti!

Svima je bilo poznato da se nastavnik, neki Srećković, čiji se predmet kao samostalan ukida i pripaja onom drugomu, a on gubi radno mjesto, nečim zamjerio Anastaziji. Zna se i čime: rekao joj je, u tijeku jedne rasprave, kako bi joj kao lijek bolesniku bilo hitno potrebno roditi dvoje djece, kako svoje majčinske nagone ne bi zadovoljavala tako da odrasle ljude pretvara u djecu, a znanstveno vijeće fakulteta srozava na nivo pameti djece u dječjem vrtiću. Zamjerka je bila smiona i pretjerana, ali sa zrnom soli, pa su je mnogi držali točnom i, jedino što su smjeli, pamtiti je i prepričavali u društvu prijatelja. A Anastazija je, da bar autora zamjerke, ako i zamjerku ne može, izbriše iz pamćenja, čekala kampanju štednje da tvorca zamjerke izbriše s radnog mjesta i, što se fakultetskog pamćenja tiče, otjera u zaborav.

Na početku rasprave, dok još Anastazija nije izrekla svoj stav, diskutanti su se podijelili u dvije skupine. Jedni su bili mišljenja da predmete treba objediniti i povjeriti na izvođenje jednom nastavniku, da će nastava srodnih predmeta u rukama jednog čovjeka dobiti na kvaliteti, a ušteda će biti znatna. Plaća jednog nastavnika, mali prilog Titovoj tvrdnji da trošiti kao engleski lordovi ne smijemo, iako je naš cilj da, kad budemo imućni, trošimo više nego grofovi troše i živimo bolje od njih. Drugi su bili mišljenja da ušteda, kolika god bila, neće biti protuvrijednost za gubitak kvalitete koju su predmeti imali kad su bili odvojeni i kad su ih predavala dva nastavnika. Ni jedni ni drugi ono što tvrde nisu mogli dokazati – i jedni i drugi su bili uvjereni da će to što tvrde dokazati tek budućnost. I hoće! Ali, čijem će mišljenju budućnost dati za pravo, znala je samo Anastazija. Njena je zadaća bila da nas vodi u svijetlu budućnost!

Klikćući kao sokol i gugućući kao grlica, prpošna od sreće što je diskusija živa, ona bi rekla, lijepa, a zabrinuta što njeno mišljenje o Srećkoviću nema jači utjecaj na partijce, pa je broj onih koji su za štednju i onih koji su protiv štedljivosti izjednačen, Anastazija je rekla da je ona za objedinjavanje predmeta koje neće umanjiti kvalitetu nastave, to su klevete, jer je objedinjavanje u funkciji štednje.

»A biti u ovom trenutku protiv štednje, ako se dobro razmisli, drugo-
vi, znači biti na strani neprijatelja našega društva!« rekla je.

Nakon Anastazijina istupa s tvrdnjom da ne biti za spajanje predmeta znači biti na strani neprijatelja društva, što je opet značilo Tita i Partije, i najtvrdokorniji iz grupe onih koji su bili i za dva predmeta i za dva predavača odustajali su od prikrivene obrane Srećkovića i svoje stavove, jedan za drugim, ili ublažavali ili povlačili. Neki su se toliko

preokrenuli da su postali vatreni zagovornici štednje, štednje pod svaku cijenu. I kad je ta grupa ostala bez predstavnika, kad je trebalo prijeći na glasanje i izglasati, jedinstveno, odluku o objedinjavanju predmeta i štednji, za riječ se javio Pavle Crnko, koji do sada nije istupao i za kojeg su oni što su mu sjedili u blizini mislili da kunja.

Ne samo da su se prisutni začudili što nepartijac Crnko traži riječ nego se i sam Crnko samu sebi čudio što je riječ tražio i dignuo se da s nogu govori. Što je rekao, zaista, nije imao namjeru reći, vjerovao netko u to ili ne vjerovao, to što je rekao reklo se samo kroz njegova usta. A on je, točnije, kroz njegova se usta ovo reklo:

»Dok ste se prvi put javljali za raspravu i iznosili svoje stavove, dok ste se i po drugi put javljali za raspravu da izmijenite svoj stav ili da mu otupite oštricu, svi ste se slagali u jednomu, da će samo budućnost pokazati je li objedinjavanje predmeta donijelo uštedu i je li nastava objedinjenog predmeta bila jednako kvalitetna i kad su njegovi dijelovi bili posebni predmeti i imali posebne predavače. Dakle, budućnost će pokazati tko je bio u pravu! A sad, kad ste se svi postrojili iza stava drugarice Anastazije da je biti na strani onih koji su protiv objedinjavanja predmeta isto što i biti protivnik štednje i neprijatelj socijalističkog društva, jedinstveni ste i u odluci da se predmeti objedine. Ostavimo po strani što nekakav Srećković nije imao sreće, jer je u jednom razgovoru, hoteći biti zreo čovjek, ispaio krajnje djetinjast, i ostanimo samo na jedinstvenoj odluci o spajanju predmeta i na budućnosti koja će dokazati je li to spajanje bilo ušteda i pamet ili je bilo promašen slučaj koji svaku uštedu čini rasipništvom. Neka bude kako odlučite, da se predmeti spoje, ali neka se nakon dvije nastavne godine, kad budućnost kaže svoje, učine odgovornima za nastalu štetu i kazne prikladnom kaznom oni koji su bili za spajanje predmeta ako se pokaže da je spajanje bilo promašaj koji je prouzročio uludo trošenje novca. I to, kazne i učine odgovornima stupnjevito: viša kazna i odgovornost onomu koji je najviše pridonio da takva odluka bude donesena, a manja onima koji su mijenjali ili ublažavali svoje stavove da bi mogla biti donesena. Dakle, da budu odgovorni i da budu kažnjeni!«

»A ako se pokaže da su bili u pravu, da je i uštedeno i da je kvaliteta nastave ista?« pitala je Anastazija.

»Onda ih treba pohvaliti i nagraditi. Stupnjevito!« rekao je Crnko i činilo se da je napetost splasnula.

Ali se krivo činilo!

»Unaprijed tražite odgovornost? Znači, sumnjate u naše umijeće rukovođenja i u naše poštene namjere! Ne vjerujete da sve što činimo činimo kompetentno i iz najplemenitijih pobuda, za dobrobit sviju, radničke klase u prvom redu! Misli li mladi kolega da ovo pokreću ljudi koji imaju niske pobude, iz sebičnosti? Čini mi se da misli kad je spomenuo Srečkovića koji ni sa spajanjem predmeta ni sa štednjom nema nikakve veze. Misli li mladi kolega da ljudima koji pokreću štednju treba sutra, ako ne uštede, suditi kao što se zločincima sudi? Čini mi se da misli kad predlaže stupnjevitu odgovornost i stupnjevitu kaznu. Ja bih ovdje među vama trebala biti najviše odgovorna i najvećom kaznom kažnjena. Ali, nisam ja pokrenula štednju, zna se tko ju je pokrenuo, pa bi taj trebao biti i najodgovorniji i kažnjen najvećom kaznom. Eto tako!... Neka se mladi kolega ne brine. Odgovornosti će biti. Ali, ne uspije li stvar, svi ćemo pred Partijom biti odgovorni, jer ćemo svi po nalogu Partije i odlučiti da se ta dva predmeta združe i da se pokuša nešto uštedjeti... Inače, predlažem drugu Crnku da se nasamu sastanemo i da raspravimo kako stvari s odgovornošću za donesene odluke stoje. S njim treba razgovarati! Nama je važan svaki čovjek!«

8

»Krivo ste me razumjeli« rekao je Crnko na sljedećem ćaskanju uz kavu. »Kad sam spomenuo odgovornost, nisam mislio na krivičnu odgovornost, nisam mislio ni na zatvor ni na robiju, čak ni na novčane kazne. Mislio sam na političku i moralnu odgovornost. Ako je netko bio za nešto, to izgurao do odluke, a kad se ta odluka provela, nanijela je štetu, mora za to biti odgovoran i mora za to biti kažnjen na način da mu se oduzme povjerenje za donošenje novih odluka, da mu se onemogućí pravljenje nove štete. Ne uspije li ono čemu je on rekao *da* a mi smo mu povjerovali, kad drugi put za nešto kaže *da*, ne treba mu vjerovati. Toj je kazni *povjerenje* ime!«

»Znam da ste na sastanku mislili upravo to što mi kažete da ste mislili i baš se stoga na vas ljutim. Vi biste željeli da se ljudima koji kod nas kreiraju političku misao i pokreću društvenu akciju – a zna se tko su kod nas ti ljudi, zna se da su to partijci – kad jednom pogriješe, oduzme povjerenje, da i dalje politiku kreiraju i društvene akcije pokreću. To biste vi htjeli, a to je teže nego što vi mislite da jest, ne kažem ni od zatvora ni od novčane globe, ali teže od bilo koje druge kaznene mjere osim zatvora i robije. Vi ste za to da se tim ljudima, nakon prvog neuspjeha,

oduzme povjerenje! A čim ti nekomu povjerenje oduzmeš, partijcu ili nepartijcu, oduzet će ga i on tebi, pa će u društvu zavladati nepovjerenje između naroda i partijskog vodstva. Nepovjerenje je – *rak-rana* svakog društva. A zašto? Zato što se nije ispunilo ono što je neki partijski radnik mislio da će se ispuniti! I samo njegovo nastojanje da se nešto učini, vrijednost je koja otkupljuje njegov pokušaj, uspio on ili ne uspio!»

»Nisam se htio s vama upuštati u ovakav razgovor«, rekao je Crnko nestrpljiv dočekati da Anastazija završi.

»Ali ste se upustili!« prekinula ga je.

»Jesam! I kad sam se upustio, želim ići do kraja!«

»Nego! Do kraja! Takvog vas želim!« kliknula je Anastazija, jer joj se taj izraz – karakterističan za one partijce koji kreću u razobličavanje zabluda onih koji u njih nemaju povjerenja dana unaprijed – osobito, u svakoj prilici, a posebno u ćaskanju uz kavu, dopadao. »Ali, prije nego što do kraja krenete, još jedno zapažanje u vezi s povjerenjem u Partiju i partijce. Oduzimanjem povjerenja za samo jednu pogrešnu procjenu ostali bismo bez mnogih partijaca. Gore od toga gubitka, bila bi posljedica oduzimanja povjerenja za promašenu inicijativu, što se nitko više, od straha da ne izgubi povjerenje, ne bi prihvaćao nikakve inicijative. Partija bi ostala bez inicijatora, uvukao bi se u ljude strah od pogreške i sve bi zašutjelo, sve bi zamrlo... Eto, do čega bi dovelo ono što ste predložili. A sad možete nastaviti do kraja!«

»Želim ići do kraja. A hoću li do kraja i doći, ne znam. Ovakvim razgovorima kraja nema.«

»Kako! Želite ići do kraja, a unaprijed kažete da kraja nema!« rekla je Anastazija, koja transcendenciju, nešto što nije dio njena iskustva – a da kraj kraja nema, ona nije iskusila – nije voljela, jer ju je podsjećala na religioznost.

»Vratimo se na povjerenje, uskraćeno onomu koji povjerenje nije ispunio, mogao ili htio ispuniti. Ne trebate misliti da je onaj tko trenutno rukovodi jedini među partijcima, a pogotovo jedini među partijcima i nepartijcima, koji može rukovoditi, davati inicijative i provoditi ih u djelo, pa se za napredak, za pomanjkanje poduzetnih ljudi ne treba brinuti. Ima kandidata za rukovođenje mnogo! Tko je omanuo, tko je dokazao da konce suvremenosti ne drži u rukama i da nas takav sljeper ne može voditi u budućnost, neka se ukloni s puta i neka uzde konja koji nas vuku u dane što dolaze prepusti drugomu. U suprotnom, što će nam se dogoditi budemo li dopuštali da nas od ustoličenja do mirovine, a i

nakon nje, iz pogreške u pogrešku vode oni čije su namjere dobre? Samo namjere, ništa više! Dogodit će nam se da ćemo imati radu predane i Partiji odane, ali nekorisne inicijatore projekata za put u sretnu budućnost, u budućnost koja nikoga neće usrećiti... Ljudi, čiji se obraz ne zarumeni od stida i koji se ne povlače s dužnosti kad njihov projekt ne uspije, pretvaraju se u ravnodušna i nedjelotvorna čudovišta, koja danas jednoj stvari govore *da*, a sutra tu istu stvar niječu gromoglasnim *ne*. I kad bi se njihovo čudaštvo na tomu zaustavilo! Oni tim *da* i tim *ne*, tim odobravanjem i nijekanjem toliko barataju da ga, najprije u jednom mjesecu, a, potom, u jednom tjednu i, najzad, u jednom danu, izriču na određenoj stvari, stješnjavajući razmak između primjene *da* i *ne* sve do tle dok se *ne* i *da* ne preklape, dok ih istovremeno za jednu stvar ne izgovore, a sami se ne pretvore u nešto mumiji slično. Nešto što istovremeno istu stvar i negira i afirmira, nešto slično kumiru, koji, izjednačivši *da* i *ne*, ništa i ne kaže koliko god govorio, kao što ni mumija ni kumir nikad nikomu ništa nisu rekli... Kad mi kažu da su jedan takav kumir i jedna takva mumija rekli da se štedi, ja to čujem i kao nalog da se štedi i kao odobrenje da se, ako se može, živi rastrošno kao lord!... I pokušaj ti u toj situaciji, kad je kućna mumija postala kućni kumir, postati srećković! Prije nego što sreću dočekaš, doživjet ćeš ono što je i Srećković u kampanji štednje doživio!«

»Stanite, kolega Crnko! Zaustavite se, vas trese groznica, a samo hladna glava može donositi trijezne sudove!«

»Imate pravo! Zanio sam se i zaboravio!« priznao je i prepustio Anastaziji da govori ono što će on slušati, a, možda, i slušati neće, jer će sa svojim dijalogom nastaviti kao s unutarnjim monologom, dok ona bude govorila.

»Dakle, vi ste protivnik povjerenja, zna se komu! Ako ga već morate dati, a morate, vi biste ga dali uvjetno: ne opravda li partijac dano mu povjerenje, treba ga prvom prilikom, kad povjerenje ponovo zatraži, kazniti trajnim nepovjerenjem. Je li tako? E, da je Partija to radila kad je imala mali broj sposobnih stručnih kadrova, ona bi sama sebe obezglavljivala i ostajala i bez kadrova koje je imala. Danas s tim kadrom, preostalim iz tih teških dana rata i poraća, tako kako ti kažeš ne postupamo, jer nam je taj kadar, iskušan i prekaljen u mnogim kušnjama dragocjen zbog svog golemog iskustva i mi ga moramo čuvati – kako je to rekao, znate tko – kao zjenicu svoga oka. Ne odbaciti ga, druže Crnko, čuvati ga trebamo! I imati u njega beskrajno povjerenje. Istina,

imamo u vodstvu Partije i nešto mlađih ljudi. Sposobnih, ali još neiskusnih. Oni trebaju učiti na greškama i uspjesima starih, prekaljenih kadrova, i tek kad nauče ono što stari znaju, zamijeniti ih. U tomu tim mladim ljudima treba pomoći, bili već ili ne bili partijci. Zato bi ovaj naš razgovor za vas, družo Crnko, morao biti poučan.

»Bome i hoće!« bez ironije rekao je asistent.

»Na primjer, ja! Kako sam ja učila na primjerima starijih, kad su me primili u svoje redove. Divila sam im se, obožavala ih, oni su za mene bili i ostali gorostasi! A ja sam griješila, mnogo sam griješila! Ali sam poslije svake greške priznavala pogrešku, sama sebe kritizirala i pozivala drugove da me kritiziraju. Imali smo sastanke s dnevnim redom kritike i samokritike. Otkrivala sam svoje pogreške i kad za njih nitko nije znao nego ja. A upozorenja na svoje pogreške dočekivala sam s radošću i govorila: 'Jest, drugovi, griješila sam! I sad se kajem i obećavam da tu pogrešku više nikada neću napraviti!' Sram me je i priznati danas, uživala sam u samokritici i kad su me drugi kritizirali. Iako se nemam čega stidjeti, bila je to partijska škola, najbolja koju sam pohađala.«

»Partijska ispovjedaonica!« promrsio je Crnko.

»Što kažete?«

»Ništa! Pljucnuo sam. Na usnu mi se nalijepila kora od zrna kave!«

»Da! Ovim našima u dekanatu mlinac za kavu ne melje najbolje!... Ima onih koji kažu da su kritika i samokritika, kao zamjena za odgovornost i kaznu koja iz nje slijedi odgovarale vremenu kad je Partija bila u ilegali, kad je bila organizirana u tajne ćelije. Upućeni jedni na druge, odvojeni od svijeta, partijci su kritikama i samokritikama liječili vlastitu ranjivost i kažnjavali pogreške! A danas, kad je rad partije javan, kad na njenim sastancima sudjeluju i nepartijci, takav način liječenja ranjivosti i kažnjavanja pogrešaka nepotreban je. Vi, družo Crnko, koji tako mislite, teško griješite! Vi ne poštujete partijsko naslijeđe, vi ne priznate da je kritika i samokritika partijcu dovoljna kazna za promašaj.«

»Ne volim kad me optužuju za nepoštivanje iskustva predaka. Ne da to iskustvo ne odbacujem, nego ga cijenim i dobrim dijelom usvajam. Ako bi se danas radilo kao što vi, pozivajući se na rad tajnih partijskih ćelija, predlažete da se radi – poslije loše obavljena posla kritika i samo-kritika, pa je stvar s odgovornošću završena – partijci bi se, i nepartijci po ugledu na njih, organizirali u klanove, gdje bi članovi jedni drugima davali prava da rukovode i da griješe do mile volje. Svakom članu klana, bio on u Partiji ili pokraj Partije, bilo bi dopušteno da – pošto je stvar

totalno usrao – kaže da priznaje grešku i on stječe pravo da nastavi dalje sa svojim sranjem. To bi bilo najlakše dosad viđeno pranje grešaka sa sebe. Nema pokore! Ni toliko da deset puta jasno i brzo kaže: *Prođe pop kroz prokop!*

»Karikirate! Bi li se moglo znati na koji klan mislite i koji su ljudi u tom klanu na koje se odnosi da griješe i da im se grijesi opraštaju bez pokore?«

»To je i od vas previše. Koji klan, koji ljudi u tom klanu? Oprostite, i vi sami volite biti neodređeni! To je u osnovi vaših teorija o povjerenju i grešnosti, pa dopustite da i ja budem neodređen, nekonkretan, nevezan za institucije i imena. U tom ću vam smislu i odgovoriti na pitanje, da mislim na sve, ljude i institucije na koje bi se moglo misliti... A sad ćete o tomu još nešto čuti. To vaše inzistiranje na tome da se u povjerenje ugradi i pravo na pogrešku, čak i kad su posljedice te pogreške javna šteta, ne oslanja se na revolucionarno iskustvo da se na greškama, uz primjenu kritike i samokritike, uči, uči i uči. To nikako! Rekao sam kad su se greške morale ispravljati kritikom i samokritikom, nekom vrstom kolektivnog ispovijedanja, oslobađanja osjećanja grijeha i grešnosti: onda kad su partijci bili upućeni sami na sebe, kad su bili neprijateljski raspoloženi prema vanjskom svijetu, koliko i taj svijet prema njima, i onda kad su, ruku na srce, bili sekta. A sad tih okolnosti nema. A jesu li i dalje sekta, trebali bismo se pitati! Bili ili ne bili sekta i dalje, danas pravo na grešku, povjerenje prema drugu od povjerenja i ako je sto puta stvar usrao, leži na čuvanju fotelje... A za vas, Anastazija, osobno! Vrlo je opasno – što vi u ovom slučaju činite – osnovu vjere po njenoj ulozi u uljudivanju čovjeka, *sagriješi, pokaj se i bit će ti oprošteno*, prenositi na rukovođenje društvenom zajednicom, na iniciranje i izvođenje javnih poslova. Vrlo opasno, jer se može dogoditi da će drugovi od povjerenja, udruženi u sektu i klan nepogrešivih, stalno ostati na rukovodećim mjestima, a oni koji bi mogli činiti javno dobro ostat će zakopano i neotkriveno narodno bogatstvo. Oprostite, poznato mi je da ne volite kad se vaši današnji stavovi dovode u vezu s religijom.«

»Točno je! To mi je mrsko! Ali, od vas je, podnijet ću i to i teže od toga! Pa, na radnom sam zadatku!... Uostalom, dok mi razgovaramo, Tito boravi u Vatikanu kod Pape. Sigurno se nije tamo išao Bogu moliti. Išao je čuti što Papa o njemu misli. A sigurno ne misli dobro, kao ni Tito o Papi. Vidjet ćemo tko će koga preveslati. Ja mislim da je Tito u čamcu na pariće nenadmašan! Onaj tko se s njim spari, bit će odvezen u njegovo

pristanište!« rekla je Anastazija i udarila u smijeh. »Vidim da ste preda-leko otišli. Kod vas se radi o visokom stupnju slobodoumlja. Pripazite da ne zalutate! Interesira me predviđate li negativne posljedice toga svoga načela u davanju povjerenja – ne uspiješ li, odlazi!«

»Nikakvih negativnih posljedica to ne može imati. Jedni će otići, drugi će doći! Uvijek će se naći stručnih i srčanih ljudi koji će se prihvatiti poslova rukovođenja. Poduzetnih ljudi i svjesnih da se moraju povući ako ne uspiju.«

»A ne mislite li da bi ta rotacija kadrova, o kojoj se tud i tamo ponešto šuška, dovela do sječe najistaknutijih glava? Drukčije ne mogu shvatiti vašu teoriju o povezivanju povjerenja s odgovornošću. Ta je teorija upe-rena protiv nekoga. Ona želi nekoga obezvrijediti i detronizirati!«

»Ne, nikoga ja ne mrzim! Čak i onima koji su učinili mnogo uzasto-pnih grešaka, ja sam naklonjen, ako su ih napravili u dobroti i neznanju uma. Ali, zaboga, ne može se prema njima biti toliko blagonaklon da im se dopusti neka i dalje brljaju dokle god brljati budu mogli. To bi bio zločin prema sebi samima!«

»Samo se izmotavate! Bolje bi bilo da priznate svoju pogrešku, onako, pošteno, iskreno i drugarski, pa će vam sve biti oprošteno!« rekla je.

»Mi se nikada nećemo razumjeti!« rekao je Crnko, zabio glavu među dvije šake, gledao u stol pred sobom i, nalakćen na oba lakta, čekao što će ona na to reći.

»I ne možemo dokle god vi ne priznate svoju pogrešku i za nju se ne pokajete«, rekla je ona.

»Kakvu pogrešku, za Boga miloga! Pa ja samo mislim. Zar mišljenje može biti grijeh!«

»I te kakav! Zar vas nisu učili da se grijешiti može *mišlju, djelom i propustom?*«

»Kad bih misao, kakvu ja o povjerenju mislim, držao grijehom, bio bih što i vi. A ja to nisam.«

»I niste! To se vidi da niste! I to me obeshrabruje u radu s vama. Ipak se nadam da ćete svoje pogreške postati svjesni. Zato nastavljamo, uz kavu i mimo kave!«

Časkanje uz kavu, koje smo u prethodnom poglavlju netom prikazali, nalikovalo je jednoj vrsti kiše u srpnju. Nekoliko je dana vladala nesno-

sna vrućina, onda se naoblačilo i prouzročilo dva tmurna i sparna dana, koja, srećom, duže ne traju, jer bi ljude natjerali da polude. Tada je za-grmjelo, pao je pljusak, došla je vedrina, a vidljivost je postala velika i lakše se disalo. Tako je s tim ćaskanjem bilo, započelo je u zagušljivoj atmosferi, trajalo u grmljavini, sijevanju i potopu riječi, a završilo u vedrini s mnogo ozona, u kojoj su, dišući punim plućima ozon, vidjeli kakav je tko, Anastazija kakav je Crnko, a Crnko kakva je Anastazija. Vidjeli kakvi su, ali tko su, još vidjeli nisu... Anastazija je ćaskanje završila obećavajući da će se oko toga, da dozna tko je i procijeni zašto je, potruditi, a Crnko je poželio da dozna tko je ta žena, što je i do sada preko volje želio, a sad je to žarko poželio. On istražuje nju, ona njega! Ima li čvršćeg zajedništva, treba se upitati i kad znaš da mu je svrha, njoj, da izda potvrdu o društveno-političkoj podobnosti za zvanje sveučilišnog nastavnika, a budućem stručnjaku za elemente strojeva da tu potvrdu o podobnosti za odgoj komunističke mladeži dobije. Ima li čvršće vezanosti jednoga za drugo?

Gdje se nalazi duša te žene? U kojoj utvi zlatokrili, u kojoj lisici zlatici, u kojoj zlatnoj ribici na dnu jezera? Gdje je duša te žene, sama, vidljiva, odvojena od naslaga koje je u vidu siga, mahovine i lišajeva vrijeme oko nje taložilo, iz dana u dan, iz godine u godinu, od jedne do druge sreće i nesreće? Može li se doći do te utve zlatokrile, do te lisice zlatice i do te zlatne ribe na dnu jezera, osloboditi njenu dušu, spustiti je s oblaka, izvući je iz jazbine, izvaditi s dna jezera i dopustiti suncu da je obasja?

Je li naivno misliti da će to ikada ikomu uspjeti i je li naivno očekivati da bi, ako to nekomu i uspije, od toga moglo za ikoga biti koristi? Za nju, za njega, za nekog trećega!

Ona je od nekud od nekoga pobjegla i našla zaklon pod krilom od zlatnog perja, ispod zlatnih ribljih krljušti, u mekom runu od zlatnih vlasi. Tamo kamo je došla postala je zatočenik koji svoje zatočeništvo doživljava kao neograničenu slobodu i sigurno utočište od onoga što ju je prognalo. I kad bi mogla, ona iz Partije i *partijnosti* – kako je nazivala krila grabljivice, lukavstvo lisice i obećanja zlatne ribice – ne bi izišla. A zašto i bi! Žrtvovala je samo slobodu mišljenja, svoj kut gledanja, a za uzvrat je dobila neometanu slobodu mišljenja po pravilima *partijnosti*! Što da slobodno misli, što da slobodno mišlju luta, kad se u *partijnosti* nalazi gotov odgovor na svako postavljeno pitanje i kad je tamo, već arhivirana, domišljena svaka misao. Je li po redosljedu vrijednosti struka iznad ili iza političnosti? Što ćeš pitati, političnost je iznad struke!

Da li povjerenje povjerenja zaslužnim partijskim radnicima treba dati bez ograničenja pozivom na pravilo – tko radi, taj i odgovornost snosi? Ako bi je zlatno pero, ako bi je zlatna vlas, ako bi je zlatna krljušt, njena Partija i *partijnost*, prisilili da promijeni mišljenje, da se zauzme za povjerenje s odgovornošću i za rotaciju kadrova, zamjenu nesposobnih sposobnima, ona bi to bez krzmanja prihvatila, posula se pepelom, izvršila samokritiku i nastavila i dalje uživati blagodati *partijnosti*, mišljenja domišljene misli, pa bila domišljena i na besmislen način. Inače, bez te prisile, ona ostaje pri tomu da povjerenja zaslužni trebaju imati beskrajno povjerenje!

Pogrešno bi bilo misliti kako je Anastazija bila bez dara da misli svojom glavom. Daleko od toga da joj je nedostajala inteligencija! Ali, prihvativši jednom za svagda *partijnost*, ona je prihvatila i da njena pamet, nemalih potencijala, kruži po tračnicama, po *partijnosti*, i da s toga puta ne skreće kao što kaže pjesma – *da sa tvoga puta ne skrećemo* – ispjevana u čast onoga koji je, kao prvi od komunističkih prvaka, iako iz crkve svojevremeno izopćen, otišao u posjet Papi i Vatikanu. Ona je svu svoju pamet upregnula u to da se *kreće po utrtim stazama, kako s toga puta, s tih tračnica, ne bi skrenula!* A za to je umijeće i velika pamet ponekad nedostatna!

I sad pretpostavimo – mislio je Crnko – da netko razori te tračnice, tu shemu mišljenja po kojoj se kreću Anastazijina misao i život! Bilo bi isto kao kad bi netko štapom razorio paukovu mrežu, mrežu po kojoj se pauk kreće, na kojoj lovi muhe i mušice i na kojoj, sišući sok iz lovine, živi. Anastazija bi pala na zemlju i, za razliku od pauka koji i bez mreže zna hodati, za nju bi se utvrdilo da ne zna ni živjeti ni misliti bez partijskih direktiva, od kojih je i sastavljena njena *partijnost*, od kojih je građena mreža željezničkih tračnica po kojima se kreće njena misao i njen život.

Znaš li to što je rečeno, nju se ne može mrziti, nju se mora žaliti. Ali, kako ćeš je žaliti kad se ona žaliti ne da, kad, primijeti li da je sažalijevaš, prijeti zubom punim otrova, kao zmija kojoj si gurnuo ruku u leglo ili si joj nogom prepriječio put do njene rupe.

Ako ne sažaljenjem i otklonom, kako se na drugi način prema njoj postaviti i od nje zaštititi! S mjesta na kojemu je – da ona daje potvrde o društveno-političkoj podobnosti – trebalo bi je premjestiti na mjesto gdje njen zub, ni kad zagriže, neće ubrizgavati otrov i nanositi štetu. Onaj tko bi to mogao učiniti ne postoji! Crnko je i sa sitnim zamjerkama osamljen, svi ostali ili joj se sklanjaju s puta ili kimaju potvrdno glavom

na sve što kaže. Otkako se pročulo da s Anastazijom ćaska uz kavu i na sastancima čulo da s njom zameće verbalne duele, svi se u susretu s njim uozbilje, zašute i nešto od njega očekuju. Oni ozbiljno šute i čekaju, a on drži da mu je bolje držati se svojih ulja za podmazivanje i elemenata strojeva nego trovati dušu razmišljanjima o Anastaziji.

Međutim, dok je on sam sebi trovao dušu mislima na nju i o njoj, Anastazija je prema njemu, nakon onoga razgovora slična kiši u srpnju, bila pretjerano srdačna. Što mu je pripremala, nije znao, a da nešto priprema, to je sigurno znao! Ona ništa drugo i ne zna nego nekome nešto priređivati! Nekoga nečim dočekati i iznenaditi!

10

Anastazija je ponovo sazvala sastanak partijske organizacije, koje-mu mogu prisustvovati i nepartijci, da donese zaključak koji će uputiti samoupravnim organima fakulteta, dekanu i ostalima, neka ga provedu u djelo. Ništa neobično, tako se uvijek postupalo kad bi neki slučaj imao i trunak političkog značenja. Partija je izmislila samoupravljanje, Partija mu je davala sadržaj, a samoupravljanje je bilo oblik kroz koji se ostvarivala politika *partijnosti* i kamuflaža da Partija nije obična komunistička partija već savez komunista. Kao da komunistička partija i savez komunista nisu, kako se kaže uz dalmatinsku obalu, ista pašta, u dalmatinskom zaleđu, ista govna.

Ovoga je puta na dnevnom redu bio podvornik Šoša, rodом iz Crnog Luga, nekadašnji drvosječa, danas ratni invalid, koji je svima upadao u oči svojom neskrivenom lijenošću, a nekima i zasmrдио ispod nosa svojim bahatim ponašanjem. Šoša je – čeljade što ga je Crnko prvi put vidio dok je Anastaziju čekao pred otvorenim vratima njena kabineta – utuvio sebi u glavu da je mjesto podvornika dobio kao priznanje za ratne zasluge, pa se bunio protiv svakog posla, ozbiljno misleći da je njemu dodijeljena titula i plaća podvornika, a da za poslove podvornika treba u službu primiti novog čovjeka. Dokazivali su mu u dekanatu da je njegova umišljenost u zasluge i titulu besmislena, da on mora obavljati poslove podvornika. Mora obavljati poslove radi kojih je u službu i primljen! Pa to se zna!

»To kažete vi, ali to ne kažem i ne prihvaćam ja. Pa, zašto sam se ja borio, zašto sam ranjen u kuk ako nisam zaslužio da komandiram bar nad jednim čovjekom. Lako je vama koji sjedite u toplim kabinetima i

predajete u toplim učionicama, a kako je meni koji moram u zgradu dolaziti rano ujutro i po čitav dan raznositi drva iz podruma do svake peći u prizemlju i na tri kata! Je li meni to moja borba dala – da raznosim drva! Jebem ti ja takav dar! Bolje da ga ni zaslužio nisam! Hoću jednog čovjeka ispod sebe! I to bi onda na dar sličilo!

Tomu su se u dekanatu dugo vremena smijali, a kad je počeo otkazivati poslušnost i kad je dozlogrdio s tim čovjekom nad kojim će komandirati, predložiše da ga se smijeni. Ima invalidninu zbog ranjenog kuka, može i od nje dobro živjeti, ne radeći čisto ništa i uživajući u punini svoje zasluge. Ima invalidninu za invalidnost koja se kod njega ni po čemu nije primjećivala osim po bolesnoj želji da ljenčari i uživa u tituli podvornika, koja je u njegovim očima, čini se, bila ravna tituli dekana. Bila bi i viša od dekanove kad bi mu se dalo pomoćnika i kad bi, prenošeći taj posao na njega, prestao raznositi drva od jedne do druge peći u prizemlju i na tri kata. Doveden u dekanatu pred odluku ili će raznositi drva bez zanovijetanja s tim pomoćnikom ili će dobiti otkaz, Šoša se za pomoć obratio drugarici Anastaziji, sekretaru partijaca i *strahu i trepetu* nepartijaca.

Anastazija je u slučaju podvornika Šoše vidjela priliku da još jednom, po tko zna koji put, pokaže briljantno poznavanje sadržaja *partijnosti* i svoju širokogrudnu čovječnost koja iz poznavanja te *partijnosti* potječe. Umjesto da se pozabavi pitanjem odgovornosti podvornika koji otkazuje posluš i ucjenjuje ustanovu zahtjevom da mu se dade pomoćnik, ona je oštricu svoje kritike i silinu svoje moći usmjerila na ljude koji kleveću ratnog invalida i zaslužnog čovjeka, koji nemaju razumijevanja za njegove teškoće ni poštovanja prema njegovim zaslugama.

Divota od obrata Šošina slučaja! O njemu i Partija mora zauzeti stav, u Šošinu korist, dakako, već u uvodnom je govoru kazala drugarica Anastazija! Svi prisutni, oni iz dekanata, koji su tražili Šošin otpust iz službe, ostali partijci, koji su o slučaju podvornika znali netko manje netko više, i većina nepartijaca, koja je došla čuti što Partija o podvornikovu ponašanju ima reći, pretvoriše se u sjene one koju je jedinu obasjavalo sunce, zna se koje. Vjetar puhnu i sve se sjene, zajedno s osobom čije su bile, zanjihашe. Osoba čije su sjene bile pretvori se u kosca, a njene sjene u žitno polje. Anastazija je požela uspjeh. Ona je znala zahvaliti zaslužnim drugovima, njena je dobrota prema njima bila bez granica!

Ne treba biti posebno oštrouman kako bi zapazio u čemu je bila Anastazijina snaga, da ih je, i prije početka rasprave, gotovo sve pridobila

na svoju stranu. Nitko se Anastaziji nije ustručavao kazati da je Šoša odbijao rad, odbijao donijeti drva kad bi se neka peć, zbog nedostatka drva, ugasila! Nitko joj se nije plašio reći da se pokraj jednoga podvornika ne može u službu, samo da bi po zimi drva raznosio, primiti na posao i drugoga. Nitko se Anastaziji nije ustezao reći da će Šoša, kad neće obavljati poslove podvornika, i bez plaće zaposlenika, samo s pristojnom invalidninom, dobro živjeti! Sve je to Anastaziji i prije saziva sastanka, u dekanatu i na hodnicima, u više navrata i na razne načine, rečeno.

Ali, kad je i Anastazija priznala da je inertnost podvornikova mana – je li urođena ili kao posljedica onoga što je u ratu proživio, ne zna se – kad se složila s dekanatom da je upitno uz postojećeg uzimati u službu još jednog podvornika i kad je potvrdila da Šoša s invalidninom može pristojno živjeti, ona to nije učinila da bi se time poslužila kao argumentima za otpust podvornika iz službe već je to učinila da te argumente obezvrijedi u srazu s jednim jedinim argumentom za stav kako je Šoša u pravu i kako dekanat treba ići u susret njegovim zahtjevima. Taj je argument izložila u obliku dramatičnog pitanja:

»Drugarice i drugovi, hoćemo li mi zaslužnim ljudima, kojima dugujemo slobodu i svaku koru kruha, ostati trajno, u svim prilikama, zahvalni za ono što su nam dali ili ćemo im prvom prilikom uskratiti zahvalnost i učiniti od njih u nas razočarane ljude?«

Pred tim su pitanjem gotovo svi ustuknuli, po stavu se pretvorili u njene sjene, a po naravi sjena postali žitno polje, na kojemu će Anastazija požeti uspjeh. Ako su se javljali za riječ, govorili su isto, čak i na isti način. A to bi se što su rekli dalo sažeti u kolektivni monolog koji ne treba stavljati u navodnike. U njemu nema ništa osobno, općenit je da općenitiji nije mogao biti.

Ne, drugarice Anastazija! Ako vi mislite da bismo mi Šoši, zaslužnu čovjeku, uskraćujući mu izabrati nosača drva kojemu će biti nadređen, oduzeli dobivene zasluge, ugrozili mu materijalnu egzistenciju i ozlovoljili ga, mi se povlačimo. Dajte svoj prijedlog, mi ćemo ga izglasati i pretvoriti u odluku, pa realizirati želju našega podvornika. I, dopustite, ne mojte nas pretvarati u čudovišta, a sebe u anđela! Nema za to potrebe!

I kad je Anastazija namjeravala dati prijedlog odluke a prisutni, pretvoreni u polje sjena, bili voljni odluku izglasati, za riječ se javio Pavao Crnko.

»Ne radi se tu ni o oduzimanju zasluga ni o zanemarivanju zaslužna druga. Šoša ima invalidninu, koju mu mi, što god odlučili, ne možemo

oduzeti, pa je njegova zasluga, ugrađena u tu invalidninu, neupitna i od naših odluka nezavisna. Ako ne želi raditi i uz invalidninu primati i plaću podvornika, otpustimo ga iz službe, pa neka ne radi ništa i ima što želi imati – duboku hladovinu bez posla. Ako to učinimo, zasluge mu nećemo uskratiti. Zasluge – da ništa ne radi – tek ćemo mu tada učiniti zaslugama. Uživat će zasluženu lijenost! A na njegovo ćemo mjesto dovesti novog podvornika, koji će raditi, primati plaću i stjecati pravo na mirovinu, kad, kao ni Šoša, neće ništa raditi nego u zasluženoj mirovini uživati. Dakle, otpustimo li Šošu, i njemu ćemo omogućiti da zasluge uživa i novom ćemo podvorniku dati priliku da zasluge stekne.«

Stav s gledišta Anastazijine *partijnosti* u cijelosti apokrifan! *Antipro-tivan*, rekao bi za njega podvornik Šoša!

Anastazija je istegnula vrat i rekla:

»Tako vi mislite! Vama je riječ o zaslugama zaslužnih predmet za sprdnju! Pitajte Šošu što on o vašoj sprdnji misli! Za njega ste vi – a i za mene – čovjek koji ne poštuje prolivenu krv za slobodu.«

»Drugarice Anastazija, koga vi to optužujete da ne poštuje prolivenu krv! Mene? Zar vi ne znate da sam ja s jednom prolivenom krvlju za slobodu u prisnom srodstvu! Zar ne znate da sam pohađao i srednju školu i fakultet zahvaljujući stipendiji djeteta *paloga borca*?«

»Sve ja to znam! I zbog toga sam obzirna prema vama, zbog toga toliko na vama radim!... Ali se to srodstvo s prolivenom krvlju po vašim gledištima ne može prepoznati!«

»Po mojim gledištima baš to se može prepoznati. Druga je stvar što vi to ne možete prepoznati... Ali, kad vi propitujete moje srodstvo s očevom krvlju prolivenom za slobodu, ja sam kao dokaz toga srodstva, kao dokaz da poštujem Šošine zasluge, spreman svoj prijedlog, da ga se otpuštanjem iz službe učini sretnim u ljenčarenju kao obliku zasluge, povući i umjesto njega predložiti nešto drugo. Neka Šoša ostane zaposlen u časti podvornika! I neka mu se pridruže još tri zaposlena pomoćnika, nad kojima će on imati vrhovnu komandu i tako biti sedmi general iz Crnog Luga. Jer, ako netko ne zna, Crni Lug je Šošino rodno mjesto, selo s najviše partizanskih generala u državi. U strahu je da ga neki od susjeda ne preteče! Ima ih već šest i Šoša hoće da bude sedmi. Neka bude!« rekao je i sjeo.

Trebalo se smijati, ali se nitko nije nasmijao. Smijeh su ostavili za vrijeme kad napuste dvoranu i kad onima koji u dvorani nisu bili prisutni budu pričali priču o sedmom generalu drvosječi iz Crnog Luga. Zaslužnu čovjeku!

»Lakrdijanje!« nakon duge stanke rekla je Anastazija. »Ja ćemo i vi, družo Crnko, o ovom imati još jedan razgovor uz kavu!...A sad bih, ako mi dopustite, prešla na odlučivanje!«

Predložila je da se u službu primi još jedan podvornik i da se Šoša, sedmi general iz Crnog Luga, oslobodi obaveze raznošenja ogrjevnog drva od peći do peći. To će sada raditi pomoćnik podvornika. Prijedlog je jednoglasno prihvaćen. S njim se i Crnko složio, i prije glasanja, kad je predložio primanje u službu ne jednog nego trojicu novih podvornika. Anastazija je bila zadovoljna pobjedom. Nije važno u kakvim je okolnostima i uz kakve otpore dobivena. Okolnosti se i otpori zaboravljaju, a pobjeda pobjedom ostaje.

Pred svima je izjavila da njen dijalog s Crnkom, njena borba za svakog čovjeka, zbog incidenta sa sedmim generalom iz Crnog Luga, neće biti prekinut. Time je htjela reći da ona jest, kako se općenito misli, stroga u donošenju odluka, ali prije nego što strogu i pravičnu odluku donese, ona je za razgovor otvorena i u razgovoru prilagodljiva i širokogrudna.

11

A kako je počelo to novo, nakon podvornikova slučaja, ćaskanje uz kavu!

Anastaziju nije našao kako sjedi na svojoj stolici, za svojim stolom, njegovoj praznoj stolici nasuprot, kao svaki put do sada. Našao ju je na nogama, a, kad je on sjeo i srknuo gutljaj kave iz šalice pred sobom, ona nije samo i dalje ostala na nogama nego je počela hodati s jednog na drugi kraj svoga duguljastog kabineta. Hodajući, prolazeći pokraj njega u pokretu tamo i ovamo, kao da je sama i kao da sa samom sobom vodi razgovor, utučeno je govorila kako je umorna od silnih poslova, koji na njena leđa padaju sa svih strana, kako pred njom iskršava mnogo novih stvari za koje treba napora da ih se shvati, kako je muče trzavice među ljudima u koje i sama upada, kako joj se čini da svi skupa starimo i gubimo tlo pod nogama, kako nestaje onog zanosa koji nas je nosio i onoga žara koji nam je pomogao savladavati i najveće teškoće, kako se u tijelo uvlači jesen s lišćem koje žuti i maglama koje pritišću kao mora spavača u snu.

»Čovjek se u nekim godinama života i borbe za boljitak zamori i pože-li stati«, nastavljala je ona. »Usporedno sa željom da se zaustavi, pože-li da život stane i ostane onakav kakav je bio kad je njime ovladao umor,

kako ga više ne bi morao sustizati. Da ne bi morao kaskati za životom! Da bi ga mogao živjeti i razumjeti!»

»Da, poplava novina«, upao joj je u riječ Crnko, ni da joj protuslovi ni da joj kaže kako se s njom slaže već da joj na prikladan način dade do znanja kako pažljivo prati ono što ona, tobože, samoj sebi govori, »guši zamorena čovjeka i on, kad i ne bi htio, postaje kočnicom razvoja i napretka. Je li tako?«

»Tako je! Ako mislite da mene brine zamor kao općedruštveni problem. A tako nije, ako mislite da mene osobno muči takva vrsta zamora, koliko god ja od silnih poslova zbilja bila umorna.«

Iskreno je govorila samo sudeći po količini opetovanja da govori iskreno, da govori iz dubine duše. Inače je to kod nje, ne i za nju, bila dvojbeni iskrenost! Bilo je to svojevrsno nadahnuće, ono stanje duha kad bi priznavala da je svjesna onoga što joj se ukazuje kao prijetnja i da će prema zahtjevu te prijetnje, odsada morati uskladiti svoje ponašanje. Primjerice, da je spoznala svoju nemoć, da prihvaća novine, pa će se povući iz političkog života. Ali nasjesti toj varci, toj dvojbenoj iskrenosti, za sve izuzev nje same, i povjerovati da je ona sita svega, da se povlači, bio bi potpuno kriv zaključak. Ona je to činila, davala do znanja kako je svjesna onoga što joj se prigovara, da bi te prigovore obezvrijedila. Crnko je to znao, vidio je to više puta – ona se i u tomu ponavljala – i nije se dao ni namagarčiti, povjerovati u njenu iskrenost, ni navući na tanak led, reći joj da se povuče i još jednom vidjeti njen izduženi vrat.

Partijnost nije bila samo izvorište Anastazijinih političkih pogleda; *partijnost* je, na zatečenim karakternim osobinama, oblikovala u konačnici i njen karakter. Ona je, hineći tjeskobu i umor, ističući da je svjesna otkuda umor i tjeskoba potječu – od zamora i navale novina – obavljala samokritiku, partijsku ispovijed, partijsko priznanje grijeha. Poniženje u Crnkovim očima što svoju tjeskobu i nemoć priznaje doživljavala je kao pokoru za oprost grijeha. A nakon toga stvar klizi po tračnicama *partijnosti*: istina je da nisam dorasla zadatku, ali samim tim da sam to priznala, ja po zakonitosti samokritike zadatku postajem dorasla.

Ako se *partijnost* kao tvoračka snaga njena karaktera prisposodbi bajkovitoj građi koju smo već koristili kad smo se pitali gdje njena duša prebiva, onda bi to moglo biti ovako rečeno! Ako si njen karakter razotkrio u njenoj osobnosti, ona će napustiti svoju osobu, vinuti se pod oblake i skriti pod krilom utve zlatokrile; ako si strijelom ustrijelio utvu, ona će se skloniti u lisičju jazbinu i ogrnuti krznom sa zlatnim dlakama;

ako si je u jazbini pronašao, u lisicu pretvorenu, ona će uskočiti u jezero i skloniti se ispod krljušti zlatne ribice; ako je i na dnu jezera nađeš, ne diraj je, svisnut ćeš od umora loveći je od zemlje do neba, od neba do jazbine, od jazbine do dna jezera, prije negoli je uloviš, ako je ikada uloviš. I kad ti bude svega dosta, kad kažeš neka sve ide do đavola, ta će ti lutajuća duša pasti na tjeme i reći: »Svaki će lovac završiti kao lovina od lovljenog ulovljena!«

Pa da vjeruje njenim bolima i sumnjama! Njena, po *partijnosti* oblikovana duša, prebiva u utvi, lisici i ribi, a u nju se samu, da tu trajno ostane, uselila runjava laž, koju ona sama prepoznaje kao *partijnost*. Ako u njenu duhovnost i uđe istina, u simbiozi s runjavom laži postat će i sama laž. Istina koju je izricala šecući s jednog na drugi kraj svoga kabineta, istina o teškoći čovjeka da slijedi vrijeme koje ga iznenađuje novinama, od nje protumačena kao samokritika, postala je laž.

»Eto, tako je sa mnom!« rekla je Anastazija i sjela na svoju stolicu.

»Da, tako je s vama!« rekao je Crnko, dok je Anastazija gutljaj po gutljaj ispijala kavu, ali nije pod *da je to tako* mislio kako je istina ono što je sama o sebi rekla već da je istina ono što je on o njoj mislio.

U oba slučaja, kako god okrenuo, bilo je to tako i nikako drukčije.

»Mučim se s nametnutim slučajevima kao gusjenica nabodena na trn, a sa strana na mene padaju kritike da ne idem ukorak s vremenom. I vi ste jedan od onih što tako misle. Što bi drugo moglo značiti vaše suprotstavljanje mom stavu da se zasluge zaslužnih ljudi ne smiju zaboravljati ni sužavati... Da čujem, smeta li vam što postoje zaslužni ljudi prema kojima smo dužni imati trajno poštovanje i nekih se materijalnih dobara odricati da bi ih oni mogli imati u obilnijoj mjeri?«

»Što da vam kažem nakon onoga što sam na sastanku o slučaju podvornika rekao!«

»Da mi neka mjesta razjasnite, makar se morali i ponavljati.«

»Ni u društvu ni u životu – u našem društvu, a u životu općenito – ne bi trebali postojati zaslužni kakav je podvornik Šoša. Kakvim ste ga vi učinili, primajući u službu novog podvornika, koji će raznositi drva. Odvojili ste čast od rada i čast učinili časnijim, a rad ostavili bez časti! Svakom je nagrada za ono što je u životu učinio, veliko i malo, život što ga živi i druge mu nagrade ne bi trebalo davati, jer ni zasluga, osim onih što ih svatko poštenim življenjem stječe, nije imao. Kad govorimo o nagradama za zasluge i kad ih držim nepotrebnima, mislim na stvarne nagrade, na rad i novac, a ne mislim na slavu, na mjesto u povijesti i

pamćenju. To neka zaslužnima ostane u mjeri koliko su slave i pamćenja zaslužili, odnosno u mjeri koliko su im slave voljni dati oni koji ih slave i pamćenja oni koji će ih pamtit. Međutim, ako čovjek, zaslužan za sudjelovanje u ostvarenju djela od značenja za javno dobro, traži da mu se uz slavu i pamćenje to nagradi i dobrima koja će uživati, onda on svoje zasluge obezvređuje i ja za to, da taj čovjek ne bi ponižavao i sebe i vrijedno djelo, nisam. Ali, ipak, nisam ni za to da se na zasluge zaslužnih za ostvarenje javnog dobra zaboravi. Neka ih se nagradi materijalnom nagradom, radom i novcem, do mjere koja će im omogućiti život kakav žive i nezaslužni građani... I ne shvaćam zašto bi vas moje gledanje smetalo, kad je zaslužena mirovina institut koji je prihvatilo čovječanstvo u cjelini!... Malo prije ste govorili o zamoru na putu kroz život i godine. To je trenutak života u kojemu se mnogi ne mogu snaći. Treba osjetiti kad taj trenutak dođe, treba biti snažan i reći da ćeš se tu zaustaviti, da ćeš pustiti druge neka ispred tebe stanu i povedu za sobom i tebe i ostale. Znam da bolnije stvari od osjećanja zamora u životu nema. I znam da je pozivanje na zasluge i iskustvo, da bi se nastavilo voditi, činiti ono što se činiti ne može, korak pogrešan, na štetu sebi samu i svima ostalima.«

»Imam što sam tražila. Solidan materijal za karakteristiku o vašoj društveno-političkoj podobnosti kad je budem morala napisati! Hvala vam na iscrpnom obrazloženju svoga stava. Ipak, vaše me propitivanje zasluga zaslužnih zabrinjava. Po mom mišljenju, nekad je u nešto bolje vjerovati, kad vidiš da svi u to vjeruju, nego ispitivati korijenje te vjere. Vjerujući kao i ostali, lakše ćeš živjeti.«

»Znam da je vjera u ono u što većina vjeruje lijek protiv glavobolje, makar toliko uspješan koliko i *plivadon*. Ali, nađe se pokojni čovjek koji tu pilulu ne smije progutati s čašom vode. Želudac mu na nju reagira povraćanjem!« rekao je Crnko.

Protjecali su dani, protjecali su mjeseci i godine su se počele brojiti. Bilo mu je drago i zanimljivo održavati seminare na katedri profesora Goldnera, a u laboratoriju mjeriti trajnost i sva druga svojstva mazivih ulja i masti na kugličnim ležajevima i golim osovinama. U tom je poslu, i na seminaru i u laboratoriju, bilo lako provjeravati stare spoznaje o mazivim uljima i mastima, usvajati ono što nije zastarijevalo ili nije

imalo zamjene i uklanjati ono što je zastarjelo i za što je zamjena postojala. Dok je to radio, vrednovao spoznaje, da bi trajno važeće zadržao, a istrošene zamjenjivao svojima, postojanje mu se Anastazije činilo postojanjem utvare na rubu vidnog polja. Kad bi odlučio da je vidi i pogled na nju izravno usmjerio, ne bi mu uspjelo, jer bi se ona ponovo pomaknula na rub vidnog polja, pa je, skupljajući građu za svoju disertaciju, imao dojam da ta žena i ne postoji. Maziva će ulja odrediti njegovu sudbinu, a Anastazija je bila i ostat će utvara na rubu njegova vidnog polja! To mu se tako činilo, a kako je bilo? Je li u prilog ili protivno dojamu?

Po onom što je sam od nje doživio i vidio da doživljavaju drugi, uočio je da Anastazija ne može preživjeti dan bez progona neprijatelja. Što je to u njoj bilo, koja je unutarnja potreba njome vladala da je od zore do mraka, od mraka pa dok san ne bi njom ovladao, s puškom u ruci, bila u lovu na neprijatelje i neprijateljsko, na lica koja su se njoj, zbog ovakvog ili onakvog držanja prema *partijnosti*, činila neprijateljski raspoložena i na neprijateljska raspoloženja koja su nekog, u njenim očima, činila neprijateljem. Što ju je gonilo da to radi, nije znao, samo je naslućivao!

A kad bi neprijatelja našla, ne bi pucala u njega smrtonosnim nabojima, savnila ga sa zemljom i postajala ravnodušna i prema njegovoj žalosnoj sudbini i prema njegovim neprijateljskim raspoloženjima, zbog kojih je nastradao. Kad bi ga pronašla, klikkala je od sreće i gugutala od raznježenosti! Kad bi ga otkrila i s njim uspostavila kontakt na razini čuvarice *partijnosti* i one koja piše *karakteristike* nasuprot svom protivniku, kojega mora *okarakterizirati*, otpočela bi igra koju igra mačka s mišem kojega je onespособila toliko da joj ne može pobjeći – bez *karakteristika* nema napredovanja – koliko god se ona poigravala s njim i koliko god on iz njenih kandža pobjeći pokušavao. Razgovarala bi s njim, ispitivala ga, sukobljavala se s njim, pa je, igrajući s njim igru, njen život postajao ispunjen sadržajem: neprijatelj postoji, a ona svoje postojanje opravdava borbom protiv njega. Bez koje bi – bez borbe protiv neprijatelja – i njena Partija i njena *partijnost* nestale!

Opasnost da u njenim očima postane neprijatelj posjetio je na prvom susretu, a o postojanju te opasnosti osvjedočio se u sukobu svoga i njena mišljenja o zaslugama zaslužnih. Koliko je god bilo moguće nakon toga sraza, on se ustezao da joj mahne crvenom krpom ispod nosa. Ali, kako nije bio karakterni gnjida i nije ni na riječima mogao prihvatiti nju i njenu *partijnost*, odnosi su među njima ostali i dalje napeti, odnosi između mačke i miša, miša koji život živi između dviju mekih šapa, u

čijoj se mekoći kriju oštre pandže derača. Pandže za deranje kože! Njeno zanimanje za njegove političke stavove nije prestajalo, jer je to zanimanje držala svojom dužnošću. A on ju je, baveći se pisanjem disertacije i šuteći, ostavljao bez posla!

Činilo mu se da nema razloga strahovati kako će mu Anastazija, kad za to bude prilika, naškoditi. Više se bojao da će ga razgovori s njom, ćaskanja u kojima izbjegava suprotstavljanje, malo po malo, bez njegove volje, preoblikovati u ono što je Anastaziji cilj da od njega učini. Člana ili simpatizera Partije i poklonika *partijnosti*!

Prije nego što će komisiji predati dogotovljenu disertaciju, Anastazija mu je ponudila da zajedno s njom i s još nekima sređuje anketu o utjecaju crkve na studentsku omladinu.

Naime!

Dva mjeseca prije Titova odlaska u Vatikan, koji će se dogoditi u ponedjeljak dvadeset i devetoga ožujka tisuću devetsto sedamdeset i prve godine, godine tuge i poniženja, od Tita doživljenih, u povijesti hrvatskog naroda, svi su općinski komiteti od hrvatskog centralnog komiteta Partije dobili povjerljivu depešu u kojoj je pisalo da se taj posjet ne treba shvatiti kao otupljivanje borbe protiv utjecaja religije na društvo i davao nalog članovima Partije da, nasuprot popuštanju, pojačaju borbu protiv utjecaja crkve *na naše samoupravno socijalističko društvo*! Titov posjet Vatikanu ima državni karakter i nimalo ne mijenja dosadašnji odnos Partije prema crkvi i religiji. Anastazija je dobila ulogu partijskog operativca ovog tajnog naloga i u toj ulozi na fakultetu je provela anketu.

Spočetka je htio Anastazijinu ponudu odbiti i odbijanje obrazložiti približavanjem vremena kad će disertaciju trebati braniti. Ali se pobojao da bi to Anastaziji moglo poslužiti za poziv na još nekoliko razgovora uz kavu, na kojima bi mu sigurno prigovarala da izbjegava društveni rad i da se bavi samo svojom strukom. A takav mu prigovor ne bi išao u prilog! Morao bi mu se suprotstaviti i eto novog sukoba s Anastazijom. Pristao je raditi na sređivanju ankete kako se s njom ne bi sukobljavao na ćaskanju uz kavu, a pristao je i zato što ga je zanimalo da vidi kako to s crkvom i studentima trenutno stvari stoje.

Bila je blagoglagoljiva pripovjedačica, dok je, u sklopu razgovora o pojavama nepoželjnog ponašanja studenata, ispredala priče o paklenom mehanizmu koji su instalirali svećenici da bi za crkvu pridobili dušu mladeži svih uzrasta, a posebno dušu studentske mladeži. Htjela se pokazati dobrim poznavaoцем vjerske promidžbe, a doista je tu promidžbu

u svim segmentima preuveličavala kako bi opravdala svoj poziv – tako da kažemo – na partijski križarski rat protiv crkve i njenih križara. Veličala je organiziranost crkve, nesebično zalaganje crkvenih ljudi i kudila partijsku pospanost i zahtjeve partijskih aktivista da im se rad s omladinom plati, neće oni ni za koga besplatno raditi. Samo se fanatičnim suprotstavljanjem može suzbiti vjerski fanatizam.

»Znate«, govorila je, »po župama su organizirali knjižnice opremljene knjigama iz školske lektire! Imaju više primjeraka jedne knjige obavezne lektire u jednoj župnoj biblioteci nego što ih mi imamo u svim svojim školskim bibliotekama. I kad učenici navale čitati tu knjigu – moraju, mi smo ih na to obvezali – oni su u stanju udovoljiti njihovim potrebama. A knjige posuđuju onima koji dolaze na mise i vjeronauk. I kako onda na misu i vjeronauk naši učenici neće odlaziti!... Znate, pri svakoj župi izgradili su nogometno i košarkaško igralište! Imaju svećenika koji ne radi ništa nego sudi na utakmicama nogometnih i košarkaških ekipa, koje se igraju jedna za drugom, kao na tekućoj traci. A nakon igre, zna se, na misu i vjeronauk!... Imaju šahovski klub! A što sve nemaju!... Pa, onda taj perfidni pristup u radu s omladinom na selu! Gdje ima župni dvor, rade kao što i u gradu rade. A gdje ga nema, svećenik dođe i stanuje u seoskoj kući. Bilo gdje da ga smjestili! Pa i u šupu ili štalu! Dijeli djeci bombone i čokolade kako bi ih namamio da mu dolaze na vjeronauk. Recite mi, bi li tko od vas to tako sa seoskom djecom mogao raditi! I tko da mu se tamo na selu suprotstavi! Polupismeni sekretar seoske partijske ćelije?... Eto, pred nekoliko je dana u grad došla ekipa posebno učenih vjeroučitelja. Želja im je da tijekom deset dana intenziviraju vjerske obrede pod geslom *Poslušajmo riječ Božju, pa će i nas Bog poslušati!* Na te obrede po svim crkvama u gradu ne dolaze samo dosadašnji vjernici, već i radoznali koji će, bojati se, vjernici nakon tih obreda postati. Evo njihova plakata. Izložen je na vratima svih crkvenih objekata, gdje im je dopušteno plakate takvog sadržaja lijepiti. Strgnuo ga je jedan student, moj suradnik, s crkvenih vrata i donio mi ga da ga pogledam. Možete ga svi pogledati i uvjeriti se koliki je opseg njihova djelovanja. Tu su nabrojene sve srednje škole i svi fakulteti koji spadaju u nadležnost dotične župe.«

Tako je Anastazija i prije početka obrade ankete, na prvom sastanku sa suradnicima, među kojima se, po njenu izboru, našao i Crnko, opravdavala provođenje ankete o utjecaju crkve na studentski pomladak i formiranje brane prema tom utjecaju. Neobaviještenima, onima koji su stajali pod njenim utjecajem i onima kojima je neprijatelj trebao kao

kruh nasušni bila je uvjerljiva i kad je preuveličavala crkveni utjecaj i kad je pozivala na zajednički i odgovarajući otpor. Crnko, onako uma-zan u mazivo ulje, među takve nije spadao, pa se već na tom početku porječkao s Anastazijom.

Primijetio je, kao usput, da će biti istina kako se crkva trudi na nov način pridobiti mlade vjernike; osim vjere same pruža im i nešto zaba-ve i nešto kulture. Ali, drugarica Anastazija pretjeruje kad tvrdi da ta ekspanzija s nogometom, košarkom, šahom i knjižnicama dobiva za-strašujuće razmjere. Neće biti da je vjera sama po sebi tolika prijetnja ovom društvu i neće biti da je u tolikom zamahu. Prije će biti da se trudi prilagoditi vremenu i zadržati svoje dobrano poljuljane pozicije kako najbolje zna. Bit će prije da se boji rasula i da se novim oblicima djelovanja od njega želi spasiti. Nikakve tu ofenzive nema, samo života-renje u strahu od nestanka! A to da se nekima čini kako se vjera, boreći se za opstanak, širi više je problem u njihovoj glavi nego što je problem širenja vjere u socijalističkom društvu. Jer se u samo jednoj takvoj glavi dobro posjećena nedjeljna misao može pretvoriti u poplavu vjerskog fa-natizma, od kojega se socijalističko društvo mora mobilizacijom ateista braniti i kad im je sekretar partije otišao u Vatikan. Da se, odjeven u frak, rukuje s Papom!

Nije li Anastazija među suradnike u rješavanju ankete namjerno uvrstila Crnka predviđajući da će joj se on već na početku suprotstaviti u nečemu, u bilo čemu! Nije li ga uvrstila u tim očekujući od njega da joj se, ne samo u početku i u nečemu, nego dokle god posao bude trajao, i u svačemu, suprotstavlja! I nije li ga u tim uvrstila zato da joj se ima tko suprotstavljati kako bi u odgovorima na kontriranje imala priliku iskazati svoju *partijnost*! Svoju, kako su partijci voljeli reći, teoretsku potkovanost! Ne otkrivajući otkuda im se metafora s kopitom i potko-vom našla u nauku! U teoriji!

»U redu! Vi tako mislite! I dobro je da tako mislite!« rekla je Ana-stazija, potvrđujući ispravnost prve pretpostavke, s dobrim izgledima da i druge dvije, kad rad na sređivanju ankete završi, budu dokazane. »Anketa je tu! I ona će na egzaktn način pokazati jesam li ja ili ste vi u pravu. Za to smo je i provodili!«

Anketa je, osim mnoštva pitanja, ispisanih na četiri stranice dvaju listova u privitku, na koja je trebalo davati kratke odgovore, često samo potvrdno *da* i niječno *ne*, imala na polovici četvrte stranice prazan prostor za izjavu koju bi anketirani, na kraju svih odgovora, imao potrebu

dopisati. Ono što bi se našlo napisano na tom praznom prostoru, a našlo bi se tek na svakom desetom listiću, i rjeđe, nije se dalo pribrojiti srodnom odgovoru, kao što se radilo sa svim ostalim odgovorima. Moralo se prepisati u posebnu bilježnicu, da bi u završnom vrednovanju ankete služilo kao dopunski dokument. Dok bi se tekst prepisivao u bilježnicu, stjecala se prilika i stjecalo se slobodno vrijeme da se o onom što je anketirani napisao razmišlja i šuti, držeći svoju misao za sebe, ili povede razgovor, tko god da ga poveo, a Anastazija bi ga najčešće pvela.

Na jednom su listiću našli ovakav zapis: *Što ću nego vjerovati u Boga! Pa, neću valjda vjerovati u gnjavatore koji su smislili ovu glupu anketu.* Bio je to jedan od onih zapisa, a takvih je bilo najviše, o kojima se riječ nije vodila, o kojima se šutjelo i mislilo što te volja.

Na misu odlazim povremeno jedino stoga što su mi roditelji pobožni i pričinila bi im veliku žalost kad se ne bih ispovijedala, pričešćivala i odlazila na župni vjeronauk. Nije isključeno da bi mi, tako povrijeđeni, uskratili stanovanje u zajedničkom stanu i novčanu pomoć, bez čega ne bih mogla studirati. Niti želim povrijediti roditelje niti želim ostati bez njihova doma i novca. I zato, kad god mogu, odlazim s njima na nedjeljnu i blagdansku misu. Inače sam ateist i prestat ću prakticirati vjeru čim se osamostalim. Ne želim lagati ni samoj sebi ni roditeljima.

»Da, roditelji su i obitelj uporište i rasadište vjere!« rekla je Anastazija kad je u bilježnicu upisala izjavu jedne studentice. »Piše da je uz crkvu veže roditeljski dom i novac, ali je šteta da nije napisala što roditelje veže uz crkvu da su tako rigorozni prema njoj. Da bi je i iz stana istjerali i novčanu joj pomoć uskratili kad ne bi na misu odlazila, ispovijedala se i vjeronauk pohađala. To ne piše! Šteta! Ne piše zašto su joj roditelji ropski vezani uz crkvu i zašto su prema njoj toliko strogi. Da i ta veza nije građena na materijalnim interesima? Znaju ti odnosi biti isprepleteni! Kad anketa ne bi bila anonimna, kad bih znala ime studentice, došla bih do nje i ispitala odnose roditelja prema crkvi. Što ako su i roditelji ateisti kao i kći, a to ne žele otkriti i kao ateisti živjeti, jer bi ostali bez beneficija koje im na jedan od sto mogućih načina pruža crkva. To bih voljela znati! Gotovo da sam u jednoj takvoj obitelji odrasla! Gotovo! Pa bih voljela vidjeti kako te veze danas funkcioniraju!«

Makar im tu namjenu nitko nije namijenio, makar tu mogućnost Crnko nije predviđao, taj zapis i čitav niz drugih, u kojima studenti govore da ih roditelji čine religioznima i da zbog roditelja odlaze na misu, omogućio je Crnku da odgovori na pitanje kako je došlo do toga

da Anastazija postane ono što je danas ili, ako u pitanju obrnemo redoslijed upitnosti, da bi bila ono što je danas, kakva je prethodno morala biti. Znao je kakva je danas, a kakva je bila i kakva je morala biti da bi bila to što je danas – potrudio se doznati. I nije bilo teško, kako mu se dugo vremena činilo! Zbog čega je trud iz mjeseca u mjesec, iz godine u godinu odgađao!

13

U selu iznad grada, grada u kojemu njena imenjakinja slovi kao zaštitnica, na obroncima brijega, uz crkvu svetog Nikole putnika, s čijeg se zvonika vidi anđeo na vrhu tornja svete Anastazije, u tom ubavom kraju puževa, dobrih vina i lijepih procesija, rodila se Anastazija Rubić, kći zvonara i *sakrištana* crkve zaštitnika moreplovaca i svih koji put putuju i s puta se žele kući vratiti. Odrasla je u sjeni crkve i njena tornja i odgojena je u duhu bogobojažnosti, kako je i dolikovalo crkvenjakovoj djevojčici, koju duhovno hrane zvukovi zvona pred kojima utvare, šišmišima slične, bježe iz mlade duše i odlaze u crni mrak, tamo gdje im je kuća... Tako će priču započeti hagiograf, ako Anastazija ikada postane svetica po nevjeri. Ona se trudi, a mi ćemo vidjeti što će od njena truda biti!

Ne treba ni reći da je njen otac, crkvenjak, bio pobožan čovjek, ali treba reći da je bio hrom i slabašan, nesposoban za obavljanje poljodjelskih poslova, i što ih nije mogao i što ih nije znao obavljati. Ali potezati konopom klatno crkvenog zvona, škropiti maslinovom grančicom svetu vodicu, njihati kadionicom oko oltara i nad mrtvačkim odrom i sve ostalo što spada u crkvenjakove poslove – to je znao i mogao. Treba reći da ni to nisu lagani poslovi! U ljetnim danima, noću i danju, gledati u nebo i, čim zapaziš crn oblak na obzoru, hvatati se konopa i zvona, nije lagan posao! Prati i odijevati stare i mlade mrtvace, preminule u pretilosti ili u slabosti, prije nego što će biti položeni u lijes, nije lagan posao! Biti uslužan, ponizan, skrušen kao i službenici crkve koji na sebi nose habite i bijele kolarine nije bio lagan posao ni po tomu što to posao nije bio, što je to bilo svakodnevno ponašanje, od svakog posla teže! Ali, što se protiv toga moglo, od nečega se moralo živjeti!

Što ćemo dalje pričati o Anastazijinu ocu, kad je hrvatska literatura puna crkvenjaka i njihove djece. Ništa novo o njima nemamo reći, osim ponoviti što je već rečeno. Toliko ih je da bi netko, tko nas sa strane po književnim tekstovima gleda, mogao pomisliti kako se ovaj narod raz-

množava obješen za uže crkvenog zvona kao što se dagnje i kamenice razmnožavaju i odrastaju na užadi pruženoj od plovka do dna mora. Na sreću ili nesreću, ne zna se, ipak tako nije! Književnici su pretjerali, jer su im se crkvenjaci i njihova djeca učinili zahvalnom temom. Samo je jedan u tomu uspio, onaj koji opisuje jedno zvono, čiji konop, osim njihova oca, poteže još sedam malih zvonara. A Anastazija, koja je bila jedinica u oca, ptezala je konop onoliko koliko ga je ptezalo skupa svih tih sedam malih zvonara. Uz zvonjavu, od malena je pomagala ocu i u svim drugim poslovima. I u najtežem, u čišćenju crkve od prašine i blata s potplata obuće vjernika, u blatnim i kišnim, u sušnim i prašnjavim danima.

Na bočnom oltaru njihove crkve nalazio se poveći kip svetog Martina, pred kojim je bogoslužje održavano na njegov god, na Martinje, i na neke druge blagdane vezane uz njegov kult. Taj kip, zapravo kompoziciju od kipova koji ilustriraju zgodu po kojoj je svetac postao svetim – konja s vitezom u sedlu i pokraj njih prosjaka – narod je volio i štovao, valjda i stoga što se u toj kompoziciji veličala darežljivost imućnih. A narod je oduvijek volio znati da postoje i darežljivi bogataši i volio se nadati da će i oni jednom na jednog takvoga naići. Kip je prikazivao sveca u času kad mačem odsijeca komad skuta svoje dolame da bi ga dao obnaženom prosjaku, koji golotinju nema čime pokriti i zaštititi se od studeni.

Prosjak je imao onako ispruženu ruku kakvu pružaju prosjaci proseći milostinju od prolaznika dok sami stoje ukraj puta. Na toj se ruci, jer su svi ostali prsti bili svinuti prema dlanu, isticao ispruženi kažiprst. Bio je nalik kažiprstu koji se može vidjeti na slikama i kipovima Spasitelja dok s ispruženom rukom i na njoj ispruženim kažiprstom propovijeda na nekom od brojnih mjesta gdje je prema Evanđelju propovijedao. Zlobnici su i spadala govorili da je Martin po tom kažiprstu u prosjaku prepoznao prerusenog Spasitelja koji iskušava njegovo milosrđe i da je za to odsjekao komad dolame. Govorili su i da je, kad je već prepoznao tko stoji pred njim, mogao biti i darežljiviji, dati prosjaku čitavu dolamu, a ne samo komad od kojeg će imati malu korist. Pa, valjda se jedne dolame vrijedi odreći da bi se postalo svetac. Govorili su kako već spadala i zlobnici govore, ne poštujući svetost, ali, što god govorili, veličali su važnost prosjakova ispruženog kažiprsta u kompoziciji kipa i općoj slici pobočnog oltara. Da tog ispruženog kažiprsta nije bilo, niti bi Martinov kip bio voljen, koliko je bio voljen, niti bi Martinov oltar bio lijep, koliko je lijep bio.

Ispruženi je prosjakov kažiprst bio u središtu kompozicije kipa, ne mač koji reže platno srebrom i zlatom izvezene dolame ni dolama sama. Središtu kipa i središtu oltara! Pred njim se klečalo i molilo, pa se i sa strane činilo i bogomoljaca doimalo da se molitve upućuju ispruženom kažiprstu, koji je u davna vremena bio toliko moćan da je natjerao viteza da reže dolamu, pa će i danas biti moćan i uslišiti molbe onoga koji mu se moli.

Pomažući jednom ocu očistiti pod crkve od blata i lišća, a predmete od nakupljene prašine, desetogodišnjoj se Anastaziji dogodilo da joj je kefa od dlaka na dugom štapu, kojom je mela prašinu s visoko podignutih predmeta, dok ju je mela s prosjakova lika, zapela za njegov ispruženi kažiprst i odlomila mu nokat s dva članka. Odlomila ga je onako lako, udarcem slabašne snage, kao što se lome ledenice s kućnih streha u zimskim danima, jer je kip u cijelosti bio izliven od gipsa armirana žicom i konopljom. Odlomljeni komad kažiprsta pao je s visine od dva i pol metra na kameni pod i, kako je bio od gipsa i bez armature, razbio se u desetine komadića. Ti su komadići bili sitni, neki samo mrvice i prah, pa ih je, kad bi ljepilo za to i postojalo, bilo nemoguće ponovo u vrh prsta sastaviti. A tamo gdje je bio moćni kažiprst, vireći iz njegova trećeg članka, pokazaše se tri kraja žice ovijena vlaknima konoplje. I slabašan je udarac drvenog dijela kefe bio prejak da bi žica i konoplja na sebi održale gipsani dio vrha kažiprsta.

Kad je otac vidio što se Anastaziji dogodilo – baš tako, što joj se dogodilo, a ne što je učinila, jer je to bila nesreća, a ne čin voljno učinjen – kleknuo je pred glavni oltar, pred palu svetog Nikole, sklopio ruke i rekao:

»Oprosti mi, Bože!... Što li će na ovo reći velečasni!«

Potom je zaredao od slike do slike, od oltara do oltara. Pred slikom bi se naklonio, pred oltarom kleknuo, a pred jednim i drugim izgovarao bi isto:

»Oprosti mi, Bože!« Tražeći oprost, preuzimao je grijeh za slomljeni kažiprst, a odmah potom: »Što li će na ovo reći velečasni!« Očito, bojeći se gnjeva potonjeg više od gnjeva prethodnog.

Anastazija je plakala i, tražeći ih očima punim suza, skupljala komadiće gipsa u dječji naivnoj nadi da bi se od njih, kad bi ih sve skupila, mogao ponovo sastaviti vrh prsta. Pošto se naklonio svakoj slici i kleknuo pred svakim oltarom, do nje je došao otac i rekao joj:

»A, ne ide to tako! Kad jednom pogriješiš, oprost ne dolazi lako! Pokupi, pa zalijepi! Ja priznajem, pogriješio sam što sam ti tako nejakoj dopustio da prašinu brišeš kefom na dugačkom štapu, kefom kojom ne

možeš vladati. Ali, i ti si grešna, Anastazija, što nisi pazila i što nisi upotrijebila svu snagu u rukama da kefom vladaš.»

I prije nego što joj je kazao u čemu je njegova, a u čemu njena krivnja, Anastazijom je ovladao osjećaj velikog grijeha. Ne običnog grijeha, kad nešto slažeš ili izlaneš, nego povrede i obeščaćenja svetosti, koji se, da bude naglašena njihova razlika od običnog grijeha, zove *sagrešenje*. Otac je nije ni udario, što i inače nikada nije činio, niti joj je uputio grubu riječ, što bi ponekad znao činiti, da bi i udarac i grubu riječ doživjela kao kaznu, kao pokoru za *sagrešenje*. Međutim, ne prestajući ponavljati da je *sagrešenje* počinila, on ju je kažnjavao i težom kaznom od batina i grubih riječi, on ju je kažnjavao time što je neprekidnim ponavljanjem da je pogriješila njeno osjećanje da je sagriješila, i u začetku veliko, činio sve većim i sve većim. I umjesto da joj kao i dosad, kad bi griješila i sagriješila, kaže neka ide velečasnom i ispovjedi se, na što je i sama od početka mislila, on ispovijed i ne spomenu, nego pribrano reče:

»Kad te krhotine pokupiš i staviš na lopaticu, uzmi metlu i pometi prašinu, pa na lopatici iznesi iz crkve i baci negdje iza nekog groba, što dalje od crkvenih vrata. Kad to učiniš, vrati se u crkvu i dobro pogledaj ima li na podu tragova gipsa. Ako ih nađeš, prijeđi preko poda mokrom krpom, poliži ga ako treba, ali na njemu trag lomljena gipsa ne smije ostati.«

U noć su zašli i na spavanje, kad je noć poodmakla, otišli mirni, što se tragova po crkvenom podu tiče, koji su bili uklonjeni i bolje nego da su podne ploče jezikom polizane, ali zabrinuti kako ukloniti trag slomljena prsta na prosjakovoj ruci, koji će, ako ne i prije, biti otkriven za tri dana na nedjeljnoj misi. Anastazija je utonula u san i prije nego što je znala kako taj trag ukloniti i prije nego što je saznala je li u vezi s time otac što smislio.

San u koji je utonula bio je plitak i od budnog stanja dijelila ga je tek tanka koprena, pa je se ono što je sanjala, a sanjala je uvijek istu sliku, doimalo stvarnošću više nego snom... A sanjala je oblačno nebo, mrko, pred oluju, kad se zvoni da tuča ne bi obila vinograde! U oblacima, koji su se valjali nebom kao valovi po površini mora i svaki čas mijenjali oblike, nije ni grmjelo ni sijevalo. S vremena na vrijeme između njih bi se pojavljivala gola ruka do ramena s ispruženim kažiprstom. Anastazija se u snu mučila da vidi lice onoga čija je to ruka, makar ga i nije imala potrebe vidjeti – znala je tko je on i prema njemu se osjećala beskrajno grešnom. Mučila se, ne zna koliko dugo, da to lice vidi i sjećala se rečenice iz katekizma da *grešnik Božjeg lica neće vidjeti prije nego opere grijeh sa svoje duše*, sve dok se iz oblaka nije pojavila ruka na kojoj su s ispruženog

kažiprsta nokat, prvi i drugi članak bili odlomljeni. Umjesto nokta i dva članka iz preostalog su dijela kažiprsta stršila tri kraja žice ovijena vlatima konoplje. Ruka je na nju pokazivala i u nju se usmjerila onom žicom i onim vlaknima konoplje. Išla je ravno prema njenim očima... Anastazija je vrisnula kao da joj je stvarna ruka zaprijetila udarcem i, kad je ustala iz postelje, nastavila budna vriscati kao da je od stvarne ruke bila udarena. Probudila je oca i majku. Oboje su je došli umiriti. Majka ju je ljubila i grlila, otac je stajao po strani i čekao da se smiri. A kad se Anastazija smirila, kroz suze je rekla:

»Ispovjedit ću se! Ja ovo ne mogu u sebi nositi!«

»Hoćeš!« rekla je majka. »Hoćeš!«

Nakon dugog oklijevanja, otac će:

»A što će reći velečasni!«

Anastazija mu je odgovorila i niječno i munjevitom brzinom:

»Briga mene što će on reći! Ne ispovijedam se ja njemu, ja se pred njim, kao pred svjedokom, ispovijedam Bogu.«

Rekla je to mudro i pribrano kao da je dvadesetogodišnjakinja, ali je rekla upravo ono i onako kako bi njoj rekli otac i majka kad bi je nagovarali da ode na ispovijed, a ona se nećkala, uz obrazloženje da joj se često ne ide k popu.

»Ne govori tako, Stoše!« rekla joj je majka. »Učiniš li to preko očeve volje, napraviti ćeš veći grijeh nego što je slomiti na kipu prosjaka kažiprst. O, i koliko veći! Moraš razumjeti oca kad se brine što će na ono što ti se slučajno dogodilo reći novi župnik!«

»Ne moram se ja pred njim ispovijedati. Otići ću u grad i tamo naći u crkvi bilo kojeg ispovjednika«, rekla je Anastazija, koja je znala da i majka koristi tu mogućnost, kad se ne želi ispovjediti pred domaćim župnikom.

»Ako bude trebalo, otići ćeš! A sad imaj razumijevanja prema ocu i poslušaj ono što ti on bude savjetovao da uradiš!« rekla joj je majka i, čini se, obuzdala je u namjeri da već sutra ode na ispovijed kako bi sljedeće noći imala miran san, bez priviđenja s onom ogoljenom rukom između oblaka, s onim batrljkom od kažiprsta i onim krajevima triju žica.

A novi je župnik – godinu dana nakon župnikovanja u njihovoj župi, kad i nije bio tako nov, kad je bio nov samo po tom da nije bio onaj stari – na prikladan način izrekao nezadovoljstvo radom hromog i slabašnog crkvenjaka. Upitao ga je postoji li lijep način, koji ga neće ni povrijediti ni oštetiti, da se povuče iz službe i prepusti je drugomu. Ne može mu

prigovoriti nemar, trudi se biti marljiv, ali mu ga dođe žao kad ga vidi s koliko napora obavlja svaki od poslova, koje bi drugi crkvenjak, snažniji i zdraviji od njega, s lakoćom obavljao. Dakle, postoji li lijep način, onaj koji ga neće ni povrijediti ni oštetiti, da službu crkvenjaka prepusti drugomu! Takav način nije postojao i župnik ga je bio prisiljen i dalje gledati kako se u poslu muči. Hoće li ga biti voljan trpjeti i kad čuje što se dogodilo s prosjakovim kažiprstom? Kad čuje da mu u čišćenju crkve pomaže desetogodišnje dijete i kad ga suoči s činjenicom kako je i sam svjestan da poslove crkvenjaka ne može obavljati.

»S ispovijedi pričekaj do nedjelje. Onda ćemo odlučiti što ćemo. Do tada nosi svoj grijeh! Hoćeš li?« rekao je otac.

»Hoću!« rekla je i legla u postelju, a otac je, jer se bližila zora, počeo pripremu da prvim autobusom može otići u grad.

U grad je otišao prvim jutarnjim autobusom, a vratio se prvim koji ujutro dolazi iz grada u selo. Zadržao se u gradu samo onoliko vremena koliko mu je bilo dovoljno da nađe dućan boja i lakova i u njemu kupi četvrt kilograma gipsa u prahu i limenku bezbojnog laka. Kad se kući vratio, raščešljao je komad debele špage, da dobije pramen vlakana, pronašao Anastazijin kist za vodene boje, pa s tim, malo vode u boci i onim što je kupio u gradu otišao u crkvu i za sobom zatvorio sva crkvena ulazna vrata.

U vodi je smiješao gips i vlakna, popeo se na ljestve, koje su uvijek stajale iza jednog od oltara i služile kad bi se do nečeg iznad dohvata ruke trebalo penjati, i na brzinu, jer se masa dobivena od vode, gipsa u prahu i vlakana brzo sušila, oko krajeva onih žica što su stršile iz ostatka prsta, modelirao dva članka i nokat. Sišao je s preostalom smjesom sa stuba i čekao da se gips stvrdne do mjere kad se pri daljnjoj obradi neće raspasti i kad se daje lagano rezati nečim oštrim. Na ljestve se vratio s oštrim džepnim nožićem i, sad polako, oprezno, rezbarski precizno, njegovom oštricom pri vrhu, počeo oblikovati nabore kože na člancima kažiprsta i nokat na njegovu vrhu. Žurilo mu se, svaki je čas netko neželjen, a svi su bili neželjeni, mogao pokucati na vrata, ali u oblikovanju prsta nije brzo, jer je o tome hoće li biti kakav je i neoštećen bio sve ovisilo. Kad je s oblikovanjem završio, a to je dospio tek pod kraj dana, a gips bio sasvim suh i sasvim krut, premazao je kažiprst bezbojnim lakom u dva navrata, uklopio sve tragove teškog posla koji je radio i otišao kući na zasluženu večeru i počinak. Za večerom je i supruzi i Anastaziji, ne govoreći ni gdje je preko dana bio, kad na objed nije došao, ni što je preko dana radio, samo rekao:

»Molite se i zaspite u molitvi. A sutra ćemo otići u crkvu i vidjeti što ćemo i kako ćemo.«

Prvo što je pogledala, kad je sutradan s ocem i majkom došla u crkvu, bio je prosjakov kažiprst. Kad ga je ugledala svjetlijeg, izražajnijeg i znakovitijeg nego što je prije bio, i bez ikakva znaka loma, pogled je bacila na crkveni pod oko kipa i našla ga čista kakva ga je ostavila kad je s njeg uklonila krhotine gipsa. Bez ikakva traga, kao da ga je netko, kad je posao završio, jezikom polizao. Onda se okrenula ocu i rekla:

»Ti si to uredio?«

Otac je šutio i držao se onako kao što bi se držao čovjek koji ne zna da ga nešto pitaju ili kao čovjek koji vješto glumi da ne čuje ono što čuje.

»A netko jest!« rekla je majka.

»A da se nije dogodilo čudo?« pitala je Anastazija oca i majku.

»Moguće je, ako si se iskreno pokajala i ako si sinoć s molitvom ušla u san!« rekao je otac.

»Jesam!« odgovorila mu je Anastazija.

»Onda se dogodilo čudo!... Ali, Stoše, dogodilo se, od tebe izmoljeno, čudo ili je netko tako majstorski razbijeni dio prsta nadoknadio novim dijelom da se popravak ne primjećuje, više nema nikakve potrebe da se za počinjeni grijeh Bogu ispovijedaš. Ni pred našim župnikom ni pred bilo kojim ispovjednikom!«

»Poslušaj tatu!« rekla je majka.

I ona ga je poslušala! Nikada nikomu svoj grijeh nije ispovjerala. S njim je, s tim prstom, nastavila živjeti i s njim živi i danas, dok se bavi anketom o utjecaju crkve na studentsku mladež.

Neko je vrijeme, dok se o slučaju s prstom, prema dogovoru u obitelji, nije govorilo i dok se župnik nije promijenio, Anastazija dvojila je li se dogodilo čudo ili je otac prst popravio. Ali, kad je iz župe otišao župnik koji nije imao razumijevanja za očeve tjelesne nedostatke, zbog kojih je i postao crkvenjak, i kad je Anastazija sazrela da shvati i prihvati okolnosti u kojima ih je lom prsta zatekao, roditelji su joj kazali sve što je i kako je s prosjakovim kažiprstom bilo. Zgoda bi s tim prstom postala i ostala samo obiteljskom šalom i prepričavala se u veselim trenucima da je Anastazija nastavila život vezan uz Boga i obitelj. Ali, dogodile su se druge zgode vezane uz crkvu, zgode koje su je odbile i od Boga i od obitelji, pa se prosjakov kažiprst, koji iz njena pamćenja nije mogao izići ni dok je bio grijeh ni kad je grijehom prestao biti, pretvorio u dokaz za javnu upotrebu da njeni roditelji i nisu vjerovali u Boga, da su se uz crkvu vezali samo zato što su od crkvenjakovih prihoda živjeli.

Nije na tomu stala! Proširila je svoje značenje prsta i na sve ostale koji se uz crkvu drže, pa je, kao marksistički sociolog, zaključila da u suvremenom društvu vjere u Boga i nema, da sve vjernike uz crkvu vežu neki od brojnih interesa, a ne veže ih nepostojeća vjera u Boga. Za nju kao znanstvenog i političkog radnika bilo je nepotrebno dokazivati da Boga nema, to je odavna dokazano; pred njom je bio zadatak da na osnovi zgrade s prosjakovim kažiprstom dokaže da više ni vjere u Boga nema.

14

»Eto,« rekla je Anastazija u završnoj riječi o bilješci one djevojke koja je kazala da odlazi na misu radi roditelja, iako u Boga ne vjeruje, »tu se vidi kako su roditelji oni koji pune crkve studentima i kako ne postoje studenti koji bi vjerovali u Boga. I mene su moji tjerali, što im ne zamjeram! Bili su ekonomski ovisni o crkvi. Iznenadilo me kad sam otkrila da u Boga ne vjeruju. Pa sam odlučila s tim poslušom prestati!... Promašili smo što u anketi nismo postavili pitanje i dali dovoljno prostora za odgovor što je razlog odanosti njihovih roditelja crkvi, vjera u Boga ili neki ekonomski činilac! Očekujem da će odgovori, kad takvo pitanje postavimo u novoj anketi, dati za pravo mojoj tvrdnji da vjere u Boga nema ili, ako je i ima, da je u neznatnim količinama.«

Crnku se Anastazijin zaključak da joj roditelji nisu vjerovali u Boga, jer joj nisu dopustili da se ispovjedi za grijeh lomljenja prosjakova prsta i jer se sami za taj grijeh Bogu nisu ispovjedili – činio ishitrenim, lakomislenim i gotovo suludim. Čudilo ga je da kao marksistički sociolog nije mogla shvatiti zašto su roditelji izbjegli ispovijed, shvatiti i opravdati ih. Nije mogla ili nije htjela! I jedno i drugo pobuđivalo je u njemu sažaljenje prema osobi koja je, posljedično toj nemoći i toj nevoljkosti, došla do nebuloznog zaključka da vjera u Boga ne postoji i još nebuloznije namjere da to učini znanošću. Dolazilo mu je da je zagrlji, da je poljubi i nešto lijepo šapne na uho o Bogu, nešto što je ne bi spašavalo od grijeha – on nije ispovjednik i za odrješivanje od grijeha nije zainteresiran – nego od čiste gluposti i blamaže. Takvo ga je raspoloženje, da joj pruži nježnost, držalo do nove prilike, kad bi mu ona riječju, gestom ili grimasom ponovo dala znati da joj njegove nježnosti nisu potrebne.

Iza zanimljivog anketnog listića djevojke koju roditelji sile, iako je bezbožac, da ide u crkvu, došao je na red za obradu i listić djevojke koja zbog svoje boležljive majke odlazi redovno na bogoslužje i vjeronauk. U bilješci je napisala:

Vidjeli ste iz mojih odgovora da sam po pitanju vjere ravnodušna. Ni da ni ne! I tako sam se dugo vremena ponašala, otišla bih u crkvu kad bi mi se išlo, a ne bih kad mi se išlo nije. Dok mi nije oboljela majka s kojom živim. Dotada solidna vjernica, kad je oboljela i suočila se s mogućnošću da umre, vjera joj je oslabjela, utonula je u depresiju i otvoreno mi rekla da zagrobni život ne postoji. S tom se spoznajom nije mogla nositi i ja sam, da ojačam njenu vjeru i da je iščupam iz depresije, počela s njom zajedno odlaziti na mise i po tri puta tjedno. Uspjela sam majci poboljšati i tjelesno i duševno zdravlje, pa sad – moram priznati – ne samo da odlazim na mise nego i rado na njih odlazim i, odlazeći, iz ravnodušnosti sam prema vjeri izišla i daleko odmaknula. Ali je još rano reći da sam vjernica postala! Možda do sljedeće ankete – radi zdravlja majčine i svoje duše – postanem!

Za Anastaziju je ta djevojka bila otkriće. Pa, zar i takva postoji u vrijeme kad nema ni Boga ni vjere u Boga. Najprije je i prema Bogu i prema vjeri ravnodušna, znači, Bog joj ne postoji, a od vjere u Boga je prazna; kad primijeti da joj majci slabi vjera, počne uvjeravati majku da vjeruje u ono u što ni sama ne vjeruje; a kad majci ojača vjera i od toga se duhovno oporavi a tjelesno ozdravi, ona se nađe na putu da povjeruje u ono u što dotada ni ona ni majka nisu vjerovala, pa nam se s toga puta javlja da će do nove ankete i vjerovati da Bog postoji i biti ispunjena vjerom u Boga. Na što to slič! Ta djevojka laže i sebi i svojoj majci, da bi od te laži stvorila vjeru u koju će obje vjerovati. Licemjerje i prema sebi i prema svojoj majci! Svašta!

»Vi ljude prestrogo i jednostrano ocjenjujete. Kad biste vi umjesto svetog Petra imali ključ raja i odlučivali – razumije se, po načelima *partijnosti* – tko u njega može ući, u raj bi bilo dosta praznih mjesta. Ili, na drugi način rečeno, u njemu ne bi bilo pretijesno. S druge strane gledano, koga biste u raj primili, taj ne bi imao razloga u čistilištu ostati ni jednoga dana, taj bi bio čist od grijeha. Hoću reći da vi ljude dijelite na anđele i đavole i hoću reći da mi je poznato otkuda vam je to. A vic je u tomu da su ljudi najčešće mješavina đavolskog i anđeoskog u sebi s mogućnošću, obzirom na omjer sastavnih dijelova, bezbrojnog variranja sinteze.«

»Nemojte mi *pakovati!*« u šali je rekla Anastazija.

»Neću! Nemam ni jedne pretpostavke da bih vam *pakovao*, bar onoliko koliko vi znate nekomu *pakovati!*... Ali vas molim za časak strpljenja, da me poslušate! Sve što ću reći u vezi je s onim što je napisala anketirana djevojka... Pristupate li nekom čovjeku s namjerom da uočite i anđeoske i đavolske sastojke u njemu – neizostavno, i međusobne omjere

tih sastojaka – nećete naći ni jedan sastojak koji se neće dati opravdati. Ako vam neki od tih sastojaka po kakvoći, je li od anđela ili od đavola preuzet, ne bude prihvatljiv, neće ni među neprihvatljivim biti onoga čije se postojanje u sastavu osobnosti neće dati opravdati. Na kraju i po svom običaju, kad odjenete tog u i o proučenoj osobi odlučite donijeti sud, ne budete li se držali ni jednog preduvjerjenja, preuzeta iz kanona *partijnosti*, pridete li proučenoj osobi prisno kao što se vlat jedne trave prisno ovija oko vlati druge trave, nećete moći osuditi osobu u cijelosti, osudit ćete samo onaj sastojak u njoj koji je vama neprihvatljiv... Ja nikad neću i ne mogu osuditi svoju kolegicu Anastaziju u cjelini, ja ću osuditi samo njene sastojke koji mi se ne dopadaju, a prema njoj ću, koliko god u njoj bilo sastojaka što ih prihvatiti ne mogu, uvijek ostati raširenih ruku. Iako, ta ista draga Anastazija – da se malo našalimo s budućnošću – ako se osloni na ono u svom sastavu što se meni ne sviđa, svom kolegi Pavlu može zadati bol koja će ga prestati boljeti tek kad ga u grob polože.«

»Ha, ha, ha!« izrekla je Anastazija, ali se nasmijala nije, samo se smijehom narugala glumatajući smijeh.

»Možete se cerekati koliko želite, ali vam neću zatajiti da tu djevojku branim. Ne branim, objašnjavam! Imam religiozno iskustvo slično nje-
nu, pa to vjerodostojno mogu činiti! Ako ste voljni, povjerit ću vam ga! Nemam što kriti! Ono što djevojka nije rekla, reći ću ja, oslanjajući se na svoje iskustvo s vjerom, iskustvo njenu slično. I bit ćete u prilici da pitate ono što ni jednog anketiranog, jer su anonimni i odsutni – a ja sam s imenom i prezimenom pokraj vas – niste mogli pitati.«

»Vrlo rado!« rekla je Anastazija. »Čini se da su moji apeli na iskrenost konačno na vas djelovali!«

I Crnko se iskreno povjerio. Vrijeme će pokazati je li stavio bijelu ružu u krilo crnog anđela da bi ga, pošto je napustio Boga i pocrnio, ponovo učinio bijelim ili je svoju dušu, u obliku bijele ruže prepustio na milost i nemilost đavolu. Vrijeme će pokazati kakvu je moć i kakvu je sudbinu bijela ruža, i kao ruža i kao duša, imala!

Crnku je na selu, podalje od grada u kojemu je službovao, podno visoke planine, gdje je rođen, živjela majka. Živjela je bez materijalnih briga, primala je mirovinu pokojnog supruga, a ako bi joj novca za nešto nedostajalo, dobila bi ga od sina. Kako nikoga svoga osim njega nije imala, iako ju je posjećivao kad god bi je imao vremena posjetiti i iako je kod nje provodio najveći dio godišnjeg odmora i državnih blagdana, nije mu prestajala predbacivati da je zaboravlja i zanemaruje. Nerijetko mu

je prigovarala što se ne ženi. Vjerovala je da bi joj kao oženjen čovjek, čovjek sa ženom i djecom, češće dolazio, svakog vikenda, što kao neoženjen ne čini. Preči su mu plesovi i cure nego samotna majka na selu!

U mladosti je bila velika bogomoljka, onakva kakvih se najviše dvije nađe u jednom selu – da bi se međusobno natjecale – a pod starost se počela hladiti prema vjeri. Znala bi reći kako je molila Boga, ali ga, čini se, nije umolila kad ju je od obitelji ostavio jedinu da živi u velikoj kući, koju su gradili ona i njen muž.

Da je i imao uvjeta, stan u prvom redu, ona se u grad, idući za njim, ne bi preselila. Željela je ostati u svojoj kući i, da ne bude osamljena, biti u prilici sve češće dočekivati i gostiti sina. Zato joj je sin kupovao sve potrepštine koje će joj život na selu učiniti lakšim. I, istinu govoreći, nije joj bilo teško ništa osim samoće i u samoći misli na Boga i minuli život uz Boga vezan. Nisu je opterećivali teški radovi kakve je obavljala u mladosti: nošenje drva za ogrjev – imala je u kući struju i aparate za kuhanje i grijanje; nošenje vode zimi sa seoskog bunara, ljeti s izvora u dolini rijeke – imala je česmu vodovoda u dvorištu; polje je prestala obrađivati – kupovala je hranu u dućanu. Od cijele je imovine plodom rađao samo vrt uz kuću. Obilno, bilo je vode da ga natapa!

Međutim, što joj vrijede sve te pogodnosti kad joj slabi vjera, koja joj je u mladosti krijepila i dušu i tijelo. I činila je jakom, da puna vedrine živi u svakojakim nevoljama. Nije postala bezvjerac, ali je pojava mnoštva bezvjeraca u njenoj okolini slabila dotada njeno postojano vjerovanje. Znala bi na račun postojanja Boga izgovoriti i svetogrdnu misao. Primjerice, da ga ima, kod tolikih bezvjeraca na svijetu, poslao bi i drugi potop! Sumnja da postoji Bog, nebo i zagrobni život, o čemu nekada uopće nije razmišljala, uvlačila se u nju u samotnim časovima boravka u kući, gdje je nekada usrdno molila rađajući svoju djecu, od koje je, jer je Bog tako htio, samo jedno preživjelo bolest, rat i ljudsku zlobu.

Crnko – ne namjerno, da bi se prilagodio majčinih mijenama, već zato što je takav bio – nikada ništa pogrdno na račun Boga ne bi rekao niti bi bilo kojom riječju izrazio sumnju u njegovo postojanje. A kad bi ga ona otvoreno pitala vjeruje li u Boga onako kao što je kao dječak u nj vjerovao ili su ga školovanje i život u gradu izmijenili, slegnuo bi ramenima, nasmijao se i poljubio je u obraz. Značenje je slijezanja ramenima, poljupca i smijeha bio niz od tri pitanja kao odgovor na majčino jedno: kako ga može takvo nešto pitati, kako ne bi u Boga vjerovao i zašto bi ga školovanje izmijenilo kad je on učio za strojara a ne za političara!

Ustvari, izbjegavao je pojednostavnjen odgovor na pojednostavnjeno pitanje o vjeri, pitanje vjeruje li u Boga kao što je u djetinjstvu vjerovao ili više ne vjeruje, kao ni mnogi drugi koji su otišli na školovanje u grad i tamo postali bezbošci. Majka je očekivala potvrđan ili nijećan odgovor, vjeruje ili ne vjeruje, a on joj takav odgovor ne bi mogao dati, jer, koji bi god dao, bio bi netočan. Ne vjeruje on kao što je u djetinjstvu vjerovao, ali je netočno i da je vjerovati prestao onako kako ga je ona učila da vjeruje. Dogodio se kod njega odmak i od svoje vjere iz djetinjstva i od bezvjerstva onih koji su vjeru svog djetinjstva napustili. U tom odmaku nije mu se dogodilo nijekanje Boga već spoznaja da čovjek bez Boga ne može živjeti kao čovjek i nema potrebe da kao čovjek živi, iz čega je rođena nova vjera i u Božje postojanje i u nezamjenjivost toga postojanja bilo čime, a bezvjerstvom najmanje.

Kako da to majci objasni! Kako će joj reći da u Boga ne vjeruje kao što je u djetinjstvu vjerovao, da vjeruje na drugi način, ali s još više vjere nego u djetinjstvu, kako bi joj to mogao reći, a da ona to objašnjenje ne shvati kao prikrivanje bezvjerstva! A kad bi u njemu otkrila i najmanju sumnju u Božje postojanje, to bi njenu naćetu vjeru dotuklo, s vjerom i nju samu. Da bi vjerovala ona, neuka seoska žena, u Boga je trebao vjerovati i njen ućeni sin. Dok Bog prebiva u duši njenog ućenog sina, on i na nebu prebiva. I zato bi joj, ne samo ugibanjem ramenima, smijehom i poljupcima, nego i rijećima upućivao prijekorna pitanja:

»Kako me možeš pitati da li u Boga vjeujem kao što sam nekad vjerovao? Kako, reci mi!«

»Pitam! Što te ne bih pitala! Moje si dijete i mogu te pitati sve što me mući!«

»Možeš!« odgovarao je i ona je to odobrenje i ozbiljno shvaćala i obilno koristila.

Jedne zimske večeri, za vrijeme školskih praznika, sjedio je u kuhinji i ćitao Bibliju, dok je ona plela neko pletivo.

»Hajde, prestani ćitati, da malo razgovaramo!« rekla je.

»Može! A o ćemu? Da nije opet nešto o Bogu!«

»Rugaj se ti! A upitaj se što ti sada ćitaš!«

»Novo izdanje Biblije!«

»Je li, novo! A ćitao si ti i stara!«

»Jesam, pa?«

»Ti meni uvijek: ja sam strojar, ja sam strojar! Neka si strojar, a uvijek neke svete knjige imaš u rukama!«

»Ne baš uvijek! To u dokolici čitam!«

»Kako čitaš da čitaš, ma *inšuma* čitaš!... Reci mi piše li u Bibliji, i u tim knjigama što ih dokon čitaš, sve onako kako su nas učili o Bogu, raju, paklu i svemu ostalomu?«

»Piše, mama! Sve onako! Nema odstupanja! Ni za slovo! Samo pazi, postoji vrijeme poslije nego što je Bog na gori Sinaju predao Deset zapovijedi, po kojima živimo i danas, a postoji i vrijeme prije toga. Ono što ti pitaš odnosi se na vrijeme nakon Božje objave svojih zapovijedi, a prije toga bilo je svega i svačega. Dakle, nemaš razloga sumnjati, sve o čemu su te učili i u što si vjerovala po Svetom je pismu. I zato je to istinito kao da je iz Svetog pisma prepisano! Znaš ono kako kažu – *to ti je istina kao Sveto pismo!*«

»Sad nastavi čitati!« rekla mu je, a sama nastavila plesti i šutjeti.

Plašila se da je i nebo s rajem, paklom i čistilištem jedno od lažnih obećanja kojima ju je život varao i kojima su je u životu varali. Kad bi i to bila prijevara, ne bi znala kako dalje živjeti. Da njome ne bi ovladao takav osjećaj, njen je sin i dalje činio sve što je mogao činiti.

Tako joj je s puta u Parmu donio reprodukciju Correggiove slike *La Vergine che adora il Bambino* slikane u mekim plamtećim bojama s prevagom azurnog i ljubičastog. Na njoj Marija sklapa ruke nad malenim sinom, koji, izvrnut nauznak, leži na slami koja isijava žutu svjetlost i sliči zrakama sunca koje je u slamu leglo. Bila je to slika majčinstva, ljudskog i božanskog! Slika ju je oduševila, dala ju je uokviriti i smjestiti na noćni ormarić, pokraj svoga uzglavlja. Netko će reći da se s čovječjim majčinstvom na slici poistovjetila i bit će u pravu, ali, daleko više od toga, razlog je da je sliku zavoljela što božansko majčinstvo na slici njenu sinu znači isto što i njoj znači dok izgovara riječi molitve *Zdravo Marijo, milosti puna i blagoslovljen plod utrobe tvoje*.

Za kipić svetog Ante, koji joj je s drugog puta u Italiju donio iz Padove, rekao joj je da ga je krišom od društva koje je s njim putovalo kupio u crkvi gdje se nalazi svečev grob. Istina je da ga je kupio na klupi tri metra udaljenoj od svečeva groba, a da ga je kupio krišom od društva koje je s njim došlo u Padovu, samo je polovična istina. On je kupnju kipića krio od nekolicine članova delegacije, ali ne od svih, ne od onih koji su iz osobnih potreba, kao i on, otišli na svečev grob već od onih koji tih potreba nisu imali i koji bi im, da su za nj znali, to poklonstvo zamjerili. Majci je to, da njen sin taji svoju vjeru od bezvjeraca u svojoj okolini koji bi mu mogli nečim napakostiti, bio najbolji dokaz da će se nakon njene

smrti ostvariti ono u što je vjerovala, ne bogzna u što, tek da će se ponovo naći sa svojim suprugom i svima svojim, na koji način, vidjet će.

Koliko god tim darovima s puta potvrđivao svoju vjeru, majka ga je i dalje iskušavala. Jednom, ponovo u zimsku večer, dok je s njom provodio dio školskih praznika, koji tjedan nakon Božića, pričala mu je kako ju je na dan blagoslova kuće, kad je ugledao njegovu sliku na zidu, mladi i novi fratar upitao što joj je ovaj na slici. Odgovorila mu je da je to njen sin, inženjer strojarstva, predaje na fakultetu.

»A vjeruje li on u Boga?« pitao je fratar.

»A, oče, vjeruje! Ali, znate kako je u ovo vrijeme omladini, pa još kad u školi, s djecom, moraju raditi! Bog mu je u srcu, a pred oltar ne smije, vidjet će ga, pa će imati okapanja u školi.«

»Samo neka je tako! Neka on Boga u srcu nosi! Doći će vrijeme kad će i oltaru moći pristupiti«, rekao je svećenik.

I ona sada, kad je ispričala što se dogodilo u vrijeme blagoslova kuće, pita sina je li zgriješila pred svećenikom kad je rekla da njen sin nosi i skriva Boga u svom srcu. Reci joj, sine! Ona želi znati je li zgriješila i treba li se pred tim istim svećenikom ispovjediti i pokajati za taj grijeh. I pokoru podnijeti – svakako!

U prvi mah nije prozreo da ga ona ponovo iskušava, pa joj je htio reći da prvom prilikom, kad se s fratrom susretne, u njegovo ime pozdravi oca i kaže mu kako mu on poručuje neka ne vodi brigu vjeruje li on ili ne vjeruje u Boga. Ali se onda dosjeti što ona namjerava i što lukavo želi ostvariti. Namjerava zaobilazno doznati vjeruje li on zbilja ili je prema njoj toliko obziran da je spreman i lagati kako u Boga vjeruje samo da joj ne nanese bol.

»Mama, ispovijedat se ne trebaš! Dobro si mu rekla. Da mu nisi rekla što si mu rekla, napravila bi grijeh i ja bih te na ispovijed vodio.«

Još ju je jednom potvrdom da vjeruje kao što je uvijek vjerovao spasio praznine nevjernika, u kojoj bi ona, obavljena posla na ovoj zemlji i na život u bezboštvu nepripremljena, umrla i prije nego što bi je smrt snašla.

Priča o podupiranju majčine vjere bila je savršena, priča toliko slična slučaju anketirane studentice, pa je Crnko rekao:

»Kad obranim disertaciju, putovat ću u Rim. Kupit ću joj križić s korpusom od maslinova drva, koje je raslo u Jeruzalemu, na Maslinskoj gori. Takav je jedan križić poželjela! Hoće li maslinovo drvo od kojeg je izdjeljan križ i korpus na njemu biti s masline koja je rasla u Maslinskoj gori – što bi

za vas, Anastazija, bilo presudno, jer ga kao lažno drvo ne biste kupili – za mene neće imati apsolutno nikakva značenja. Trebam li majci biti jamac da je maslinovo drvo s Maslinske gore – tu sam! To je sitnica prema onomu što sam sve spreman svjedočiti kako bi joj vjeru sačuvao živom!«

15

»Nisam znala da uz mene živi i sa mnom radi svojevrsni misionar. Ne od onih koji odlaze u srce crne Afrike i tamo pokrštavaju još nepokrštene narode već jedan od onih koji i dalje drže u vjeri nekadašnje vjernike, koje je ateizam socijalističkog društva pokolebao. I da takvih misionara nema, odavna bi bili ateisti!« rekla je Anastazija. »Zanimljiv posao! Ne mislite li, kolega, da stojite na putu društvenom progresu?«

»Ni ja nisam dugo znao«, rekao je, optužbom da je kočničar društvenog napretka, pogodoeni Crnko, »da imam kolegicu porijeklom crkvenjarku kćer, koja je krivo protumačila očeve kiparske ambicije i postala ona koja prstom pokazuje one koji ne vjeruju u njeno tumačenje slučaja s prosjakovim kažiprstom.«

»Otkud vam to!«

»Svijet je malen, kolegice Anastazija!«

Nije joj bilo drago da zna iz kakve, što se odnosa prema vjeri tiče, obitelji potječe, najvjerojatnije i iz koje, ali se protiv onih koji to znaju ili doznaju nije dalo ništa učiniti. Nije joj bilo drago da zna ono s prosjakovim prstom, što se od obiteljske pošalice danas, kad je postala osoba od značenja u političkoj eliti grada, pretvorilo u šalu čitavog sela i dobrog dijela grada. Da to saznaš, ako stanuješ u gradu, potrebno ti je pola sata vožnje autobusom od središta grada do središta sela i razgovor s prvim mještatinom na kojega naiđeš. Zato je odlučila ostati na svom pitanju otkuda mu to i njegovu odgovoru da je svijet malen, pa se u tom malenom svijetu i šakljive tajne lako otkriju. Zaszvirala je na žicu koja prati ozbiljnu pjesmu, turobnu i teoretsku pjesmu! U toj je pjesmi intima djelatna pozadina, a ne tema u središtu razgovora, na što ju je Crnko pokušao navući.

»Ne razumijem ni vas, zašto to činite svojoj majci kad je time nećete spasiti ni od straha od smrti ni od ništavila, a ne razumijem ni pacijenta, vašu majku, koja se uz pomoć te vaše medicine nada oslobođenju od straha pred smrću. I jedno mi je i drugo neshvatljivo! Čovjek se mora suočiti s činjenicom da će umrijeti svi koje voli i da će i sam umrijeti.

Ja se smrti ne bojim. Gledam hladno na tu činjenicu i dopada mi se ona narodna mudrost: *Krepala krava – izašla joj para!*« rekla je Anastazija.

»U svakom slučaju i kako god na to gledali, to je moguće gledište prema smrti i prema onomu tko pobolijeva od straha da će umrijeti. Ali, da bi tako na smrt gledao, preduvjet je da postaneš krava, bolje kazano, da se možeš uvući u kravlju kožu i ljudsku glavu zamijeniti kravljom. Ni ja ni moja majka to nismo uspjeli, ni kad smo pokušali, pa se ja pitam kakvu bi mi korist imali od te mudrosti, koja se, po mojim saznanjima, bez temelja pripisuje narodu. Sklon sam vjerovati da je to mudrost, koju su, protivno nazorima naroda, smislili neki otpadnici od naroda«, rekao je Crnko.

»Da! Vidljive koristi da se, nemoćni da iz kravlje kože mislite kravljom glavom, suočite s činjenicom posvemašnje smrti, ne biste imali ni vi ni vaša majka. Ali ćete priznati da je isticanje neminovnosti umiranja s gledišta *partijnosti* ubojito oružje u razaranju religije kao nepoželjnog svjetonazora. Popovi su se u smrt ušančili i otuda uspješno brane vjeru, a vi im u obrani vjere na isti način pomažete... A popovima treba pokazati da im taj adut, zagrobni život, neće dugo biti u rukama. Obrazovanje širokih narodnih masa dat će svoje rezultate! Sklonite se, kolega, ne istrčavajte na brisani prostor između nas i popova!« rekla je Anastazija bez ikakve žestine. Hladno kao da na stol slaže kockice domina. »Vi, družo Crnko, sentimentalno vezani uza svoju majku – ja još uvijek mislim, nesvjesni što činite – razvodnjavate našu borbu protiv religije.«

»Ne znate zašto!« čudi se Crnko. Ne pita, čudi se!

»Ne znam!«

»Zato što ima onih koji od borbe protiv religije stvaraju novu religiju, koja mi se, istinu da kažem, ponekad čini nezrelom za tako visok status.«

»Ne samo da ste zagovornik religije kao utjehe pred smrću, vi ste i protivnik njene zamjene vjerom u čovjeka!«

»I njegovu budućnost?«

»Da, u čovjeka i njegovu budućnost!«

»Što da kažem! Ako mi ne dopuštate da vjerujem u Boga, ako mi zabranite u njega vjerovati i kroz tu vjeru gledati i čovjeka i njegovu budućnost, ja sigurno neću vjerovati ni u to čime ćete religiju zamijeniti – vjerom u čovjeka i njegovu budućnost. Iako ću kao strojar učiniti sve da mu ta budućnost bude podnošljivija. Vi lučite religiju kao vjeru u Boga od vjere u nešto što još nije institucionalizirano kao religija, ali teži da se u religiju pretvori. I ja to donekle razumijem! Dotle, da mi

je shvatljivo kako ljudi bez dara da vjeruju u Boga, a nemoćni da se sami pogledaju licem u lice s ništavilom, traže utočište u novoj religiji, u nečemu sličnu vašoj *partijnosti*. Ali, ne shvaćam i ne prihvaćam, kao što vi shvaćate i prihvaćate da ono što sebi dopuštate, da vjerujete u novu vjeru, ne dopuštate onima koji se rađaju s darom vjere u nebo, da vjeruju u Boga.«

»Ponovit ću se! Ne samo da ste zagovornik religije kao utjehe pred ništavilom, zagovornik laži s elementom opijata, zagovornik poznatog *opijuma za narod*, vi ste i protivnik nadomjestka za religiju, za vjeru u čovjeka i njegove božanske moći«, rekla je Anastazija.

»Ne pridavajte značenje mojim stavovima – ja sam u ovim stvarima teški amater, moja je struka daleko od ovoga – više nego što je i vi i ja pridajemo stavovima anketiranih, što ih, evo već danima, sređujemo. Ja sam samo jedan anketirani više«, rekao je Crnko, uspravio glavu i pogledao Anastaziju u oči.

»I ne pridajem!... Dakle, samo anketirani! Imat ću to u vidu kad sređivanju ankete dođe kraj! I nešto kasnije!« rekla je Anastazija ne ustuknuvši svojim pogledom pred njegovim.

Dakle, završilo je tako da su neuobičajeno dugo gledali jedno drugomu ravno oči u oči!

16

Sutradan je na jednom listiću pronađena bilješka od desetak redaka teksta koja je Anastaziju toliko uzбудila i zaokupila da je nekoliko sljedećih dana bila nesposobna misliti o bilo čemu drugomu osim o djevojci koja je tu bilješku napisala. A ta je anonimna djevojka pisala da je bila gorljiv posjetilac i misa i satova vjeronauka sve dotle dok nije, već u godinama odrasle djevojke, primijetila da svećenikovo prelaženje dlanom preko njene kose na tjemenu po učestalosti prelazi mjeru i da na njegovu licu uzrokuje pojavu crvenila i, u grimasi, znakove požude. Na to milovanje, na tu zajapurenost, na to sladostrašće, kad bi jagodicama prstiju dotaknuo njene uvojke, djevojci su se zgadili, po redu, najprije vjeroučitelj, potom, vjera i, najzad, vlastiti roditelji, koji su je na sve to navodili i nagonili.

Danas toj djevojci – po onomu što je u bilješci napisala – od svećenika, crkve i religioznih roditelja ne prijeto nikakva opasnost. Opasnost da je nagovore neka se vjeri ponovo vrati! Čim pomisli na crkvu, pred nju se

ispriječi svećenikovo lice koje u grču izriče vjersku poduku i preko nje, dakle, posredovanjem vjere, kazuje o svojoj požudi. Požudi svoje misli i požudi svoga tijela! I čini joj se da to lice u svoj sladostrasni smijeh, što ga ona čuje kao cerekanje, sažima svu muku luđaka raznih vrsta, od seoskih luda do akademski obrazovanih mudraca, koji bez žene nisu mogli živjeti, ali kuku i jao, do nje nisu znali doći. Odnosno, nisu znali kako je do nje jednostavno doći! A ne dolazi se nikad na način na koji oni do žene, preko vjere ili nečeg vjeri slična, žele doći. S tom nakaznom prikazom ispred sebe, kad god pomisli da bi je mogli vratiti u crkvu, ona je zauvijek spašena i od vjeroučenja i od vjeroučitelja.

Kad je anketni list tri puta pročitala i još neko vrijeme nad njim ostala zamišljena, Anastazija ga je, rukom preko stola, odgurnula do Crnka, a onda se zavalila u stolicu prekrivši dlanovima lice. Kroz raširene prste vidjele su joj se oči i dijelovi lica. Ni tako, vlastitim dlanovima djelomično prekrivena, nije mogla biti lijepa. Ne lijepa Crnku, komu se obraćala, ona njemu lijepa nije bila ni u kakvoj pozi i prilici, već nekomu, eventualnom, vjeroučitelju, kao što je anketirana studentica bila lijepa svom vjeroučitelju. I takva je Crnku rekla:

»Pročitajte! I vidjet ćete kakvo lice ima vaša bajna utjeha za one koji su obdareni darom vjerovanja u Boga!«

Kad je Crnko pročitao bilješku na anketnom listiću, Anastazija – koja je sve vrijeme ostala zaklonjena dlanovima i nalikovala licu ispovjednika kad ga se gleda kroz rešetke na ispovjedaonici koje ga dijele od onoga kojega ispovijeda – ga upita:

»Kako sada gledate na vašu utjehu?«

»Kao i prije onoga čitanja!«

»Ne tjera vas to da se korigirate?«

»Iskreno kazano, ne tjera!«

»Vi ste nepopravljivi!«

»A što bih se popravljao kad, bez nepotrebne skromnosti, mislim da sam dobro krojen i dobro sašiven.«

»I vas ovaj slučaj ne revoltira?«

»Ne! Zašto bi? Meni je to samo jedan od dokaza da se i među osobama koje propovijedaju vjeru, svećenicima i svima ostalima iz te domene, ne nalaze samo ljudi koji su svoj život, mišljenje i postupke uskladili sa zahtjevima vjere koju promiču, nego i ljudi koji su i u toj ulozi, figurativno kazano, pod mantijom, sačuvali sve ljudske mane. Požudu, pohlepu, pohotu, lakomost i nasrtljivost! Nema vjere, nema pravnog

sustava koji će iz ljudi do posljednjeg čovjeka istjerati te poroke... Ista mi činjenica služi kao dokaz da organizacija stvorena na vjeri i nije tako čvrsta kao što se, gledano izvana, čini. Crkva s vjerom u Boga ili neka druga s vjerom u političku himeru, kakva je vaša *partijnost*, primjerice! Zato mi se i čini da je tvorba građena na temeljima vjere, vrlo česta u ljudskoj zajednici, stalno u gradnji i rušenju, najruševnija građevina među onima što ih čovjek gradi. Dovoljno je zloupotrijebiti poroke ljudi koji tu tvorbu održavaju, požudu, pohlepu i slično, pa će se tvorba učas urušiti i pokazati da je sve to bio mjehur od sapunice. Samo u jednom slučaju tvorba građena na vjeri se ne raspada ako su je razorile strukture koje su je činile. Ne raspada se struktura građena na vjeri u Boga! Kad je razore udarcima izvana i razornom snagom iskvarenosti iznutra, ona se ponovo u Bogu tvori i obnavlja. Ima ljudi koji tu moć obnove drže najpouzdanijim dokazom da Bog postoji! Ja u njih ne spadam, ali cijelim njihovom mišljenje!»

»Da, po običaju, vi se ne svrstavate ni u što, ali sve razumijevate, pa se s tim razumijevanjem nalazite među svima«, rekla je Anastazija. Kojoj je ono što je Crnko govorio, s obzirom na to da je stručnjak za podmazivanje ležišta strojeva, sličilo na kudjelu kućina kojom je, umazanih ruku, brisao ležište zamašnjaka koji pokreće svijet. Uzaludan mu je trud, ona to ležište, ni kad je s njega izbrisana zapečena mast, ne može vidjeti u punom sjaju.

»Zašto se vi durite na tog vjeroučitelja koji se pomamio za lijepim kosama svoje učenice? Vi biste mogli biti zadovoljni što među vjeroučiteljima i takvi postoje. Oni odrađuju vaš posao: ruše crkvu iznutra!« uvjeravao ju je u nešto što je, činilo mu se, mogla prihvatiti. I još se jednom prevario!

»Ne treba nama njegova pomoć. Nama je to signal za akciju: religiju treba, kad je takvo stanje u crkvi, izvana rušiti, i spašavati one koji su u njoj okovani, bili oni izrabljivani ili izrabljivači.«

Maknula je prste s očiju. Na njenu se otkrivenom licu vidjela patnja koja nije mogla biti glumljena. Njen crnputi ten, pun pjega i madeža, nalikovao je svetačkoj slici na ikonostasu, koju su muhe, odsjedajući na njoj dok je boja bila svježja, ostavile tragove svoga izmeta. Tako namještena i tako iznakažena Crnku se učini nalik kapuljačom prekrivenom palikuću, koji se s upaljenom bakljom u ruci prikrada nekoj trošnoj crkvi pod slamnatim krovom s namjerom da je zapali kako bi u njoj

izgorio i namještaj i personal, vjernici s vjeroučiteljima... Nije se prestrašio. Sažalio se na nju! A jedino što je za nju u tom trenutku mogao učiniti bilo je da je zamisli drukčijom nego što je stvarno izgledala. Da je u nešto lijepo preobrazi bar u svom viđenju! Da je ne vidi kao ikonu umazanu tragovima muha već kao sliku djevice kojoj su nasilnici strgali s vrata nakit, a s glave djevičanski veo i ostavili je zabezeknutu – bez ženstva i materinstva. Pokušao joj je, iz samilosti, sliku uljepšati, ali je samu sebi priznao da nije uspio, da je to nemoguće.

»Hoćemo li nastaviti?« nehajno je upitao.

»Ne mogu! Zbilja ne mogu! Vi ne znate koliko je mene to dirnulo!«

Rad je toga dana bio prekinut. Ni sutradan nije imala vremena. Ni još dva dana za redom.

A kad je četvrti dan došla i sjela Crnku s druge strane stola, pravila se kao da ničeg nije bilo, a ako je i bilo, da je sve zaboravila.

Htjela je, prepuštajući slučaj studentice i vjeroučitelja zaboravu, skriti koji ju je moment iz osobne biografije natjerao da reagira na slučaj onako kako je reagirala. Ali je i za zaborav i za skrivanje bilo kasno! I sam djelomično potresen, a posebno potaknut radoznalošću zašto je se slučaj studentice i vjeroučitelja toliko dojmio da su joj za osvješćivanje trebala četiri dana, Crnko je – od istog *konspirativnog* izvora od kojega je doznao i slučaj s prosjakovim kažiprstom – doznao za Anastazijin slučaj. Strojarskim jezikom govoreći, za iskakanje kotača iz njegova starog, prirodnog, odgojem nastalog ležišta. Ono što je doznao nije mu bilo do u tančine opisano, bio je to tek kostur na koji je mogao, bez muke, nalijepiti ono što mu kao tijelo u punini pripada.

Kad je to i učinio, našao se pripravan u svakom budućem sporenju oko bilježaka u anketi, prema Anastazijinim stavovima, ustvari prema njoj samoj, jer se ona s tim stavovima poistovjećivala, biti obziran i popustljiv. Sućut – već otprije nastala – prema njoj se granala i bio je na dobru i opasnu putu da je, onakvu kakva je, u cijelosti, stavi pod svoju zaštitu. Ali, kako je znao da ona njegovu, ni bilo čiju, zaštitu, u ulozi skrbništva nad nedoraslim, neće u trenucima osjećanja veličine i uspona prihvatiti, odlučio ju je unaprijed, u skladu sa sažaljenjem, poštediti svojih komentara, koji su je, htio on to ili ne htio, a htio nije, pretvarali u onakvu kakvu ju je sam vidio kad je maknula šake s lica – u nakaznog palikuću, ispod kapuljače, s gorućom bakljom u ruci.

U knjižnici, gdje je mladi pater Angeliko ugošćavao mirom i toplinom rijetke goste, i danju i noću, po bočnim zidovima raspoređena, gorjela su svjetla, čija je žuta svjetlost sličila svjetlosti lumina. Sijalice s ležištima u zidu s vanjske su strane bile zaštićene lusterima od venecijanskog stakla u obliku školjke, pa se svjetlost iz njih nije širila prostorijom, nego je u obliku reflektora udarala u strop. Od te se svjetlosti, od žučkastog lusteru u izvorištu obojene u žuto, strop žario kao vedro nebo u trenutku svanuća.

A, dolje, bliže podu, po kojemu su bili prostrti mekani sagovi i na kojemu su se nalazili masivni stolovi i stolice od jasenovine, nalazio se zasjenjeni dio prostorije. Uvijek u polutami i, ako si želio sjesti na stolicu i, držeći knjigu na stolu, čitati ili pisati, trebao si upaliti stolnu lampu koja se pred tobom nalazila.

Angeliko je blijedim tenom lica, svijetlim plavim kosama i bijelom ogrlicom, na gornjem dijelu svoje pojave, i crnom haljinom od grla do stopala, na donjem, i pripadao toj prostoriji i donekle bio njena preslika i njeno poosobljenje. Angeliko je bio ta prostorija, a ta je prostorija bila Angeliko!

Samostanska je knjižnica za gimnazijalku Anastaziju bilo ljeti ugodno, a zimi toplo prebivalište. Po ljetu, kad je iz svog sela u gimnaziju dolazila autobusom i trebala neko sklonište od vrućine između dolaska autobusa i početka nastave, odnosno između kraja nastave i polaska autobusa u selo. A zimi, kad bi, zbog teškoća putovanja po studeni, kišama i vjetrovima, stanovala u gradu, da izađe iz svoje hladne i vlažne sobice i nađe toplo mjesto gdje može učiti, čitati i pisati. Da izađe iz sobice po čijim vlažnim zidovima plaze, gmižu i pretrčavaju pauci, puževi golaći, stonoge i sva ostala živinčad koja voli vlažne zidove i pljesnive stropove, do kojih dospijeva dio vode, što teče ispod, u ratu oštećenih, crjepova na krovu u vrijeme dugotrajnih jesenjih i zimskih kiša.

A u samostanskoj knjižnici svega toga nije bilo, u njoj je bilo suho, toplo, mirisno i mirno. Do nje se dolazilo odvojkom od glavne gradske ulice, kroz samostanska vrata, na kojima posjetioca čeka zvekir od mjedi u kojemu je oblikovana glava meduze. Zvekir kojim se nekada udaralo da bi se dozvalo onoga koji će, iznutra zakračunana vrata, otvoriti. Sad je kraj zvekira ugrađeno bijelo dugme. Trebalo ga je pritisnuti i negdje bi u unutrašnjosti zgrade zazvonilo zvonce. Stani i čekaj! Nećeš dugo ni

stajati ni čekati da se s rupice na vratima u visini tvojih očiju makne poklopac i ukaže oko patera Angelika. Zatim bi zaškripao ključ u kovanoj bravi, vrata bi se otvorila i prolaz je bio slobodan. Pridržavajući otvorena vrata, pater će se gostu ukloniti s prolaza, nakloniti i u riječima pozdrava hvaliti ime Isusovo. I obred ulaska u knjižnicu time bi, bez obzira na ono što slijedi dok dođeš do svoje stolice i staneš pred svoju stolnu svjetiljku, bio završen.

Za neupućena složen i tajnovit, a za onoga koji tu često navraća kao pobožno čeljade i crkvenjakova kći i koji zna da je pater Angeliko tu namješten da ugađa siromašnim učenicima i tako slijedi djela milosrđa onoga koji je iz Galileje krenuo, onda su teškoće dolaska do knjižnice, uza svu tajnovitost, ništavne.

Nekad bi ih se u čitaonici knjižnice našlo petero, čak i desetero, a nekada jedno ili dvoje, nerijetko bi se našla Anastazija sama. Siromašnih gimnazijalaca nije tada, u vrijeme kapitalizma, bilo mnogo. Siromašni nisu imali ni vremena ni novca za dugotrajno školovanje. Siromašni su, ako bi se nakon pučke škole i upustili u nastavak školovanja, dolazili do kruha prećicom, birajući zanatske škole, koje kratko traju i kojima nisu potrebne nikakve knjižnice. A posebno ne one u kojima netko poput patera Angelika hoda na vršcima prstiju i govori tako tiho da njegova usta sliče na redak slova iz kojeg, ne pouzdavajući se u sluh, moraš pročitati ono što ti želi reći.

Pater Angeliko pati kad mu je čitaonica knjižnice prazna. Tu je patnju Anastazija pročitala u recima slova na njegovim usnama kao prigovor da sirotinja ne zna uzeti ni ono što joj se pruža. Još jače, što joj Bog pruža! Zbog tih prigovora, kao posebno poslušna i pobožna djevojka, Anastazija nije propuštala svoj dnevni obrok boravka u knjižnici ni onda kad bi je koja od prijateljica pozvala da dođe k njoj, njenoj kući, ili da ode s njom u neki provod. Bojala se paterov prigovor doživjeti upućen sebi samoj, pa se posjeta samostanu i boravka u knjižnici držala onako strogo kao što se držala posjeta školi i boravka na nastavi: svaki dan od prvog do posljednjeg nastavnog sata.

Ali, nisu udobnost knjižnice i bojazan od paterova prigovora bili jedini razlozi za redovan dolazak u samostan. Važniji je od oba bio razlog da se Anastazija željela isticati, u svemu u čemu se isticati mogla i posvuda gdje joj se pružala prilika istaknuti. U razredu ni pameću ni širinom znanja to nije mogla. Učila je sve doslovno, gotovo napamet, nije se mogla ni maknuti od onoga što je u udžbeniku pisalo, ni svojim riječima

prepričati što tamo piše; vjerovala je slijepo onomu što je u udžbenicima pisalo i nije tomu znala ni što dodati ni što oduzeti; izvan zadane lekcije nije vidjela ništa niti je imala potrebu da što vidi. Takvi učenici, ne hajući ni za što osim da na profesorovo pitanje, po udžbeniku, dadu očekivani odgovor, dobivaju odlične ocjene i prolaze razrede s odličnim uspjehom, ali tu njihovu odliku u svemu njihovi drugovi u razredu, a ponekad i profesori, ne drže izvrsnošću. Drže, kako se to kaže, *bubanjem napamet!*

Ali, i tako se isticati, *bubajući*, u školi, u samostanskoj knjižnici, bilo gdje i bilo u čemu, za Anastaziju je bilo isticanje vrijedno svakog truda.

Bilo bi joj, da Angeliko bude zadovoljan, pri srcu lakše kad bi se u učionici nalazilo više učenika. Ali bi joj, tomu nasuprot – ali ne i u neskladu s tim – bilo i čudesno slatko kad bi u polutama učionice bila s Angelikom sama. Čitao bi on, čitala bi ona! I uz čitanje proživljavala njegovu bliskost!

Ona pred sobom nije vidjela ni knjigu ni list na kojemu je s čitanjem došla, vidjela je samo retke tih slova, a ispod slova paterove rumene usne. Pokušavala je iz tih redaka ispisanim na paterovim usnama pročitati kakve se misli roje u njegovoj glavi, dok njih dvoje u čitaonici samuju. Jesu li to misli koje i nju obuzimaju ili neke od njenih daleke i drukčije. Kako po naravi nije bila odveć maštovita i kako je bilo koji tekst što ga čita mogla shvatiti samo doslovno, u tekst koji je na usnama pisan i, da ga se shvati, tražio maštovitost, nije uspijevala proniknuti i u njemu pronaći ono što pater u tom trenutku proživljava.

Usporedno je shvatila i da to što čita ne razumije i da je tekst što ga čita pisan na latinskom jeziku, pa nije čudno što ga gimnazijalka klasične gimnazije ne razumije, a pateru Angeliku mora biti sasvim jasan. I diže se sa svog sjedišta s otvorenom knjigom u rukama!

Činila se samoj sebi veoma hrabrom, ali, jer je bila ispunjena blagošću i srdačnošću, u svojim očima nimalo drskom. Koliko god smionosti u nekom neočekivanom iskoraku bilo, ako je popraćen s tolikom nježnošću s kolikom je njen bio popraćen, u njemu ni trunak drskosti ne može biti.

Prišla je paterovu stolu i spustila knjigu na stol ispred njega. Pokazala je kažiprstom na dva stavka, na dvije usne ispisana – odavde dovde – povukla ruku sebi i molila patera da joj s latinskog na hrvatski prevede što tu piše. A dok je pater čitao latinski tekst i smišljao hrvatski prijevod, ona ga je iz blizine, ni pedalj udaljena od sebe, slobodno i čeznutljivo do sita gledala.

Imao je topao i umilan izraz lica dječaka koji ne stari. Imao je lice ne potamnjeno strogošću i lice ne prekriveno farizejskom učenošću. Imao je nevino lice, što ga je svećenička haljina, obrnuto od onoga što čini s licima drugih ljudi koji je nose, činila još nevinijim. Osim toga, između njegova lica i te haljine nije bilo ni jedne od brojnih proturječnosti što se na svećenicima mogu vidjeti. Kod njega je svećenička haljina lice činila dostojnim da tu haljinu nosi; a lice je svećeničku haljinu činilo dostojnom da od tog lica bude nošena.

Kad je Angeliko počeo prevoditi prvi stavak, ona je bila zaboravila kojim je poslom i s kojom molbom došla do njega. Zar je radi pomoći u prevodenju nekog latinskog teksta do njega došla? Koji latinski tekst ona sama, uz pomoć rječnika, ne bi mogla prevesti? Nije li ona k njemu prišla da ga gleda iz bližeg i da mu tijelom bude blizu?

»Molim vas, prevedite mi!« izusti kad joj je došlo do pameti radi čega je tu.

Izvolite, oče Angeliko, prevedite joj stavak po stavak, odlomak po odlomak teksta koji u njenoj glavi nastaje od trenutka kad uđe na samostanska vrata pa do trenutka kad se rastaje s vama i napušta čitaonicu. Njoj ni jedan odlomak, ni jedan stavak u tom tekstu nije jasan! Pomožite joj, ako joj možete i znate pomoći!

A mogli bi moći i mogli bi znati! Ni u vašoj kosi ni u vašoj bradi još nema ni jedne sijede dlake. Samo ste koju godinu stariji od nje. Pravo doba života da joj budete prevodilac i tumač tekstova koji u njoj nastaju, a ona ih ne razumije. Vi ste i kao misionar milosrđa prema ubogima, kad to jedno od ubogih od vas traži, dužni da joj riječ po riječ, redak po redak, stavak po stavak objasnite sve odlomke teksta što je muči pod ovim, žutom svjetlošću ozarenim, svodom.

Međutim, pater Angeliko učeničinu potrebu da joj se tekst objasni, ne bube u glavi, nego latinski tekst iz *Ekloga* Publija Marona Vergilija, shvaća doslovno, kao što učenica koja ga moli za pomoć doslovno uči svaku lekciju koju mora naučiti da dobije ocjenu odličan. I on se trudi tu ocjenu od nje dobiti. Dok on prevodi i prevodeći objašnjava zašto mu je prijevod takav a ne drukčiji, Anastazija ne sluša ni njegov prijevod ni njegova objašnjenja toga prijevoda.

Isto kao što je, dok je sjedila na svom mjestu i vidjela slova u knjizi ispisana po paterovim usnama, pokušavala preko tih slova doznati što pater, samujući s njom u čitaonici, osjeća, tako je i sada, dok je on prevodio i objašnjavao prijevod, preko onoga što sluša htjela doznati što on misli o

njenim nemirima koji je obuzimaju u ovoj žutom svjetlošću osvijetljenoj prostoriji i što misli o tomu da nemiri, tu nastali, plave i obuzimaju sve što ona izvan ove prostorije živi.

I zato je Anastazija, iako mučena pitanjima bez odgovora, bila potpuno iskrena kad je nakon prijevoda i objašnjenja prijevoda, rekla:

»Meni je to i dalje nejasno! Ne shvaćam o čemu govore ti pastiri i te pastirice!«

»Žao mi je! Potrudio sam se da vam pokažem o čemu je riječ. Dalje od toga sam nemoćan!«

Kako može reći da je nemoćan, kad sve govori, lice, usne i stas, da je moćan, u sebi se pitala Anastazija, a prevodiocu je i komentatoru rekla:

»Hvala!«

I otišla sjesti na svoje mjesto, ostavljajući ga za njegovim stolom samog.

Zašto je nebo, kojemu se više puta u danu obraća moleći ga da ne bude *uvvedena u napast*, iskušava s ovom teškom kušnjom? Zašto je nabujale mladenačke strasti, očekivane kod svake mlade žene i još izraženije kod njenih kolegica u gimnaziji, iako je učena da se to ne smije i da je to svetogrdno, kod tolikih muškaraca oko nje, upućuju samo i jedino na pateru Angelika? O, sirota Anastazijo, hoćeš li biti jaka i tim se iskušenjima na vrijeme othrvati? Othrvala bi se ona kad bi otpor ovisio isključivo o svijesti, da zna što čini, i o savjesti, da sama snosi odgovornost za ono što čini. Ali, nasuprot svijesti i savjesti, stoji ushićena radost, neizmjerena slast i lakoća življenja dok je uz njega, što bliže to snažnije, dok ga gleda, što duže to bolje, i dok na njega misli u njegovoj odsutnosti – a misli neprestance, pa joj se ponekad učini da bez njegove blizine, bez da ga gleda i bez da stalno misli na njega ne bi mogla živjeti kao što ne bi živjeti mogla da ne diše. Kod, kako bi političari rekli, *takvog stanja stvari*, Anastazija je zadovoljna sobom samom samo u jednomu, opet političkim rječnikom kazano, što *nad sobom ima kontrolu*, što joj se ne otme i ne napravi iskorak pun neizvjesnosti.

Nije imala puno pravo na to zadovoljstvo, pripisivala je sebi u cijelosti ono što joj je samo djelomično pripadalo. Gotovo je sigurno kako se ona *kod takvog stanja stvari* ne bi suzdržala od daljnjih koraka da je s Angelikove strane došao bilo kakav, i najsitniji, poticaj tim iskoracima, da je pokazao kako primjećuje njene muke, da je dao naslutiti kako ga iste muke muče ili da je glasno upitao sebe i nju, pred sobom i njom, kamo ih ovo vodi. Ništa od toga! Ni jedan znak s njegove strane nije dan, ni jedna iskra s njegovih usana nije sijevnula ili u očima zaiskrila!

Novih poticaja nije bilo, ali je iskorak što ga je sama učinila, da je od njega zatražila pomoć u prijevodu tekstova latinskih književnika, ostao i postao svakodnevan i običan. Nikomu nepriličan, ni njoj, ni njemu ni onima koji bi se zatekli u čitaonici i to gledali! On igru s prevodenjem i objašnjenjem svojih prijevoda nije započeo, ali ju je, kad je od nje bila započeta, prihvatio, pa joj se i to prihvaćanje, kad ničega drugoga nije bilo, učinilo nekakvim znakom, nekakvom iskrom iz koje može vatra planuti. I njegovi prijevodi i njegova tekstološka objašnjenja bila su temeljita i dugotrajna, pa je i to Anastaziji bio dopunski znak, ako ničega drugoga onda da s tim iskorakom može unedogled nastaviti. I nastavila je, izazvavši kod njega toliku marljivost u trudu da joj pomogne i toliko strpljenje da je po toj marljivosti i tom strpljenju Anastazija u Angeliku ugledala nešto sveto i svetačko. Ugledala i, što je bilo presudno, osjetila!

Učinilo joj se da je odgonetnula zagonetku u koju je, otkako se događa to između njih dvoje, samu sebe pretvorila. To što ona proživljava nije vulgarna pomama žene za tijelom muškarca, to je samo odvojak njenog vjerskog žara i zanosa koji se odlomio od cjeline i prenio na patera Angelika kao utjelovljenje svetosti u suvremenom životu. Za nju se njegova privlačnost nalazi u izrazu njegova lica, u njegovim riječima i postupcima, u njegovoj blagoj duhovnosti, a njegovo tijelo, prekriveno crnom haljinom, i zato što je vulgarno i zato što je svećeničkom haljinom, zabranom, prekriveno za nju, nema ni ljepote ni privlačnosti. I zaključila je, kad se osmjelila ono što je obuzima nazvati pravim imenom, da je njena ljubav prema Angeliku ljubav prema svetosti u njemu, a ne požuda za njegovim tijelom. Zaključila i susrela s teškoćom kako u iskazivanju svoje ljubavi razdvojiti tjelesno od duhovnog, vulgarno od svetosti.

Razmišljajući o toj diobi i nastojeći od promišljenog nešto i u praksi provesti, nije se ni smjela ni imala komu povjeriti, pa čuti što će joj taj o toj diobi znati reći. Nije poznavala, iako ih je bilo, ni jedan slučaj, opisan, posvjedočen, u kojemu je ta dioba ostvarena ili slučaj u kojemu dioba nije uspjela. Bez mogućnosti da potraži savjet i bez znanja o sličnim slučajevima, da samu sebe poduči, mučila se sa sobom samom i krvarila više nego što je krvario i jedan od stigmatiziranih... Takvom se i osjećala, stigmatiziranom, ali ne stigmatiziranom po svetosti nego po grijehu! Nikad joj nitko, ako se ona ikad otkrije, neće vjerovati – dok

na nju budu bacali pogrde koje stvaraju neizlječive rane – kad se bude opravdavala da nije voljela tjelesnog nego duhovnog Angelika. Nitko! Ni ona sebi samoj! Iako tu mogućnost drži mogućom! Odnosno, osjeća da je moguća!

U ostvarivanju ljubavi ljubavnici prave sitne korake s dalekosežnim posljedicama, potpuno nesvjesni da bi ti koraci, zbog neznatnosti, tako krupne posljedice, prema uspjehu ili neuspjehu, mogli imati. Tko je, nakon zamolbe da joj pomaže u prevođenju *Ekloga* i nakon podjele Angelika na tjelesnog i duhovnog, što je učinila Anastazija, napravio i treći korak, teško je sa sigurnošću reći. Ali, ako ga se pripiše i jednom i drugomu, valja reći da je u njemu Angelikov dio pretežit. Dok se oko njegova vlasništva i može sporiti, oko njegovih krupnih posljedica spora ne može biti.

Kad bi u čitaonici bilo nekoga, a to se događalo češće nego da su se u njoj nalazili sami i Anastazija zatražila pomoć, da njegov glasni govor ne bi remetio pažnju drugih čitalaca, pater bi se Angeliko s Anastazijom povlačio u susjednu prostoriju, čija su vrata prema čitaonici bila stalno otvorena. Tu su mogli do mile volje prevoditi tekstološke studije i nadmetati se i u prevođenju i u objašnjenjima kataloških pojmova u latinskom pjesništvu. Tko je prvi predložio to osamljivanje, može se pretpostaviti, Angeliko, tko ga je podržao također, Anastazija, ali tko mu je davao kakvo značenje malo je teže reći. Ono što je postalo očito bilo je da Anastazija više objašnjenje i nije tražila kad bi u čitaonici s Angelikom bila sama, jer bi, kad bi se s njim, pred očima svih, povlačila u sobicu, po vlastitom osjećanju, bila više s njim udvoje nego da se u čitaonici s njim nalazila sama. Dakle, njoj je to povlačenje u sobicu bio znak! Čega? Lako je i bez odgovora pretpostaviti! A on?

Osim vatre koja je u njoj gorjela, a iskazivala se u nemirnim i, ponekad, luckastim pitanjima i Angelikova mira koji se iskazivao u mudrim i pribranim odgovorima, ni u pokrajnjoj prostoriji ne bi se dogodilo apsolutno ništa što se ne bi dogodilo i u čitaonici, naočigled prisutnih ili kad bi se tamo našli njih dvoje samih. Apsolutno ništa!

No, ako bi se, ipak, neki znak neobičnoga pojavio sam od sebe, nepotaknut ni od jednog ni od drugoga – primjerice, da je normalno što su se povukli u pokrajnju prostoriju kako ne bi glasnim govorom smetali drugima i tamo se zadržali kraće vrijeme, ali je nenormalno da se tamo zadržavaju predugo – pater bi prekidao i prijevod i komentare, upućivao Anastaziju da ide na svoje mjesto i sam na svoje mjesto odlazio. I taj je paterov oprez, da se ni s tom sporednom prostorijom ne dogodi ništa,

Anastazija tumačila, kao i povlačenje u prostoriju, da *nešto između nje i Angelika postoji*.

Da ne vidi nešto čega nema, da je u pravu kad znakove koji se nižu tumači kao da *nečega ima*, dobila je i od onih koji su promatrali to što se s njom i Angelikom zbiva.

Neka joj je njena razredna prijateljica Manda, od nje nagovorena da dolazi u samostansku knjižnicu učiti, jer nema zagrijan stan, znala da Anastazija stanuje u hladnoj vlažnoj sobici, da se s ocjenom nižom od odlične ne miri i da joj je boravak u samostanskoj čitaonici jedino rješenje, nakon izvjesnog vremena rekla:

»A, sad ja znam zašto ti ovamo dolaziš!«

»Zašto?«

»Radi Angelika!«

»Ma, daj!«

»Pusti ti to! Ima *nečega između vas dvoje!*«

Anastaziji je ta Mandina izjava bila dokaz da ona sama ne vidi ono čega nema, da ona sama pravilno tumači znakove. *Nešto postoji!* I uslijedio je mali korak s velikim posljedicama! Vidjet će se da li s lošim ili dobrim posljedicama!

Te je večeri sat na zidu jednom kucnuo pola ure vremena prije nego što će se čitaonica isprazniti i zatvoriti. Manda je pozva da odu zajedno. Ona je poziv odbila, ostat će još pola sata. Angeliko je otišao s Mandom da joj otvori izlazna vrata iz samostana, a Anastazija je, dok se on ne vrati, ostala u čitaonici sama. Gledala je u sat, u kazaljku koja pokazuje sekunde i minute. Sekundu po sekundu, minutu po minutu proći će i preostalih pola sata boravka u njegovoj blizini. Sat kuca! Proći će to vrijeme od pola sata, u ništa će proći, kao što su prošli toliki sati strepnje i neizvjesnosti. Ona će se ponovo naći s gorčinom u grlu, na hladnoj ulici, u vlažnoj sobi! Predbacivat će sebi da nije učinila ono što je trebala učiniti! Prigovarati će njemu da joj je uskratio ono što joj pripada, prigovarati će svima i svakomu da joj je oduzeto ono što je njezino. I osjećati će da se odricati do beskraja neće moći!... A sat je odbrojavao sekunde one polovine od cijele ure što će se još nalaziti ovdje!

Bi li bilo moguće da se, pošto se Angeliko vrati u čitaonicu s ispraćaja Mande, ponese onako kako se, što je pred dva dana na tržnici svojim očima vidjela, ponio desetogodišnji dječak. Ponese onako i na taj način oslobodi tjeskobe koja će je, ne učini li što i dječak, obuzeti na hladnoj ulici i u njoj sobi koja zaudara na vlagu i stonoge. Bi li to bilo mogu-

će?... Dječak se približio košari punoj sočnih crvenih jabuka. Oko nje su stajali kupci, kupovali jabuke i odmah ih tu jeli. Dječak uze jabuku iz košare i počeo je jesti ne bježeći nikamo. Vlasnica jabuka reče da krađe, a on joj odgovori da on ne krađe, da on samo jede kao što svi oko njega jedu, da on nema novca kojim bi jabuke platio, ali da on nipošto nije kradljivac. On samo jede kao što i drugi jedu. A krađu drži velikim grijehom i sramotom!

Isprika je nađena: ona ljubi kao što i drugi ljube. I dalje samo duhovni dio osobe koju ljubi! Zar bi joj se to moglo osporiti!

Kad se Angeliko u čitaonicu vratio, našao je Anastaziju na nogama. Reče mu da i ona odlazi.

»Ne moraš! Nije meni teško ostati do kraja vremena. Ostani još malo, dok ne otkuca osam!«

»Ne, odmah odlazim! Želim na ulici sustići Mandu, koju ste otpratili. Otpratite i mene!«

Pošli su dugim hodnikom, čije je izlizane kamene ploče, da se na njima ne bi klizale cipele glatkih potplata, prekrivao debeo stari sag od brnistrina vlakna. Na kraju toga hodnika skrenuli su kroz vrata ulijevo i našli se u unutarnjem dvorištu, uskoro i pred izlaznim vratima iz samostana. Pater je ugurao ključ u bravu, okrenuo njima i vratio zasun polazni položaj. Ali, kad je premjestio ruku s ključa na kvaku i pokušao otvoriti vrata, Anastazija se oslonila na njih leđima i spriječila otvaranje. Podignula je njegovu ruku s kvake do razine svojih usta. Poljubila mu je nadlanicu dugim poljupcem, kad je osjetila da ruku ne povlači i kad je to protumačila kao novi znak. Ne ispuštajući mu šaku iz svojih šaka, pogledala mu je u oči i našla ih mirne kao i uvijek kad bi na njih obratila pažnju. Nije znala što joj je dalje činiti! Doista nije znala!

Okrilatila se i, kad se osvjedočila da on dobro zna što dalje činiti, uskoro se vinula pod oblake. Osvjedočila se da on dobro zna ono što ona sama ne zna ni malo! Bio je za glavu viši od nje i, da bi se mogli poljubiti ustima u usta, on se morao nad nju priviti i prema njoj sagnuti, a ona samo podignuti na vrhove prstiju. Nije im ni jednomu ni drugomu bilo teško da to naprave prvi put, pa su se, dugim poljupcima, poljubili četiri puta za redom. Sva četiri poljupca Anastazija je protumačila kao pouzdane znakove onoga što je očekivala i priželjkivala. Kako ih je on doživljavao, ona još nije znala!

Dok su se poljupci redali i trajali, on se nad nju naginjao, a ona se propinjala na prste, da bi postojanije stajali jedno uz drugo, Angeliko je Anastaziji ovio ruke oko pasa i priljubio svoje tijelo uz njeno. Suprotno njenim željama, da se ljubav između njih dvoje odvija na duhovnom planu, uz upotrebu gornjih, vidljivih dijelova tijela, usta, očiju, lica, i uz korištenje govora, a da se donji dijelovi tijela pri tom potpuno zanemare i drže u potpunom mirovanju, držeći svoje tijelo priljubljeno uz njegovo, dok su se ljubili, Anastazija je otkrila pouzdan znak da je takvu želju, bez obzira na to što donji dio njegova tijela prekriva crna haljina, nemoгуće u životu provesti. Taj znak, koji je osjetila na lijevoj preponi, bio je istovremeno i znak nad svim dosadašnjim znakovima, otkriće nad svim otkrićima, kako je Angeliko doživljavao Anastazijine korake, počevši od prvog traženja pomoći u prijevodu do molbe da je isprati i otvori joj vrata. Taj znak na preponi, to otkriće nad otkrićima unio je paniku u paučinu koju je Anastazija od početka do večeras plela. Činilo joj se da je ta panika i Angelika zahvatila! Prenijela se kao plamen s njene na njegovu paučinu!

Ruke koje su je obuhvaćale oko struka spustile su se; tijelo, koje je uz nju bilo priljubljeno i u dodiru otkrivalo svoje želje, od nje se odvojilo. I Anastazija je, u paničnoj težnji da što prije pobjegne kroz vrata, poželjela još jednom, za rastanak, poljubiti Angelika u usta. Ali joj to nije uspjelo! Odvojen od nje, s obješenim rukama niz tijelo, uspravljen, bio joj je i inače, a posebno s usnama, nedostupan, koliko god se ona propinjala na nožne prste. Nedostupan, koliko god se ona trudila da dosegne njegovu visinu i da se ponovo nađe uz njega pripijena! Naime, kad se, ne mogavši ga poljubiti u usta, pokušala uz njega prilijepiti, on je, već s glavom u visinama, ustuknuo pred njenim naletom dva koraka natraške. Naglo, pa je morala posrnuti! Znakovi su joj bili čitljivi. Okrenula se, otvorila vrata, šmugnula kroz njih i zalupila vratnicu za sobom!

Neko je vrijeme, dok na ulici nije naišla na prolaznike, trčala i bila zaokupljena s nekoliko pitanja bez odgovora, pitanja koja su se, zanemarujući odgovor, pretvarala u usklike. Kako je, oslanjajući se na slučaj dječaka koji ukrade jabuku pred očima onoga čija je, bilo lako zamisliti što će učiniti! Kako je bilo lako zagristi ukradeni plod i kako je bio slastan njegov okus! Kad je to dvoje bilo lako, zašto i treće lako nije bilo! Nastaviti s ljubljenjem, kao što je dječak nastavio jesti jabuku, ne mareći za one što su ga nazivali kradljivcem, izvodeći svoje pravo iz činjenice da svi jedu, pa i on mora jesti. Da svi ljube, pa i ona mora ljubiti! Kad

je susrela prve prolaznike, sjetila se da je upadno ulicom trčati, ako te nitko ne progoni i ako ne želiš da te prolaznici upitaju od čega ili od koga tako panično bježiš! Ne želiš da te pitaju, jer ne bi željela da im kažeš kako bježiš od grijeha, od kojega pobjeći ne možeš, ako je već učinjen!

Tu noć je snivala košmarne snove, zbrkane i grozne. Iz te zbrke i te groze izdvojile su se samo dvije slike... Ona lebdi, ne što bi joj se, radi radosti u njima, dopadale visine nego stoga što je na to lebdenje u visinama osuđena, što je suđeno da, kad jednom uzleti, nema gdje sletjeti. Ispod nje je, na sve strane, dokle joj oko seže, dolina puna vulkana koji rigaju užarenu lavu. Brda iz kojih ključa lava nisu visoka, dapače, neprirodno su niska, ne veća od čireva *potkožnjaka*, ali su gusta, jedno do drugoga, načičkana kao prištevi na oboljeloj koži. Lava koja se iz njih izljevaju puni udoline i, ako se pokuša spustiti, može se spustiti samo u lokvu užarene lave ili u grotlo vulkana iz kojega lava ključa. I kako se ne može spustiti i isti čas izgorjeti, osuđena je da lebdi u tom košmaru, u toj zbrci i toj jezi... Ona lebdi i, pogledom na dolinu ispod sebe, dolinu izrovanu grotlima i prekrivenu plimom užarene lave, traži mjesto gdje bi sletjela, traži hrid svoga spasa. Ne nalazi je nigdje osim u nečem jako izdignutom i iznad grotla otkuda lava ključa i iznad lokava gdje se lava lokvi. To uzdignuće počinje s uskom osnovom, ne većom od kamenog obruča koji obrubljuje gumno i, što se više uzdiže, postaje sve uže i uže, da bi na samom vrhu, visoko iznad užarene lave, postalo nešto nalik gromobranu, na čiji se vrh i na čije se bokove ne može sletjeti osim ako si mušica, muha ili ptica. Ni tada! Taj joj se vršak jedan čas ukazivao u obliku piramidalno oblikovana šiljka, a drugi u obliku čovjekova izduženog lika. Da bude duži i dosegne nebo, i propeta na prstima i izdignutih ruku uvis! I na piramidalno oblikovan šiljak i na izduženi kip mogla bi se spustiti da je mušica, muha ili ptica. Ali i kad bi se u mušicu, muhu i pticu pretvorila, na tom šiljku, koji stremljebu u oba slučaja, i kao lovac na munje i kao ukipljeno čeljade koje nebo ište, ne bi našla hrid spasa. Naime, taj joj se šiljak u jednom trenutku ukazivao toplim i prijatnim, pravim mamcem i prihvatilištem svega što u zraku lebdi, mušice, muhe, ptice i nje koja lebdi, a u drugom trenutku kao goruća baklja, koja prži i izgara sve ono što je kao mamac namamilo a kao prihvatilište prihvatilo.

Iz tog košmara, s te dvije zapamćene slike, ujutro je iz noći izišla trijezna, pribrana i kadra donijeti zaključak kako će postupiti u skladu s onim kako se bude ponio Angeliko. A kako će se on ponijeti nije znala!

Još više izdići glavu iznad nje i ustuknuti pred njom ili će je uzeti za ruku i reći neka nekamo pođu zajedno. Kamo god je poveo, ići će tamo kamo je povede! Sutradan se, u isto vrijeme kao i do sada, kad joj je završila nastava u jutarnjoj smjeni, s tom odlukom pojavila pred vratima samostana i pritisnula prstom dugme zvonca.

Vrata se otvoriše i na njima se pojavi neizražajno lice nepoznatog svećenika srednjih godina.

»Koja si ti?« upita je.

»Anastazija!«

»A ti si ta!... Ovdje za tebe više nema mjesta. Ne moram ti govoriti zašto! Dobro bi bilo da se skrušiš, pokaješ i ispovjediš. I neka ti Bog bude na pomoći!... Ostalo će ti otac reći. Gvardijan ga je pozvao k sebi i upravo ovoga trenutka vodi s njim razgovor«, reče i pred nosom joj, polako, zatvori vrata. I kvakom i ključem!

Ostalo je čula od oca kad ju je došao posjetiti u njenoj vlažnoj sobi.

»Svećenika si napala! Pokvarenice! Zar to nisi nad nekim drugim mogla učiniti! Nego, našla svećenika da njemu to učini! Što si očekivala? Da će napustiti crkvu i otići s tobom! Što si mislila? Da ćeš mu biti draža od vjere i privlačnija od crkve! Jest, šipak! On je, kao što dolikuje svećeniku, iz stopa s mjesta gdje si mu se objesila oko vrata, čim te se s mukom oslobodio, otišao kod gvardijana i zatražio da mu se ispovjedi. I znaš kojim se riječima obratio gvardijanu i prije nego što je pred njega u ispovjedaonici kleknuo: *Bludni mi je grijeh ovio dušu kao plijesan limunovu koru, u meni gnjije vjera, spasite me, propast ću!* Tako je rekao! A ti si se prema njemu ponijela kao kobila kad se tjera. On je svoj grijeh priznao, sad ga u pokori okajava! I ti se ispovjedi i za grijeh pokaj! A pokoru ću ti ja propisati!... Danas napuštaš ovu sobu i vraćaš se kući. Od danas ćeš i po ljetu i po zimi u školu ići autobusom. Kad za godinu dana završiš gimnaziju, napustit ćeš i našu kuću i otići kamo te otići bude volja. Nisi htjela ići mojim putem, biti uz crkvu, onda idi svojim!«

Putujući od kuće do škole i natrag, po zimi, po kiši i blatu, po ljetu, po suncu i prašini, Anastazija je, nemoćna da zaboravi ono što je proživjela, ljubav prema Angeliku pretvorila u mržnju, isto onako snažnu kakav je i njen ljubavni zanos bio. Objektivni bi promatrač kazao da je to s pravom uradila, da svetost svojevoljno obrnuta u podlost, osim da je mrziš, drugo i ne zasluhuje. Što ćeš nego mrziti onoga koji te je – nevažno je li kao mušicu, muhu ili pticu – blagošću, pameću i svetošću namamio da na njega, na jedinu hrid spasa usred mora užarene lave,

sletiš, a kad si sletio, sam se od *gorljive vjere užario* kao željezo izvučeno iz kovačeva tignja i ne samo da ti je spržio krila za let nego te i u grumen ugljena pretvorio. I dok se ta pretvorba mogla razumjeti bez muke, sve ostale pretvorbe što ih je ona prouzročila treba držati posebnima, samo Anastaziji svojstvenima, pa razumio ih ili ne razumio, bez napora ili s naporom.

Otac joj se od bogobojazna čovjeka, koji brine brigu o svom poslu i svojoj obitelji, supruzi i kćeri jedinici, preobrazio u utjelovljenje sluganstva, čovjeka spremna žrtvovati i vlastito dijete kako bi ostao u milosti svojih gospodara. Spreman i lagati – ono s prosjakovim prstom od gipsa – da ne bi zbog vlastitih grešaka izazvao gnjev gospodara!

Sveta mati crkva, dotad utjeha, nada, blagost i ljubav pretvorila joj se u kaljužu laži i prevrtljivosti.

Ljubav, dotad uvijek lijepa riječ, ma na koga se i ma na što odnosila, postala je riječ koja joj para uši, ako je čuje, a ako vidi jednu od njenih pojava – makar goluba i golubicu, kako jedno drugomu guguču – slika rugobe s lijepim licem i ružnim naličjem.

A pretvorba ljubavi između žene i muškarca posebna je priča, koja se ne da ispričati drukčije nego, do kraja pojednostavnjeno, da Anastazija nije u sebi samoj mogla podnositi pobude i prohtjeve ženstvenosti koje se samo u ljubavnom zagrljaju s muškarcem mogu ostvariti. Te će pobude i te prohtjeve potiskivati uz sjećanje na trenutak kad su joj zadale najveću bol i najveće poniženje u životu. Uz sjećanje na trenutak kad je, stojeći pred vratima, na kojima je sinoć prvi put usnama i bokom osjetila što je ljubav, iz usta onoga tko joj je ta vrata tek odškrinuo, čula da su njeni sinoćnji strastveni poljupci bili težak grijeh zbog kojega se treba ispovjediti i podnijeti grijehu odgovarajuću pokoru... Anastazija se nikad za taj grijeh, ni za bilo koji drugi, nije ni ispovjedila ni pokajala. A je li pokoru podnijela u preobrazbama što ih je obavila sama, ostaje pitanje na koje bi samo ona, kad bi smogla dovoljno iskrenosti, mogla odgovoriti.

Jedno je neupitno, s tim pretvorbama, bile ili ne bile pokora, njoj više nije bilo mjesta ni u crkvi ni u vjeri. Ona je iz njih izišla i potražila društvo protivnika vjere i crkve. Prelazeći iz crkve i vjere u tabor njihovih protivnika, ostavila je sve ono u što je dotad vjerovala, a sobom je ponijela, i među novo društvo unijela, sve ono što je dotad bila. A bila je – da se poslužimo vjerskim rekvizitom izražavanja – crkvena sagrađena u divljini s mnogo oltara, niša i postolja u unutrašnjosti. Kad je s vanjske strane crkvice skinula oznake vjere, križ i tornjić na preslicu, a

unutrašnjost očistila od slika, moćnika i tekstova svetih knjiga, izvana ju je ukrasila petokrakama, srpovima, čekićima i crvenim zastavama, a iznutra, razmještajući ih po oltarima, nišama i postoljima, slikama Marxa, Engelsa, Lenjina i ostalih drugova i drugarica, ne zaboravljajući izložiti ni tekstove koje su ti ljudi o vjeri i crkvi napisali. I njeno se novo društvo čudilo kako se Anastazija, iako je u njihov pristigla iz suprotnog tabora, brzo snalazi, uspostavlja red, strogost i postaje bolja od njih i od svih njima sličnih.

Samo jednu sliku nije stavila u svoju crkvicu! Staljinovu! Izgovor je, ni od koga izrečen, da to nije bilo moguće. Staljinu pod istim krovom s Titom i trojicom patrijarha nije bilo mjesto, a pravi je razlog bio što je Staljin, ne slikom, već duhom, bio smješten na središnjem postolju u njenoj duši.

Siromašna Anastazija! Sama je htjela biti i činiti nešto sasvim drugo od onoga što joj se činilo da je bio i njoj učinio pater Angeliko. Dogodilo joj se da je, vođena osvetom, i ljudima i sebi samoj, činila teže povrede nego što je ona koju je njoj Angeliko nanio.

19

Anastazija je, počevši od sredine rada na anketi, trpjela i trpjela, ali do kraja pregleda anketnih listova nije izdržala da anketirane studente ne optuži, u pretežitu broju, kao neiskrene lažove i zabludjele zabušante. Svaka čast studentima ateistima, oni su jasno rekli da je religija opasnost samoupravnom socijalističkom društvu koje gradimo i da ga izgraditi nećemo dok crkvu ne stjeramo u kut. Ali, oni su manjina, ni deset posto prema ovoj anketi. A svi ostali, oni koji vjeruju i oni koji ne vjeruju, a protiv religije nemaju ništa ili na nju gledaju sa simpatijama, drže da je strah od religije napuhan, da ona tud i tamo živne, ali da je to svijeća koja se gasi i koju nema potrebe gasiti vatrogasnim šmrkovima jer će se sama ugasiti kad u njoj nestane ulja. A ulje je u toj svijeći pri kraju! Nikakvu frontu prema crkvi i vjeri ne treba stvarati – čemu i ova nepotrebna anketa teži – jer je neprijatelj odavna kapitulirao, digao bijele gaće na štap i povlači se. Tako je Anastazija anketu pročitala. I otrpjeti gnjev, da studente ne proglasi nezrelima i neborbenima, nije mogla.

»I ovo je jedna od klasičnih popovskih prijevara! Ja mantijaše dobro poznajem, bolje od ikoga među vama. Čak i oni studenti koji priznaju

redovno odlaženje na misu i pohađanje vjeronauka kažu da je crkva na koljenima, u mišju rupu stjerana! Kakva taktika, kakva strategija! Za mene prozirna!... Radimo, obrazujemo se i organizirajmo ispod žita da ne bismo bili primjetljivi; niječimo da nas je mnogo, da se širimo i da želimo izbiti na prvo mjesto, kako nas ne bi optužili da želimo zauzeti *nekadašnje pozicije*; anketi je svrha da prebroji koliko nas je i da se po njoj odmjeri broj onih koji su za odstrel; ne izjašnjavajmo se kao aktivni vjernici nego kao oni koji nemaju ništa protiv vjere i kao oni koji vide njenu pozitivnu ulogu u društvu kako bismo stvorili privid široke podrške crkvi i izvan crkve i kako bismo otupili oštricu borbenih ateista.«

»Razumijem! *Neprijatelju treba dorasti!*« rekao je Crnko ne prekidajući je, tek kad se sama zaustavila da dođe do daha.

»A ja sam mu dorasla!« nastavila je. »Bilo mi je poznato kakvu pamet mora imati i kakvo iskustvo akumulirati onaj tko se s mantijašima uhvati u koštac! Pa sam s ovo pameti i ovo iskustva mislila da sam im dorasla! A nakon ove ankete mislim da im još nisam dovoljno dorasla!... Mislila sam, kad sam koncipirala anketni listić i odlučila da anketa bude anonimna, da će iskoristiti anonimnost i dati iskrene odgovore. A vidi što sam dobila! Neprijatelj ni u mantijašima ni u bogomoljcima ne postoji! Ne kazuje li vam nešto obilje bilježaka u kojima se ružno govori o ovoj anketi i nama koji smo je odlučili provesti? Meni kazuje! Da je devedeset posto tih što su se izjasnili kojekako, ali ne kao svjesni ateisti, naš neprijatelj ili, u najboljem slučaju, naš budući neprijatelj... Predlažem da se ova anketa proglasi neuspjelom! Neprijatelj nas je nadigrao, iskoristio je anonimnost i podmetnuo nam neiskrene odgovore, provokativne bilješke i sprdnju s onima koji u crkvi vide opasnost. Kao preporuku za rad u nadolazećem periodu predlažem *budnost i borbenost prema neprijatelju*. U skladu s uputom koju smo dobili uoči Titova posjeta Vatikanu! I do koji mjesec novu anketu s imenom anketiranog! Da neprijatelja izvedemo na čistac i da se pogledamo lice u lice.«

Crnko se nije složio ni s jednim ni s drugim, ni da anketa nije uspjela ni da im je protivnik podmetnuo neiskrenost i izvrgnuo ih poruzi, a za treće, da *budnost i borbenost prema neprijatelju* postane preporuka za djelovanje u budućnosti, imao je poseban odgovor kad je na njega bio prinuđen... Zašto bi se anketa proglašavala ništavnom ako je dokazala suprotno od onog što je Anastazija očekivala da će dokazati? Pa, ankete se i provode zato da pokažu kako stvari stoje s onim što ne možemo na drugi način sagledati! Zašto da se anketa proglašava sprdnjom kad je u

njoj bilo manje od dva posto onih koji su se sprdali? Zašto da je držimo provokacijom kad smo u njoj dali prostor za bilješku u kojoj su, što smo unaprijed znali, mjesto našle i provokacije?

»Zato, družo Crnko, što je to djelo neprijatelja! A neprijatelj ne spava ni kad spava! To nije fraza, to je plod krvavog iskustva! Neprijatelj postoji i kad ti se čini da ga nigdje nema, da je uništen! Neprijatelj te promatra i na tebe vreba, upravo onda kad si uvjeren da je opasnost od njega prošla. Moj me instinkt ne vara, a i životno me je iskustvo tomu podučilo!«

Ako je Anastazija – odgovarao joj je, uvijek pokunjeni i uljem za podmazivanje strojeva umazani, na sklizak odgovor prinuđeni Crnko – od hrvanja s neprijateljem u svom teškom životu duševno oboljela, pa ga vidi tamo i gdje ga nitko drugi ne vidi, ni devedeset posto anketiranih, dok se Tito klanja Svetom ocu u Rimu, ako ona ne zna i neće živjeti život bez neprijatelja, ima li Anastazija pravo podjelu svijeta na pakao i raj svega i svakoga prenositi na mlade ljude, koje život, na našu veliku sreću, ne upućuje na to da se sve u našem okolišu mora dijeliti na prijatelje i neprijatelje mržnjom suprotstavljene jedne drugima? Nema Anastazija pravo bolest od koje je sama oboljela prenositi na druge! Ona nema pravo davati novu šansu životu, životu međusobno zakrvljenih, što ga je sama proživjela. A ona upravo to čini.

»A otkuda kod vas tolika obaviještenost, toliko poznavanje moga života? Ja autobiografiju nisam napisala niti je tko o meni do sada biografiju objavio.«

»Nešto sam od vas čuo! Nešto su mi drugi kazali. Nije bogzna što, ali nešto jest!«

»Sve je to malo da biste o meni zaključivali to što zaključujete.«

Nije njega – nastavljao je – briga što Anastazija jest a što nije, što može a što ne može, njemu uopće ne bi do Anastazije bilo stalo da mu nije stalo kako će se sam odraziti u Anastazijinim očima. Preko njenih, i u očima njene Partije, koja se njenim očima služi jer je sama slijepa! Njega samo taj odraz u očima jedne žene, tiskane u duplikatu, osobnom i partijskom, zanima i ništa više! Pa će joj u to ime, da mu odraz u Anastazijinim i partijskim očima bude realističan, na kraju ove ankete o *porastu utjecaja crkve u društvu*, reći i još neke stvari u vezi s predmetom ankete.

On ne namjerava rušiti branu što je ona gradi protiv poplave religioznosti, iako smatra da je ta brana nepotrebna; on samo ne želi da se, kad brana bude sagrađena, nađe s onu stranu – nađe i kao takav

bude u Anastazijinim očima viđen – s koje religioznost na branu nasrće. Nađe, jednostavno kazano, među neprijateljima *najboljeg i najpravednijeg društvenog uređenja*. S njim doista – umazanim, kako samo zbog njegove struke i može biti – jest tako da u religiji ne vidi nikakvu opasnost, da joj je naklon i da je kao čovjekovu utjehu drži nužnom i vječnom; ali je s njim i tako, iako je odgojen u vjeri, iako ju je trajno zavolio, da nema, od Boga darovan, dar vjere, što doživljava kao kaznu od koje se iskupljuje naklonošću prema vjeri – kupnjom svetačkih slika i kipića što ih majci donosi i što ih u svojoj radnoj sobi drži. Što je priznao, i s mnogo drugih stvari koje ne namjerava i nema potrebe priznavati! Njegov se stav ne mora dopadati ni njoj ni Partiji, mogu ga ocijeniti kao stav koji *razvodnjava otpor prema religiji*, ali njega s tim stavom ne bi trebalo svrstati među *neprijatelje samoupravnog socijalizma*, jer od ovakvih kakav je on, tom socijalizmu ne prijeti opasnost. Čak bi od njih i koristi mogao imati!

»Baš od njih nam prijeti najveća opasnost!« rekla je Anastazija i pri izgovoru nije učinila ni jednu grimasu na licu, ni usne pomaknula, samo što je usta otvorila, a riječi su izišle same.

»Jer drže vjeru nužnom, nezamjenjivom i vječnom čovjekovom utjehom? Milosti božjom?«

»Zato!«

»Što *razvodnjavaju i rasplinjuju borbu protiv klasnog neprijatelja?*«

»I zato!« prasnula je Anastazija u smijeh, želeći okretanjem na šalu razgovor učiniti neozbiljnim i bespotrebnim.

»Pa, dobro! Neka sam opasan neprijatelj!« rekao je Crnko i sam se smijući. »Dopustite mi, kolegice Anastazija, da na vaš stav prema vjeri, iako je on identičan stavu Partije, na osnovi oskudnog poznavanja vaše biografije, ali, ipak, nekakva poznavanja, kažem svoje viđenje. Vi ste došli iz religioznih krugova, otkuda i ja dolazim, vi poznajete vjeru koliko je i ja poznajem, ali za razliku od mene, koji sam bez dara vjere u Boga, prestao biti vjernik, ali sam zadržao u sebi sve ono što je lijepo u vjeri, vi ste, udaljavajući se od vjere, iz samo vama dobro poznatih razloga, u sebi zadržali i u novo okruženje prenijeli sve ono, a i tamo toga ima, što je u njoj ružno. Dakle, ja sam iz vjere zadržao lijepo, a odbacio ružno, a vi obrnuto, ostavili lijepo, a ponijeli ružno!«

»Na primjer!« nastavila se Anastazija smijati.

»Pa, na primjer, to s tim neprijateljima! U vjeri postoji nečastivi, vrag, koga treba mrziti, progoniti i čuvati ga se, ali postoji i naputak

da treba voljeti sve, pa i svoje neprijatelje. Vi ste iz vjere ponijeli sliku neprijatelja kao đavola, a ja neprijatelja kao onoga koga trebamo voljeti. I to je to! Što ići dalje!«

»Zašto ne! Zanima me, mislite li da je kao ja postupio i Staljin?« i sa smijehom nije prestajala.

»Upravo tako! Ali ne samo on! Mnogo ih je koji su to učinili i upali u veliku zabludu!« rekao je i smijao se smijehom ništa manjim i ništa drukčijim od Anastazijina.

»Slažem se, mnogo nas je koji smo to i tako učinili, ali se ne slažem da smo u zabludu upali.«

»Zaboga, kakvi neprijatelji! Svi mi koji u ovom času ovdje živimo moramo se jedni s drugima izmiriti u mjeri bez koje ni jednoj zajednici života ne može biti.«

20

U dvorani za održavanje seminara, s dva duga uzduž postavljena stola prekrivena bijelim stolnjacima, kako se ne bi vidjelo da su sastavljeni od klupa, zakuskom se i druženjem obilježavao trenutak kad je Pavao Crnko u dva slova s točkom ispred svoga imena i prezimena deklarirao novostječenu titulu, koja mu je omogućavala napredovanje u sveučilišnoj hijerarhiji od asistenta, gdje je sve ovo vrijeme otkako o njemu govorimo bio, pa nadalje do samog vrhunca. Na Crnkov trošak, a da čiji! On je jedini imao razloga tomu se veseliti, to obilježiti i to s kolegama, o čijoj će dobroj volji, dobrim dijelom, njegovo buduće napredovanje u struci ovisiti.

Hrana nije bila bogzna što. Naresci pršuta, sira, kobasica i još ponečega, onoga što se moglo kupiti u dućanima i na tržnici! Vino je bilo mnogo bolje, kupljeno u Anastazijinu rodnom selu, selu najbliže gradu, i doneseno u demižonima, pa razliveno u staklenke, da mu se ne bi vidjelo seljačko porijeklo. A gosti su bili, Bože moj, kako koji! Svi koji su mogli biti pozvani, pozvani su, a došli su oni koji su htjeli doći i, valjda, imali razloge da dođu. Makar taj razlog bio i samo jelo i piće!

Ono što je među tim gostima bilo teško odrediti, iako se Crnko, radi svoje znanstvene budućnosti, trudio da to odredi, bilo je kakav odnos imaju prema proslavi i slavljeniku. Bilo bi iz temelja pogrešno da se sam njihov dolazak protumači kao radovanje što je Crnko uspješno obranio doktorat. Nije mogao točno odrediti tko u koju grupu spada, učeni ljudi imaju iznijansirana opredjeljenja – ni tamo ni ovamo; i tamo i ovamo – i

učeni ljudi svoja opredjeljenja iskazuju u zadnji trenutak, kad ih iskazati moraju, ali je mogao sa sigurnošću reći da svi koji su došli spada u dvije grupe. Među one koje možemo ubrojiti u grupu što proslavu doživljava kao karmine pokojniku koji ih je u testamentu ostavio bez nasljedstva, kakva je bila Anastazija; i među one koje možemo svrstati u grupu što proslavu doživljava kao rođendansku veselicu prvorodencu nasljedniku, kakav je bio profesor Robert Goldner, Crnkov mentor i zaštitnik. Dakle, društvo se dijelilo na one koji su proslavu doživljavali kao karmine i one koji su je doživljavali kao veselicu!

Kako god na obilježavanju doktorata bilo i kakvi god gosti bili, jedno je sigurno, na njemu su se dobro proveli, što se jela i pića tiče, i profesor Goldner i njegov asistent Crnko. I jedno se zna, oni su je sigurno doživljavali kao veselicu!

»Da se napijemo, sine!« govorio je Goldner svaki put kad bi se sjetio čaše i obujmio je prstima. »Nećim moramo isprati kuglične ležajeve u kojima se kroz ove tri godine zapeklo ulje za podmazivanje. Nećim moramo, a ovo je vino dobar razređivač zaribanih ležajeva! Da očistimo ležišta, da ih podmažemo i da se zamašnjak ponovo pokrene i okreće brže nego do sada. Hoće, ako Bog da!«

Uz Goldnera je na veselicu, kao pratnja, došla i njegova najmlađa kći Hanka, djevojka od dvadeset i koju godinu starosti. Bila je ocu dovoljna pratnja kad je na veselicu dolazio, ali, kad je s njim pripitim s veselice odlazila, osjetila se nedovoljnom, pa je zamolila Crnka da ga on uzme pod jednu ruku, ona će pod drugu, i da ga takva, između sebe, niza stube, odvedu do njena auta, koji je parkiran na dvorištu.

Smjestili su Goldnera na stražnje sjedište. Hanka se pozdravila sa slavljenikom i sjela za volan, a Crnko je poželio da sjedne na suvozačevo mjesto i ode s njima, s ocem i kćeri. To bi sigurno i učinio, neka je bio domaćin veselice, da i sam nije bio pripit i da u stanju nije imao nešto drugo u vidu.

U vidu da to, što je odavna trijezan smislio, učini večeras!

Crnko se vratio u seminarsku dvoranu i zatekao goste na odlasku. Uskoro je ostala samo Anastazija. Neće biti da je slutila što on namjerava! Prije će biti da je htjela znati koliko će se tko na proslavi zadržati i tko će se zadržati najduže! Što je on, poznajući joj *budnu* narav, predviđao i učinio početnom točkom onoga što planira večeras učiniti.

»Da vas otpratim, Agata!« rekao je praveći se pijanim mnogo više nego što je pijan bio. »Oprostite, Anastazija! Miješam imena tih dviju

svetica, kad se poslužim asocijacijom u prisjećanju koja je od njih vaša imenjakinja. Oprostite!«

»Ne opraštam! Ali me otpratiti možete!« Odgovorila je i sama glumeći pijanu veselost.

Išli su ispod drvoreda od lovorovih i kostjelovih stabala. Padalo je kostjelovo lišće i pločnik je od kišnice zadržane u lišću bio još vlažan i sklizak, makar je kiša jutros rosila. Večer je kasne jeseni. U krošnjama se lovora, koje nisu kao kostjel ostale bez lišća, čuje šum laganog vjetera. Nebo je prekriveno oblacima, a iznad oblaka su, za pretpostaviti je, zvijezde u punom broju, zvijezde ostavljene, također, za pretpostaviti je, da sjaje one noći kad ispod ovog ili nekog drugog drvoreda Pavao Crnko bude ispraćao neku drugu ženu, recimo Hanku Goldner.

A zašto Anastazija ne bi bila žena vrijedna noćne šetnje s njim kroz drvored ispod vedra, zvijezdama obasjana, neba? Zašto ta koja uz njega sada korača ne bi bila ta žena? Ona je kao sedamnaestogodišnjakinja voljela patera Angelika, zašto u trideset i trećoj ne bi mogla voljeti svoga vršnjaka, umazanog smušenjaka, koji kao nešto drukčije od nje vjeru doživljava, Pavla Crnka?... Jedino ako ga zavoli, na bilo koji ga način voljela, Anastazija će prihvatiti i njegove svjetonazore, pa i onaj o vjeri, i njega kao kolegu na poslu. Ona je to u prvom slučaju, kad joj se dogodila ljubav, učinila, ona je vjerojatno to činila i u slučajevima koji su njemu nepoznati, ona će tako i dalje postupati.

Dok su hodali ispod drvoreda od kostjelovih i lovorovih stabala, jedno su govorili, a drugo je u njima kuhalo. Ono što je u Anastaziji kuhalo, Crnko nije znao, a ono što je u njemu kuhalo, stavili smo u prethodni stavak pod upitnike. Kuhalo je u njemu i ono što ćemo napisati u sljedećem stavku i veći dio toga staviti pod upitnike kako bismo podcrtali tvrdnju da je ono što je Crnko nakanio učiniti bilo s kraja na kraj, totalno, upitno. I to upitno s gledišta zdravog razuma i elementarne pristojnosti!

U njemu je kuhalo, kako je kuhati moglo, pijanstvo nastalo od vina, ali i pijanstvo nastalo od misli o ženstvu u Anastaziji. Ne zna se koje je piće bilo pijanije, pa je i ono što se od njih skuhalo bilo pijano!... Anastaziju je ljubavni brodolom bacio s jedne na drugu, suprotnu, ideološku obalu; možda bi je novi, ne brodolom, ljubavni stres, mogao nagnati da pristane uz treću obalu, neutralnu, nezainteresiranu za *partijnost* i njenu *budnost i borbenost*! Uz obalu čije su oštrice *zatupljene*, a zli pogledi s nje *zamagljeni*! Bilo bi dobro kad bi ga u tom pokušaju imao

tko zamijeniti, pa da se s Hankom Goldner može što skorije pozabaviti. Uostalom, zašto on taj ne bi bio! Anastazija nije ružna žena, bez obzira na neke zamjerke – deblje noge, naglašeni bokovi i pozadina, dug vrat, odveć bradavica i madeža na licu – da se ne bi mogla s nasladom ljubiti! Zaboga, ne ljubi mnogo ljudi ženu čija je ljepota na nivou filmskih diva! Nema te filmske robe za sve muškarce dovoljno u prometu! To je jedno, a drugo je da se slasna ljubav nađe i tamo gdje je ljepota oskudna ili je uopće nema... Iz pijanstva od dva pića poteklo je nešto pjesmi slično:

*Ima li netko tko bi je snubio,
tko bi je jedne jesenje noći žarko ljubio,
tko bi u njoj strašću i pomamom mržnju ubio
i tko bi iz okova partijnosti ženku, ženu i majku probudio?*

To je bilo ono što je u Pavlu skuhalo pijanstvo od dva pića; a ono o čemu su razgovarali, kao uzorak, bilo je ovo:

»Sad je s radom na doktoratu kraj! Goldner se sprema na odlazak u mirovinu, uskoro će biti raspisan natječaj za docenta koji će ga zamijeniti. Natjecat ću se. Kad se nađem na tom mjestu, i uz vašu pomoć, Anastazija, potražiću ženu i s njom se oženiti. Zatim ću k sebi dovesti majku, ako bude htjela doći. Bojim se da neće. Ona ne može živjeti gdje je ne uspavljuje zvon klepaka na stadima koja se vraćaju s paše i ne budi pjev pijevaca. I bavit ću se isključivo svojom strukom. Proučavati pronađeno i otkrivati neotkriveno! A vi me, Anastazija, molim vas, ne uključujte u *društveno-politički rad*! Nisam ja za to, ne snalazim se ja u tom radu! Ja sam vam stručnjak za remenje, zamašnjake, cilindre, vijke i konuse! Ja sam vam jedan veliki kuglični ležaj! A društvene su mi znanosti uzgredna stvar, razbibriga, volim ih, ali se njima ne bavim! Osim uzgred, amaterski! Sve što o njima znam skupljeno je zbrda-zdola, odovud i odonud! Kažem vam, ja sam kuglični ležaj, oko kojega se vrti veliki zamašnjak i titra remenje.«

Došli su pred dvorišna vrata kuće u kojoj je Anastazija stanovala. Bila je to jedna od onih kuća, s dvorištem i vrtom obraslim ukrasnim biljem, uz sjevernu obalu kanala, u kojima su prije revolucije stanovali bogati i ugledni građani, a nakon revolucije, kad su im vlasnici pobijeni ili protjerani, u njih su uselili komunisti, *zaslužni drugovi*. Kad je *zaslužni drug*, koji je stanovao u toj kući preminuo, partijski je komitet tu kuću dao na raspolaganje Anastaziji i još jednoj aktivistici, koja je u tvornici šivaćih strojeva predstavljala Partiju kao što ju je na strojar-

skom fakultetu predstavljala Anastazija. Stanovati u tim kućama značilo je u našem gradu imati isti ugled i isti status kao što ga u glavnom gradu države imaju oni što stanuju u vilama na Dedinju.

Do dolaska pred ta vrata, od masivne hrastovine i nadsvođena crijepom pokrivenom strehom, Anastazija je malo govorila, tek pokoju riječ, da se slaže ili ne slaže s onim što Crnko govori, da ga dobro čuje i dobro razumije. Ni riječi komentara što ona misli o onom čega se on u razgovoru dotiče, ni riječi o mislima koje nju zaokupljaju dok on priča što priča, ni slova o tom što u njoj kuha, dok je novi doktor znanosti prati pustim ulicama, daleko od središta grada, kako ne bi išla sama i izlagala se opasnosti da je tko napadne, okrade ili izudara. Dakle, sve do dolaska na dvorišna vrata kuće koja joj daje status *zaslužnog druga*, iako ratnih zasluga nije imala, malo je govorila a nimalo rekla u onom što je izgovorila. Umjesto da izvadi ključ iz torbe, s njim se pozdravi, zahvali mu na pratnji i ode u *partijskim radom zasluženu kuću*, ona se okrenula prema njemu kao da mu želi prepriječiti ulaz, naslonila se leđima na masivnu hrastovinu i zašutjela više nego što je dotad šutjela. Ma, zamuknula kao more dubokim mukom!

Da joj kaže laku noć i da je ostavi tako nijemu i namještenu kao da mu ima nešto presudno reći ili kao da od njega očekuje da, nakon govora u prazno, nešto sadržajno kaže ili učini – bilo je nemoguće, ako se s njom nije želio na ružan način rastati. A nije! Pa što mu je onda činiti? Ništa nego ostvariti svoj naum, u koji je ona – *partijska vještica* – proniknula i želi vidjeti kako će ga ostvariti. Imao je dojam da mu je, šuteći, s tim kako se postavila, rekla – kreni, da vidim kako to radiš!... I u ovoj prilici Anastazija ga izaziva! A on, kao i u drugim prilikama kad bi bio izazvan, počinje muljati. Zapravo, nastavlja muljati kao što je od početka ove pratnje muljao u onom što je govorio i u onom što je u njem kuhalo usporedno govoru.

»Cijelim putem govorim o sebi, na vas se nisam ni osvrnuo. Oprostite mi! Razumjet ćete me, danas je bio moj dan, pa sam mislio da je i večer moja. Vrlo bih rado čuo ako mi na rastanku imate što reći. O sebi radije nego o meni, ja sam o sebi dosta napričao!« rekao je i zašutio, prepuštajući njoj da kaže što je naumila kazati kad se namjestila tako kao da mu ima i namjerava mnogo toga reći.

Ona nije prihvatila ponudu, nastavila je šutjeti, pa je u njemu ponovo proradilo unutarnje kuhanje. Da je bar, kad ne govori, bilo moguće osvijetliti joj lice i po tom licu, koje dobro poznaje, pročitati što misli i

pogoditi što smjera! Lice joj je vidio, ali nedovoljno da bi se po njemu čitale misli i pogađale namjere, iako ga je gledao s male udaljenosti. Kod tolikih neizvjesnosti učinilo mu se da je ono što u njemu kuha jedina izvjesnost koju treba slijediti i za koju ona – *pronijeljiva partijska vještica* – želi da bude slijeđena.

Je li to naivnost ili dobrotu? I jedno i drugo: u dobroti je često sadržana naivnost, a u naivnosti dobrotu još češće!... Kad bi se negdje na ovom svijetu našao neki čovjek, isprobio Anastaziju, podario joj ljubav i djecu, Crnko bi ga volio kao da je njega sama usrećio. Čovjek, koji će joj staviti vjenčani prsten na ruku, morao bi se naći, ona mora postati žena, da bi ponovo bila čovjek.

A onda mu se dogodilo da se ono što je u njemu od početka kuhalo i ono što je govorio spojilo u jedno, pa je govorio ono što je dosad u njemu kuhalo:

»Zašto vi, Anastazijo, ne nađete čovjeka koji bi vas volio! On vas, vi njega! Zašto ga ne nađete! Odmrznite se! Ostavite načas *partijnost*, okrenite se oko sebe i pronaći ćete takvog čovjeka! Ima takvih ljudi! Iako od žena obuzetih *partijnošću*, ljudi koji se na *partijnost* ježe, kao od kuge bježe. A ni *partijcu* kao supruga *partijka* nije mila!«

Izjednačivši ono što je u njemu kuhalo s onim što je govorio i što se oko njega zbivalo, učinilo mu se, kao znak prevage onoga što je u sebi kuhao, da žena koja pred njim stoji i nije živo čeljade nego sjena žene koja stoji negdje daleko iza njegovih leđa i promatra što li će on njenoj sjeni reći i što li će joj, kad se napriča, učiniti. Sjena, koja pada po vratima od masivne hrastovine, šutljiva kao ta hrastovina i tvrda kao *suha drenovina*! I on je toj sjeni govorio:

»Tako bi mi bilo drago, Anastazija, da vas neki muškarac usreći! Meni su poznata ružna iskustva iz vaše mladosti. Ali ona, koliko god bila ružna, ne mogu biti razlog da se zauvijek odreknete života s muškarcem i da muški rod zamrzite. Htio bih vam pomoći, ne znam kako! Vi sami sebi pomozite, pa ću vam i ja u pomoć priskočiti!«

A Anastazija je šutjela kao što bi šutjela sjena žene koja se odmaknula podalje od njega, dijelom uvis, dijelom udalj, i promatra ga. Učini mu se da se pijan vraća s neke terevenke, da je putem, posrćući, mislio na ženu s kojom je terevenčio i da je na zidu ugledao sjenu te žene. Taj ga je privid, da je suočen sa sjenom svoje partnerice na terevenki, a ne s osobom s kojom se već tri godine na poseban način opija, nadahnuo da nastavi govoriti:

»Anastazijo, čujete li vi što vam govorim? Ako me čujete, zašto ne date glas od sebe? Jeste li vi sjena, kamen ili privid, bili kao sjena ne-tvarni ili kao kamen tvarni? Jeste li kipić svetice od alabastra, svetice koja je nekad željela da joj se klanja u samostanskoj biblioteci, a sada želi da joj se klanja u Crvenoj kući iznad gradskih vrata? Sjena, kamen, alabastar ili ste žena od krvi i mesa kao sve žene koje su ispod zvijezda preda mnom dosad stajale?«

Anastazija je svejednako šutjela, šutnjom kojom može šutjeti samo sjena, kamen i kip od gipsa.

»Oprostite, Anastazijo! Ja sam to što jesam, doktor strojarских znanosti. Učim ono što su drugi spoznali, otkrivam ono što trebam spoznati, što još nije otkriveno. S mnogo znanja iz strojarstva, s nešto manje iz društvenih znanosti, biologije i psihologije, usudujem se stupiti u istraživanje jeste li vi sjena sebe same, kamen iz očeva vinograda, partijski kipić od alabastra ili ste vi savršeno građen stroj, žena u punom značenju te riječi, stroj kojemu su se ležajevi, zbog nečega, zapekli, zaribali i prouzročili zastoj čitavog mehanizma, inače, osebujne i zapaljive ženstvenosti. Ako se radi o tom posljednjem, da ste mehanizam sa zaribanim, zapečenim ležajevima, kugličnim ili osovinskim, svejedno, ja sam pravi stručnjak – da ležajeve deblokiram, podmažem i pokrenem punom parom.«

Dok je govorio, razmislio je čime započeti to što u riječi najavljuje. Očekivao je otpor, nije znao u kojoj mjeri, ali bi ga moralo biti. I bude li ga, u koliko ga god mjeri bude bilo, bit će pružen rukama. Stoga joj je, kao prvi korak nauma, šakama stisnuo obje ruke u zapešću, koje je našao obješene niz tijelo i u kojima je osjetio pulsiranje života kakav ne može pulsirati ni u sjeni, ni u kamenu, ni u gipsu. Ništa nije marilo što nije ni sjena, ni kamen, ni gips, ona je i dalje ostala mirna, ne začuđena što je s riječi prešao na djelo, kao da je, ipak, jedno od toga trojega.

Budući da je za glavu bio viši od nje, nagnuo se nad nju kao što se jedan drugi čovjek, pred nekim drugim vratima, nad nju bio nagnuo i kad je ona, izlazeći mu ususret, zabacila glavu natraške, spustio joj dug poljubac na usta. Ne samo da se nije branila rukama, ne samo da glavu nije okrenula i izbjegla poljubac, ona je, zabacivši glavu natraške, poljupcu išla ususret! Ali, uza sva ta iznenađenja, iznenađenja da se ne odupire, ona ničim nije pokazala da taj poljubac doživljava, bilo kako, sladeći se i zanoseći se, gadeći se i zgražajući se nad njim. I dalje se ponašala kao kamen, sjena i gips, pa je Crnko, nastavljajući je nježno

ljubiti, nastavio i govoriti u predasima između poljubaca, u nadi da će poljupci, pomiješani s riječima, sjenu, kamen i gips oživiti.

»Vama je ovo, Anastazija, trebalo! Ljubav i poljupci! Vi ste kao stroj koji je godinama kisnuo i godinama hrđao. Vas samo ljubav može pokrenuti. Ako vas ljubav ne pokreće, zahrđat ćete!... Anastazija, čujete li vi što vam govorim! Dajte, oglasite se i sve će se pokrenuti u poželjnom smjeru... Ne mislite da su mi namjere loše! Istina, ja nisam momak po vašem ukusu, vi možete naći boljega. Ali ja sam vidio što vama nedostaje i ja sam vam spreman pomoći. Želim probuditi žensko u vama, a nakon toga, idite svojim putem i birajte po svom ukusu. Ako pristanete, na sve sam spreman. Mjesec, godinu, koliko poželite, darovat ću vam! Samo se razdrmajte i progovorite. Ne govorom kojim ste dosad govorili već onim govorom kojim ste govorili kad ste prevodili pastore! Govorom tijela koji oplemenjuje govor duše!«

Ni s poljupcima ni s pratećim riječima oživljavanje nije išlo, a kako se ona, ne budeći se, nije ni opirala, bilo joj je nepotrebno držati šakama ruke u zapešću. Oslobodio je stiska i svoje i njene ruke. Njene ostavio da slobodno vise, a svoje je upotrijebio da u oživljavanju ženstvenosti pomognu usnama i riječima. Najprije ju je obujmio oko struka i pokušao joj tijelo priviti svojem. Ponovo je ostao iznenađen. U tom tijelu, da ga svom tijelu priljubi, nije našao ni vitkosti da ga sebi privije ni mekoće da ga sa svojim tijelom u jedno spoji, kao što je nalazio kod svih žena s kojima se do sada u jedno tijelo združivao. Kruto, tvrdo, nesavjetljivo i nepodatno joj je tijelo bilo! Imao je dojam da grli betonski stup. Ali, kako je nije odustao grliti, čim je osjetio njenu krutost, već je kao i u ljubljenju i maženju lica ustrajao, osjetio je da njeno, kao beton ukrućeno, tijelo drhti. Da drhturi, da se trese, da u njemu nešto struji i kroz njega nešto protječe, neki vjetar, neki brzac. Da ona nije ni kao sjena ezoterična, ni kao kamen i gips mrtva! To ga je osmjelilo da ruke s njena struka prenese na njena prsa, otkopča joj gornju dugmad na bluzi i lijevu ruku uvuče u njena njedra. Ne prestajući je ljubiti ni svoje tijelo pritiskati uz njezino! I dalje kruto, ali s burnim unutarnjim vibracijama, koje je i preko odjeće osjećao na svojoj koži!

Nije do sada iskusio, nije o tomu nikada ništa pročitao, nije mu nikada nitko o tomu nešto pričao – da bi neka žena ljubavni užitak proživljavala u stanju ukočenosti. Da bi, dok u njoj ključa strast, koja nadilazi normalu, ostajala odrvenjena! Nije iskusio, pročitao ni čuo! Ali je moguće da se tako ponašaju žene, čije je ženstvo bilo ugašeno i potisnuto, u

trenutku kad se ženstvenost ponovo rađa i ponovo oslobađa! To je moguće, pa je, ne nailazeći ni na kakav otpor, u svemu što je do sada učinio, i sam uzbuđen, krenuo dalje, zaboravljajući ime i osobnost žene koju ljubi i miluje.

Prelazio je dlanom preko jedne i druge njene sise, preko udubine koja ih dijeli i preko obje bradavice, lagano, nježno, i osjećao kako Anastazija, iako kruta, drhti kao vlat trske na brzacu, kao grančica breze na vjetru, što ga je, osim vlastitog zadovoljstva, ohrabrialo da to s voljom čini dugo i polako. Polako i dugo! Sise su joj bile tvrde i oble, bez ijedne kvržice na sebi, čega je, u vidu madeža i bradavica, bilo puno njeno lice i pun njen dugi vrat. I sise joj nisu bile sljubljene jedna uz drugu, između njih je bio slobodan dio grudnog koša. Kad bi preko njega prelazio jagodicama prstiju, osim što bi napipao rebra, osjetio bi i kako joj srce tuče, dajući snagom otkucaja na znanje da nije samo živa već i do krajnje mjere uzbuđena.

Bradavice na sisama, u početku dodirivanja dlanom i prstima još uvijek mekane, u tijeku su milovanja nabubrile i postale tvrde. Da bi ih istovremeno obje dodirivao, jednu je stavio među usne i počeo sisati, a drugu je uhvatio među tri prsta i počeo je među prstima draškati. Ni sisanje ni dražkanje nije potrajalo dugo. Najprije je osjetio da dražkanje bradavica, jedne usnama, druge jagodicama prstiju, pojačava i drhtanje unutar cjelokupnog ukočenog tijela i lupanje srca u grudima. Potom je osjetio da su joj se pokrenule ruke i nečim se bavile na njoj samoj, što je bio drugi put da se, nakon zabacivanja glave natrag kako bi dočekala usnama njegov poljubac, bilo koji dio njena tijela pokrenuo otkako se leđima naslonila na hrastova vrata. I najзад, ona je na trenutak prestala disati, a potom je, kao da je izronila iz duboke vode, hvatala zrak i dahtala. Ne dugo, tek nekoliko puta!

Posljedica toga što se u tri uzastopna maha dogodilo bila je da je njeino tijelo od kruta postalo meko, od nesavitljiva savitljivo i od ukočena pokretno. Nestalo je potrebe i da je ljubi, i da joj rukom miluje grudi i da joj tijelo uz svoje tijelo priljubljuje. *Uspavana ljepotica* bila je probuđena! To je shvatio on, pa ju je prestao ljubiti, izvukao joj ruku iz njedara i odmaknuo se od nje; to je shvatila ona, pa ga je, blago, da ga ne povrijedi, od sebe rukama odmaknula više nego što se sam odmaknuo, kako bi mogla nesmetano zakopčati dugmad na košulji.

»Večeras ste bili malo nestašni!« rekla je dok je bez žurbe zakopčavala dugme za dugmetom. »Malo ste se zaigrali i zaboravili. Neka ste!

Imali ste na to pravo! Danas je vaš dan, pa je i večer trebala biti vaša. A sutra... Hvala vam na pratnji! A sad idite kući, naspavajte se i otrijeznite! I za mene ne brinite!» rekla je, gurnula ruku u torbu i okrenula se prema vratima.

Gotovo ošamućen od onoga što se dogodilo, što je čuo i što se nastavilo događati, Crnko je gledao kako Anastazija traži ključ po torbi i kako ga ne uspijeva naći. A kad ga je našla, zajedno s njim vadi i maramicu. Lijevom rukom maramicu prinosi očima i briše ih, a desnom, u kojoj je ključ, nasumce traži rupu u ključanici. I ne uspijeva je naći! Crnko joj pride s leđa, oduze ključ, gurnu ga u bravu i otključa vrata. Čim je on vrata otvorio, ona izvuče ključ iz ležišta, uđe u dvorište, svom snagom za sobom zalupi vrata i zaključa ih iznutra.

Crnko se okrenuo prema ulici. Pred njim je bio put prekriven otpalim lišćem, a iznad njega, na granama, lišće zimzelenog drveća, lovora i tamarisa, u kojima je šumio vjetar. Za pretpostaviti je da je iznad svega toga, zaklonjeno oblacima, u pričuvi bilo zvjezdano nebo i čekalo da obasja noć kad će Crnko ispraćati do njene kuće ženu kojoj je ime Hanka.

21

Uskoro, jedne hladne večeri, skupljalo se vijeće čiji je zadatak bio izabrati docenta za predmet elementi strojeva. U zakazano vrijeme došli su Crnko i oni koje je vrijeme početka vijećanja zateklo u zgradi. Ostali su kasnili koristeći petnaest akademskih minuta. Te su se akademske minute koristile i inače, ali kad bi na dnevnom redu bio izbor novog nastavnika ili potvrda izbora staroga, akademske su minute koristili i oni koji ih nisu običavali koristiti i oni koji su imali vremena na pretek. Je li u tom kašnjenju bio strah da će ih netko prije početka sjednice nagovarati da glasaju protiv svog uvjerenja ili su htjeli pokazati da imaju svoje mišljenje i da na njih nitko ne može utjecati, to ih nitko nije pitao, a da i jest, ne bi dobio iskren odgovor.

Odgovorili ili ne odgovorili, nije bilo razloga da na sjednicu kasne, jer nije bilo člana toga vijeća za koga se i prije početka sjednice nije znalo za koga će glasati i dvoji li, pa bi se na njega još moglo utjecati ili i bez utjecanja očekivati iznenađenje. Obavijesti kako s kojim članom stvari stoje dolazile su iz više izvora i nije ih bilo moguće provjeriti, jer se o svom glasanju prije glasanja malo tko izjašnjavao i malo tko usudio nekoga javno pitati, pa je sve bilo na osnovi *rekla-kazala*. I sve neizvjesno,

ako se nije glasalo o jednom nego o više kandidata. A Crnko je dobio protukandidata! I neizvjesnost je bila tu!

Crnko je sjednici prisustvovao samo na početku. Trebao joj je prisustvovati duže, trebao je i nešto reći, predstaviti se, ali, kako njegov protukandidat na sjednicu nije došao, navodno, iz opravdanih razloga, ni on se, da ne ugrozi ravnopravnost kandidata, nije želio ni predstavljati ni duže zadržavati. Čim je predsjedatelj sjednicu vijeća otvorio, dignuo se i zamolio ga da mu dopusti napustiti dvoranu dok se bude raspravljalo o njegovoj molbi za mjesto docenta. I kraj rasprave i odluku dočekat će u susjednoj dvorani, u knjižnici.

Profesor Goldner ni jednom nije Crnka pogledao, čak ni onda kad je zatražio izlazak. Ali, u to je bar bio siguran, njegov je mentor u ovom trenutku mislio na njega. Iskusan, koliko je samo mogao biti, slutio je da mu večerašnja večer neće biti lagana. Njemu su poznati vjetrovi koji žele s fakulteta otpuhnuti Pavla Crnka, njemu su oni bili poznati i kad su imali snagu lahora, a nekmoli poznati neće biti otkako su dobili snagu orkana. Čak i da su ostali na snazi lahora, s obzirom na činjenicu da Crnko kroz protekle tri godine nije za svoju sveučilišnu karijeru izgradio uporište u Partiji, već samo u stručnosti, moglo bi se dogoditi da ga ti vjetrovi otpuhnu sa sveučilišta. Otpuhivanje će se, ako se dogodi, obaviti podmuklo, baš u znaku snage lahora, bez imalo stida, sa spuštenim nosovima i podignutim rukama uvis. Rukama uvis podignutim kao znakovima da još nešto života ima u grobovima koji hodaju na dvije noge, a i ne znaju da su odavna u groblje pretvoreni!

I dok je na nju dolazio, i dok joj je kratko vrijeme prisustvovao i kad ju je napustio, Crnko je sebi uspješno predočavao kako bi sjednica mogla teći, ali scenarij završetka sjednice sebi nije mogao predočiti. Kad bi do glasanja došao, u projektoru je nestajalo struje i film, građen po njegovoj zamisli, prekidao se. Mrak!

Profesor Goldner, kao njegov mentor, sigurno će govoriti prvi i, što je također sigurno, neće obezvređivati njegova konkurenta. Neće ga ni hvaliti, ali će se prema njemu odnositi s uvažavanjem. Istovremeno će se svom snagom svoga ugleda založiti za prijem Crnka, argumentirajući svoj stav na stručnosti kandidata i na obavezi fakulteta: *Crnko je naš asistent, pred nama je i među nama izrastao u znanstvenika i mi smo mu dužni, za svoje dobro, omogućiti i daljnju službu i daljnje napredovanje u službi.*

Isto je tako lako pretpostaviti da će netko drugi podržati kandidata Krstića, s kojim argumentima, vidjet će se, nešto je spremljeno, uz uvažavanje Pavla Crnka u jednakoj mjeri koliko ga i Goldner podržava.

Na svima je drugima da se iza ta dva stava i gledišta svrstaju, javno, u raspravi ili, šuteći do kraja, prilikom glasanja, koje je također javno, dizanjem ruku.

Takav razvoj događaja unutar vijeća predviđala je i tročlana stručna ocjenjivačka komisija, koja nije imala razloga ni jednoga od dva kandidata preferirati, obojicu ih je ocijenila jednakom ocjenom i prepustila vijeću da ono donese odluku o izboru vjerujući da će Goldner pridobiti većinu članova na svoju stranu i da će Crnko biti izabran.

»Hoću, pridobit ću većinu i ti ćeš biti izabran, ako meni i tebi u tijeku sjednice netko ne *podmetne klip* i raspoloženje vijeća okrene protiv mene, a na tvoju štetu!« rekao je Goldner kad mu je Crnko prenio ono što je od jednog člana ocjenjivačke komisije čuo.

Podmetnuti klip! Izraz je preuzet iz strojarstva. *Klip* se može podmetnuti u paoke kotača. Kotača zamašnjaka! Što bi *klip* večeras mogao značiti, to Goldner nije kazao. Nije imao potrebe kazati, Crnko je preneseno značenje *klipa* poznavao.

U praznoj je prostoriji knjižnice sjeo na stolicu, za stol, i gledao u preostale stolove i stolice, bez igdje ikoga! Gledao je, uza zid postavljene, ormare s knjigama! Kako je prijatan ovaj svijet stvari koje su ljudi napustili! Koliko se on po umirujućem djelovanju razlikuje od prostorije ispunjene ljudima! One tamo, gdje se ima, ako ga bude, održati njegov izbor za docenta! Pusti je prostor umirujuće djelovao na njega, ali ga umiriti nije mogao. Nemir je u njega unosilo pitanje što će s njim biti ako ne bude izabran... Neposredno nakon obrane disertacije i one večeri kad je ispratio Anastaziju do njena stana bio je uvjeren da će izbor za docenta biti formalnost. I bio bi da se, u međuvremenu, odnekud nije pojavio taj Krstić. I to otkuda! Iz Titograda! Mora da mu je netko javio kako i uz kandidata izrasla na fakultetu, postoji šansa i za njega. Prijavljujući se na natječaj, taj je Krstić, tko god on bio i kako god se na natječaj odlučio, pružio priliku svima onima koji ne žele da Crnko ostane na fakultetu, da svoju želju ostvare na uljudan i legalan način, da svoj glas njemu uskrate a dadu ga tom Krstiću, kojega još ni vidjeli nisu.

Nije li se Anastazija potrudila da dobije konkurenciju sa šansom na pobjedu? Nakon one večeri, iako su se vidali i po tri puta tjedno, ako bi se u to i pozdravi ubrojili, izmijenila je s njim onoliko riječi koliko bi ih stalo na četvrtinu lista iskinuta iz bilježnice. Crnko je nekoliko puta, hvatajući priliku kad bi se našli sami, davao znati da bi s njom želio nastaviti razgovor. Ali bi i Anastazija njemu, ljubazno, davala znati da s

njim nema više što ni započinjati ni dovršavati. Propitivao se kod onih koji bi to mogli znati kakav će stav Anastazija imati prema njegovu izboru za docenta. I ni od koga nije doznao ništa. Ogradila se od njega mnogim ogradama, a najviše riječima koje mu je upućivala, jedno, bile su rijetke, a drugo, sve koliko ih je bilo, bile su laskave i prazne. Bile su himbenost bez sadržaja, da sadržaj svoga stava prema njegovoj sudbini ne bi otkrila!

Na početku se kajao što je pokušao biti ledolamac i razbiti led, deblji od onoga na sjevernom polu, u koji se Anastazija dala zamrznuti. Dogodilo mu se da je led lomio i u ledu se nasukao. More, što ga je leda oslobodio dok je do nje dolazio, zamrznulo se. Nigdje vode za plovidbu, posvuda mrzla bjelina u nedogled. Niotkud zatopljenja, samo steže ciča zima! I u tom je mrazu mislio da je sasvim dobro što se oslobodio iluzije da se nju može odmrznuti. Ti su ga naivni pokušaji da bude ledolamac mogli skupo stajati, da je o njegovoj plovidbi po sjevernim morima Hanka nešto naćula.

Bude li izabran za docenta, s Anastazijom će nastaviti upravo onako kako ona želi. Uljudno i hladno! Njemu ona neće više značiti što je do tad značila. Njemu više partijska *društveno-politička podobnost* neće trebati. Potražiti će Hanku i izvesti je u noćnu šetnju, da bi im svijetlile zvijezde koje su na njih dvoje dugo iza oblaka čekale.

Dva je sata Crnko sjedio u toj praznoj prostoriji, strahovao od onog što se na vijeću događa i sama sebe hrabrio. Bilo je trenutaka pada i klonulosti, bilo je trenutaka ushićenja i leta sve do zvijezda. Bilo je svega, ali jednog nije bilo! Nije bilo odgovora na pitanje što će biti s njim ako ne bude izabran. A kad su protekla i ta dva duga sata i na vratima se knjižnice pojavio jedan od vijećnika, ono što je rekao, a nije rekao gotovo ništa, bio je odgovor na to pitanje:

»Pusti sve neka ide u ...!«

Sam nije ništa izustio. Osjetio je da ga je obuzela nekakva vatra. Od te je vatre čitavo tijelo lelujalo kao što leluja užareno željezo u grafitnom loncu dok ga radnici nose do pješčanih kalupa. Tako rastaljena, u kakve će njega kalupe izliti i skalupiti!

»Nisam izabran?« konačno je upitao.

»Niste, kolega!«

»Kako je to bilo moguće?«

»Reći će vam predsjedatelj! Žao mi je, veoma mi je žao! Podržao sam Goldnerov istup i glasovao sam za vas. Sve je bilo uzalud! Izgubili ste s

dva glasa razlike. Ona je svemu kriva! Ona je sve namjestila!... Došao sam vas pozvati da se vratite na vijeće i da vam se priopće rezultati natječaja.«

Vijećnici su ga dočekali šutke, samo ga je predsjedatelj podsjetio da ne stoji na nogama, da odabere neku od slobodnih stolica i sjedne. Ostali su, zauzevši različite poze i baveći se koječime, najviše praveći olovkom šare po papiru, i dalje proživljavali burnu raspravu i, za neke žalostan za neke radostan, ishod glasanja. Izrazi su im lica govorili da je sve gotovo. Još će jednom čuti što već znaju i razići će se kud koji. Neki će dugo pamtit i što je večeras bilo, a neki već sutra uvečer neće znati o čemu se raspravljalo i odlučivalo... Sudbonosne odluke ne pamte toliko oni koji su ih donosili koliko ih pamte oni nad čijim je glavama u tim odlukama sudbina mač prelomila.

Nakon što je od predsjedatelja dobio riječ, Goldner se dignuo na noge. Mučio se s nečim u grlu dok je počeo govoriti.

»Uzimam sebi za pravo da kolegi Pavlu Crnku priopćim svoje viđenje tijeka rasprave i rezultate izbora za docenta predmeta elementi strojeva. Uzimajući to pravo, ne želim ni apsolutizirati svoje viđenje tijeka vijećanja ni osporavati pravo onima koji su imali stavove protivne mojima. Vijećanje je završeno i bilo je kakvo je bilo; glasanje je obavljeno i rezultati su poznati. Ni jedno se od toga dvoga ne može ponoviti. Prema tomu, uzimajući riječ, ni na što ne želim utjecati, jer nema onoga na što bi se moglo utjecati. Ono što želim jest da Pavle Crnko iz mojih usta čuje, valjda, najneugodniju obavijest u svom životu. Iz mojih je usta on čuo mnoge ugodne stvari, pa će mu, pretpostavljam, i ružnu biti podnošljivije čuti...

... Uzeo sam to pravo i zato što sam pred desetak godina – na jednom drugom strojarskom fakultetu, na kojemu sam tada službovao – ja bio onaj koji je primio na razgovor studenta prve godine studija Pavla Crnka, obučena u plavo odijelo s omladinskih radnih akcija, zapravo, u radni kombinezon, usred zime, kad je i odjevenima u bundu, sa šubarom na glavi, bilo hladno. Prvo što mi je rekao bilo je: 'Profesore, mogu li nasloniti leđa na peć, hladno mi je?' A prvo što sam ja njemu rekao bilo je: 'Možeš, samo se nasloni!' Nije k nama tamo na sjeveru došao ni za zimu prikladno odjeven, a nekmoli s potporom uglednih i imućnih roditelja! A nije bio ni šminker ni avanturist, došao je tiho, moleći da ogrije leđa, tiho kao kakav prosjak. Ni njegova me vanjština, ni njegovo porijeklo, ni njegovo ponašanje nisu mogli općiniti. Preda mnom je stajao sitan i

suhonjav momčić iz dalmatinskog zaleđa, vižlast, gladan svega i neprikladno odjeven. Čime me je taj mogao općiniti, da poželim s njim stupiti u srodstvo!? Ako sam se želio oroditi s uglednim i bogatim, onda sam baš toga Crnka morao zaobilaziti u širokom luku i ne dopustiti mu ni da leđa grije na mojoj kaljevoj peći...

... No, priznajem, ako ne želim da se s njim srodim, taj je momčić imao u sebi neke osobine s kojima će me općiniti. Vodeći ga iz predmeta u predmet iz godine u godinu – u onim predmetima koje sam mu ja predavao i u onim godinama kad sam mu predavao – upisujući odlične ocjene u njegov indeks, vidio sam u tom mladiću vrijednosti od kojih društvo može imati koristi ako ga dobro obrazuje i dobro odgoji. U tom sam pravcu činio sve što sam mogao činiti. Za to se ne kajem, za to se ne stidim! A tko mi kaže da se moram i kajati i stidjeti, jer sam to činio iz osobnih pobuda, niskih pobuda, neka se raspita što Crnko zna o tehničkim znanostima. Što znači u tim znanostima njegovo ime! Što sam Pavlu Crnku dao diplomu inženjera strojarstva, što sam ga proglasio doktorom znanosti strojarstva, što sam ga podržao na natječaju za docenta – meni je sve to samo čast. Ja se toga ne stidim i odbijam prigovor da bi se za to morao kajati i stidjeti...

... Pavle, čuo si što sam kazao u svoju obranu! To što sam rekao tebe se ne tiče. Tebe se tiče ovo što ću sada reći. U tijeku vijećanja, upravo kad su se svi koji su se htjeli izjasniti izjasnili i kad je bilo očito da je vijeće podijeljeno, a da novih govornika nema, pa treba prijeći na glasanje, za riječ se javila profesorica Anastazija Rubić i pročitala pismeni podnesak, koji će ti, po njenoj izričitoj želji, biti stavljen na uvid, kad se otisne njegov duplikat. Oko toga pismenog podneska razvila se diskusija, koja je često padala ispod akademskog nivoa, ali koja ni jednom nije izišla izvan okvira zakonitosti, pa joj se s pravne strane, kao ni podnesku drugarice Anastazije, ne može ništa prigovoriti. Bio je to podnesak i bila je top rasprava o *moralno-političkoj podobnosti* nastavnika, koju naše zakonodavstvo čini legitimnom, ravnopravnom raspravi o stručnosti nastavnika. Po čemu su i odluke na temelju ta dva legitimiteta legitimne! Kad pročitaš taj podnesak, trebaš znati da je on samo voljom profesorice Rubić dobio pismenu formu. Inače se tretira kao svaka druga usmena diskusija i nema drugoga značenja osim kao mišljenje pojedinca, koje može djelovati na izbor sveučilišnog profesora u onoj mjeri u kojoj ga drugi pojedinci uvažavaju prilikom osobnog glasanja. Prema tomu, i još jednom, s pravne strane gledano, tom podnesku nema nikakva pri-

govora. On je subjektivan, to je zakonom predviđena njegova narav, i kao svaka druga subjektivna ocjena spada u diskrecijsko pravo svakoga člana ovoga vijeća. A diskrecijskom se pravu nema što prigovoriti ako je ozakonjeno!...

... Druga jer stvar, Pavle, politički sadržaj i moralnost takvog podneska o *moralno-političkoj podobnosti*. O tomu imam što reći, ali neću reći ništa, jer svojim diskrecijskim mišljenjem mogu pobijati tuđe diskrecijsko mišljenje, ali ga nikakvom moralnom osudom ne mogu odstraniti iz igre i ostaviti bez utjecaja na druge. Ne znam koliki, ali je sigurno jedan dio članova vijeća prihvatio mišljenje profesorice Anastazije, podijelio s njom moralnu odgovornost, i glasao protiv tvoga izbora. Još bih ti rekao da se s moralnošću nećijih postupaka ne moramo pomiriti, ali, ako su, da bi se realizirali, koristili pravna sredstva, njihove pravne učinke, nažalost, moramo prihvatiti. Ti si poražen s dva glasa razlike u korist drugog kandidata. Možeš ostati i dalje asistent i nositi se s neizvjesnošću da ćeš uskoro dočekati otvaranje novog radnog mjesta, a možeš od nas otići. Svoj ću ti savjet reći kad se nađemo sami, jer je moj i ne tiče se ovoga vijeća...

... Na kraju ti, Pavle, mogu reći da ti ostajem privržen koliko sam ti privržen bio i u tijeku tvoga razvoja, od trenutka kad sam te susreo odjevena u plavi kombinezon do trenutka kad ti je moja kći, na moj nagovor, jer sam znao da ti ga nema tko drugi dati, uz poljubac predala i buket ruža. A znao sam da ti ga nema tko predati! Tvoja majka, koja bi to jedina mogla učiniti, kad bi u grad i došla, ne bi znala doći od ulaznih vrata u fakultetsku zgradu do ulaznih vrata u Veliku dvoranu! KomPLICIRANO bi to za nju bilo! Kažem da ti ostajem privržen, jer to u ovih desetak godina od mene ni jednom nisi čuo. Trajno sam te korio i nagovarao. I onda kad to nisam trebao činiti!«

Tišina vlada sve dok riječ nije zatražio Pavao Crnko:

»Mogu li dobiti obavijest tko je i čime uvrijedio profesora Goldnera, ako sam toj uvredi ja bio povod?«

»U jednom trenutku vrlo žučljive rasprave, ponesena temperamentom, ne kontrolirajući se«, priopćavao je predsjedatelj, »profesorica je Rubić prigovorila profesoru Goldneru da vas je obrazovao i odgajao za svog budućeg zeta, a ne za nastavnika u visokom školstvu jedne socijalističke zemlje. To je potkrijepio i time, a bilo je toga još, da vam je njegova kći na obrani disertacije, ona jedina, poklonila buket ruža i poljubila odmah iza svoga oca. Drugim riječima, prigovorila je profesoru nepotizam, partijskim jezikom kazano, *familijarnost*.«

Pogledao je Anastaziju! Gledala je i ona njega! Oči u oči!

Prvi je na redu bio trenutak kad mu je dolazilo da na nju nasrne i postupi onako kako je u zamisli postupila mlada nevjesta sa svojom zlom svekrvom. Da je iskida na komade, kao što bi iskidao papir na kojemu je pisan njen podnesak, da komade toga papira prepusti vjetru i poželi neka ih vjetar *usije u duboko, u široko, da se duša ne dovuče, da po kući ne potuče*. A potom je, kad mu se sav bijes iskalio u toj staroj pjesmi o duši zle svekrve, nastupio trenutak sažaljenja prema duši te, doista, nesretne žene. I dok su se trenuci sažaljenja i samilosti izmjenjivali, Crnka je zao-kupljala, s *moralno-političkog gledišta*, svetogrдна spoznaja. Evo je!

Kad objašnjavaju svoje udaljavanje od crkve ili kad na ateizam žele nagovoriti vjernike, komunistički animatori niže i srednje kategorije, među koje spada i Anastazija, svoj postupak tumače time da se Isusov nauk o ljubavi i jednakosti među ljudima u crkvi nije mogao ostvariti, pa su ga oni odlučili ostvariti u komunističkom društvu. Izlazeći iz crkve i noseći sa sobom Isusov nauk – tvrde *partijci* – u crkvi su ostavili mržnju i grabežljivost, izvore nejednakosti među ljudima!... Međutim, po onomu što rade, čini se da stvari stoje obrnuto! Da su, napuštajući crkvu, iz nje odnijeli i mržnju i grabežljivost, kojih je tamo u izobilju bilo, ne kao posljedica Isusova nauka već kao posljedica pogane ljudske naravi, koja i mimo Božjih zapovijedi u crkvi djeluje. Ako je tako, a čini se da jest, da su iz crkve iznijeli mržnju i grabežljivost, a crkvi ostavili da se i dalje muči s ljubavlju i jednakošću među ljudima, za crkvu će biti dobro, a za zastupnike Partije i zagovornike *partijnosti* pogubno... Pri kraju ove heretične misli, u sebi mišljene, Crnko se nasmijao i kazao:

»Jadna naša Anastazija i jadni mi s njom. Žalimo je, a žalimo i sebe same što je žalimo! Ona u svakom slučaju pripada onima koji ne znaju što čine!«

Narod je uvjerenja da zlo nikad ne dolazi samo. Po tom uvjerenju tri zla slijede jedno za drugim. Tko izdrži prvo, najvjerojatnije će izdržati i druga dva; a tko u sudaru s prvim poklekne, neka bude Bogu zahvalan ako iz sukoba s trećim zlom izvuče živ glavu. Narod je takvog uvjerenja i možeš mu vjerovati ili ne vjerovati, dok to mitsko vjerovanje sam nisi iskusio. Ali, isкусиš li ga na sebi, vjerovat ćeš mu. Uostalom, što bi

drugo mitska uvjerenja i mogla biti nego uvjerenja proizišla iz čovjekova iskustva i u mitsku predaju smještena.

To je bila misao koju je Crnko mislio dok je na groblju svetog Mihovila gledao kako obilna kiša pada po svježe iskopanoj zemlji i kako voda, nastala od te kiše, slijeva grumenje zemlje u raku na čijem je dnu lijes u koji je pred sat vremena položena njegova majka. Kaplje kiše, koje su u mlazovima padale izravno iz oblaka i one koje su se cijedile s grana visokih hrastova, bubnjale su po tom lijesu i proizvodile njegovu uhu nepodnošljiv šum.

Svećenik, koji je stajao ispod kišobrana i čitao pogrebnu molitvu iz malog molitvenika, muku je mučio s parom koja se kupila s unutarnje strane stakala na naočalama. Bez naočala nije mogao čitati, a nije mogao čitati ni kroz zamagljena stakla. Kad prestane čitati, desetak okupljenih ili ga nijemo gleda, ako briše stakla, ili mu pomaže u molitvi izgovarajući svoju dionicu. Ako je stanku napravio radi toga posljednjeg, svećenik koristi priliku i upućuje dječaka, koji nad njim drži otvoren kišobran, kako će ga držati da se kaplje s njega ne cijede ni po molitveniku ni po misnoj odjeći u koju je odjeven. A dječak, da ga poslušna, penje se na hrpu zemlje koja se pretvorila u blato i, kad svećenik nastavi čitati, a narod mu na čitanje usmeno odgovarati, gleda Pavla Crnka, sina pokojnice, ne trepući okom.

Kad je dječaka i sam malo pozornije pogledao, upitao se što dječak na njemu nalazi toliko zanimljiva da ga gledati ne prestaje! Što dječak zanimljiva nalazi na sinu pokojnice o kojemu je mogao čuti ovo i ono u trenutku kad mu je lice kao maska nepokretno i u trenutku kad se u smrti njegove majke kidaju sve spone koje su ga vezale uz ovo selo, ovu crkvu i ove ljude. To pitanje – postavljeno samom sebi, jer je u dječaku vidio sebe kad je bio u dječakovim godinama i na nj znao odgovoriti – nije mogao izdržati, pa je pogled s dječaka svratio na grane hrasta koje su ga natkrilile i koje su bile pune krupnih kapljica. Iznad hrastovih grana nadvilo se sivo nebo. Na zapadu bjelje, na istoku tamnije! I planinu je vidio. Sivu, u magli! Očne su mu se duplje, nešto od kiše, nešto od kapi s grana brijesta, počele puniti vodom. Još više je uzdignuo lice prema nebu, da mu se voda, slivena u očne duplje, ne bi razlila po licu. A kad je voda duplje do vrha nalila i kad ništa više osim vode nije mogao vidjeti, poniknuo je glavom prema zemlji i počeo ridati. Njegovo je plakanje bilo toliko glasno da je i svećenik načas prekinuo molitvu.

Kad se smirio i nastavio suznim očima gledati ono što se oko njega događa, našao je dječaka kako ga svejednako gleda. Upita se što to dijete sada o njemu misli i zastidi se odgovora koji bi na to pitanje mogao biti dan. Zastidi se da nije ono što dječak misli da jest! Sve je drukčije nego što je Pavle Crnko u dječakovim godinama mislio da će biti... Ali, moj dječače, nemaš se čega plašiti, sve će doista biti tako kao što misliš da će biti. A da to tako bude, trebat će ti, uz trud i nadarenost, još samo malo sreće, koja je meni nedostajala. Sreće da ne naiđeš na poosobljenu *partijnost* duga vrata prekrivena madežima i bradavicama. *Partijnost*, koja pohotu pretvara u svetost!

Kad pogrebno zvono zvući prije mrtvačeva ukopa, ono smrt objavljuje tješiteljskim zvonom, koji bi, prenesen u riječi, trebao glasiti: *dogodilo se što se dogoditi moralo, ne plašite se od rođenja smrću uplašeni!* Nakon pokopa zvono jednako zvući, ali se u njegovu zvonu može čuti nešto po-učno, što, preneseno u riječi, glasi: *odlazite i na smrt zaboravite; živite bez nje i u domu i u srcu svomu!* I dok se zvonom zvona pred pokop ljudi slabo tješe, zvon će zvona nakon pokopa rado poslušati, ako poslušati ikako budu mogli. U razgovoru koji je rijetko kada vezan uz smrt – čak i ako o pokojniku razgovaraju, razgovarat će o njegovu životu, a ne o bolesti u umiranju – napustit će groblje i otići svojim kućama nastojeći zaboraviti što prije gdje su bili.

Tu pouku zvona nakon pokopa čuo je i Crnko, kad se među posljednjima udaljavao s groblja, pokušavao je poslušati, ali, jer se radilo o smrti majke, poslušati je nije mogao. Ništa od bijega i zaborava ne može biti! Što je bio dalje od groba i majčine smrti, to su taj grob i ta smrt u njemu bili prisutniji u dva oblika. U obliku kako je bolje da je majka otišla s ovoga svijeta prije nego što je saznala što mu se dogodilo, jer bi joj život s tim saznanjem – da joj je sin propao – bio teži od smrti. I u osjećanju nebulozne krivnje da ju je on, s onim što mu se dogodilo, otjerao u smrt kako ne bi gledala svoga sina kojemu nije do kraja uspjelo pokazati majci da teškoće u životu svladava s lakoćom. I bio je još jedan, dopunski, oblik prisutnosti majčine smrti u njemu: bila je vješta u pronalaženju utjehe; možda bi je i u ovom slučaju našla i za sebe i za njega!

U kuću je ušao sav prokisnuo do kože. Bio je lijen svući se do gola i na sebe obući suhu odjeću. Zapravo, nije mu se dalo tražiti odjeću po ormaru. Nije to bila njegova odjeća, bila je to očeva odjeća. A svaki je komad te odjeće imao svoju priču. Nije mu se dalo te poznate priče po-novo slušati. Radije će pričekati da se njegova odjeća na njemu prosuši.

Sjeo je pokraj nenaložena štednjaka i samo pomislio da bi ga bilo dobro naložiti, ali snage u njemu nije bilo da se pobrine za drva i naloži ga. Jedinu snagu koju je smogao bila je ona da pritisne šalter i upali svjetlo, ali i to tek kad se u kući potpuno smračilo.

Netko je od susjeda koji su majku oblačili i polagali u lijes navio sat što ga je majka držala na ormaru i svaki dan navijala i podešavala na njemu vrijeme prema zvuku sirene s boksitnog rudnika. Samo zato što je željela da, osim njena srca, u njenoj kući još netko otkucava život. Na zvuk sirene navijao se taj sat i onda kad je zvonjavom budio oca. Kad bi ga zvao da iz postelje ustaje, oblači radno odijelo, pripasuje remen, stavlja kacigu na glavu i odlazi u rudnik. Nakon nesreće koja mu se u rudniku dogodila – kamen ga je udario u zatiljak – i njegova odlaska tamo gdje mu se ovih dana i majka pridružila, ostalo je u kući sačuvano sve što je njemu pripadalo i na njega podsjećalo. I njegova partizanska odora, s činovima vodnika i dva odlikovanja, u kojoj je bio ranjen u vilicu! I njegova rudarska paradna odora! I taj sat!... Odjeću nije želio oblačiti, neka je njegova bila mokra. Dosta mu je što i taj sat mora slušati! A sluša ga samo zato što ga je i majka nakon očeva odlaska slušala. Govorila je da mira danju a sna noću ne može imati ako ne čuje kako taj sat kuca.

Neka kuca do sutra u šest sati, dok se sirena ne oglasi. Koliko će i nakon toga još kucati, ne zna se, ali se zna da će nešto prije šest on iz kuće otići na autobus i da ga više neće imati tko naviti. Ni tko ni radi čega! A s njegovim otkućajima u ovoj će kući prestati život. On će kuću napustiti, zaključati vrata, ključ dati stricu i tko zna hoće li se ovamo ikada više navratiti. Hoće li se moći navratiti!

Sat je kucao, svjetlo je gorjelo, a on je bdio i čekao jutarnji autobus. U mokroj odjeći, u prosincu, u hladnoj sobi, a bilo mu je toplo, na mahove i vruće! Ako ta toplina u mokrini i hladnoći ne dolazi od žarulje koja jedva žmirkava, onda se ne može znati od čega drugoga ona dolazi, onda se ne može znati što ga grije. Tek što se o tom zapitao, na sobnom zidu, nasuprot sebi i poviše sata, u ovalnom okviru, spram slabašnoj svjetlosti, ugledao je majčinu sliku i zaključio da ga grije razboritost te žene, razboritost koja je na slici ostala zabilježena zauvijek.

»Mama!« rekao je. Ili je samo mislio da je rekao! Ili je šutio, a mislio da govori! O kakvom se govoru radilo, samo mišljenu ili i mišljenu i govorenu, nije zapamtio, jer, kakav god bio, mišljen je i govoren u bunilu i vrućici, koje su bivale sve veće. »Pridi mi, mama! Jesi li ti to ili mi se na slabu osvijetljenju, da si to ti, samo pričinja! Uvijek sam ti govorio da

ti džemper s ovratnikom lijepo pristaje, a ti si tvrdila da takvo nešto, čisto gradsko, ne može pristajati ženi sa sela. Kad bi se mogla pogledati kakva izgledaš na ovoj slici, znala bi da nisi bila u pravu!...

... Mama, glava me počinje boljeti! Možda negdje u nekom pretincu imaš koju tabletu *fenalgola*? Ti znaš da ja te tablete uvijek imam uza se, ali sam ovoga puta, kad sam čuo da si preminula, zaboravio na sve, pa i tablete protiv glavobolje sa sobom ponijeti. Javili su mi da što hitnije dođem, da ti se nešto teško dogodilo. Jest, dogodilo se! Ali te ja, i nakon toga što se dogodilo, ponovo nalazim, u toj slici, u našoj kući. I presretan sam što te ponovo vidim!...

... Ponovo mi je onako kao što mi je uvijek bilo kad bih k tebi došao i tebe zdravu našao. Kod nas je zima, ti sjediš i pleteš, ja sjedim i čitam knjigu; izmijenimo pokoju riječ, a ručak se kuha! Mama, to mi je drago, bilo i sada je, nemaš pojma, mama, koliko mi je to drago! A poslije ručka navrati stric, pije i priča! Nama je u kući toplo, a vani je vjetar, sirena na rudniku, naša polja i šumarci u nedogled!...

... Jednu tabletu *fenalgola* svakako bih morao popiti s čašom vode. Glava mi puca od bola i, ako uvečer zaspim s glavoboljom, s njom ću se i probuditi. A ujutro ni kava ni bilo koja tableta neće mi pomoći. Boljet će me sve do kasnog popodneva, sve dok se ta nesnosna glavobolja u mom mozgu ne istutnji. Ako nemaš *fenalgola* ili, ako ga imaš, a ne daš mi ga – jer si mi znala savjetovati da ne pijem otrov, da se ne privikavam na tablete – onda mi, mama, skuhaj jaku kavu, jaku kao grom, onu što bi vola ubila, a kamoli neće ubiti moju glavobolju. Ni kave nemaš? Pa, što da radim!...

... Ti si za tu bolest poznavala još jedan lijek: na glavobolju se mora zaboraviti i onda ona prestane! A to znači, ako mi uspije da na sat vremena zaboravim na glavobolju, kad je se ponovo sjetim, glava me više neće boljeti. Bolest će iz glave nestati. Moguće je da je zaborav na glavobolju lijek protiv glavobolje bolji od tableta, ali je gotovo nemoguće taj zaborav postići, u taj zaborav kao u san utonuti. Za zaborav bi trebao izuzetno zanimljiv razgovor, izuzetno zanimljiva priča u tom razgovoru. Imaš li ti, mama, neku zanimljivu priču, neku iz vremena svoje mladosti? Što mi se smiješ, što ti je u mom pitanju smiješno? A, smiješno ti je to da mogu i pomisliti kako u tvojoj mladosti može biti nešto zanimljivo toliko da otjera glavobolju! Ima, mora biti! Recimo, tvoja prva ljubav! Ili bilo koja tvoja ljubav po redu! O tim mi ljubavima, a moralo ih je biti, nikad ništa nisi govorila. A sad bi za zdravlje moje glave mogla progovo-

riti. Mama, jednu priču o ljubavi! Da mi donese zaborav na glavobolju, da me izliječi! Nećeš? Bi ti, ali takve priče nemaš! Pa, što ćemo sada? Kako naći lijek mojoj glavobolji?...

... Nagovaraš me da sam pričam priču o jednoj svojoj ljubavi. To hoćeš! Rado bih to učinio, tebi za ljubav, kad bih takvu priču imao. Ali što mogu kad takve priče nemam. Nešto u začetku ima, ali ono što tek počinje, dok se u potpunosti ne ostvari, priča ne može biti. Pričekaj, nečeg sam se za lijek glavobolje sjetio. Kad ni ja ni ti nemamo zanimljivih priča, koje bi nas odvele u bajkoviti zaborav, o putenoj ljubavi, da proširimo značenje ljubavi na sve što može biti voljeno, pa da pričamo priču o nečem, o bilo čemu što smo voljeli. Možda mi ta priča daruje ljekovit zaborav! Počnimo! Sad je na tvom satu deseta ura. Trebam na glavobolju zaboraviti do jedanaest!...

... Mama, što ako tvoj sat bude otkucavao vrijeme sporije nego što ga otkucavaju drugi satovi, pa mi jedan sat zaborava na bolest glave otkuca tek pošto drugi satovi otkucaju sat i pol! Toga se bojim, jer je priča što ti je imam ispričati kratka, da bih je mogao protegnuti na sat i pol vremena, kad mi tvoj sat otkuca jedan sat zaborava. Da bismo izbjegli tu opasnost, da priča bude ispričana i prije nego što istekne ljekovita ura na tvom satu, predlažem ti da interes za moju priču bude podijeljen na dva dijela: na interes za priču samu i na interes za pouku koja iz priče proistječe. Taj će interes u dva dijela biti dovoljan da pokrije i više vremena od jednog i pol sata s kojima bi nas tvoj spori sat mogao prevariti. Slažeš se s prijedlogom? Slažeš!...

... E, kad se slažeš, onda poslušaj jednu opasku uz dvodijelni karakter moje priče, zapravo, uz drugi dio, uz pouku koja iz priče izvire. Ne uspijem li zaborav od punog sata, koji će tvoj sat produžiti za trideset minuta, naći u razmišljanju o pouci, zajedno s tobom, i sjetim li se glavobolje prije nego što misao domislim i prije isteka vremena ljekovitog zaborava, ja ću, mama, kao i tisuće drugih, koje je vrijeme prevarilo jer na vrijeme nije došlo, od glavobolje poludjeti. Bit će to kazna zato što sam misao domislio prije nego što je vrijeme za tu misao došlo!...

... Donosio sam ti svete slike i kipove s putovanja da bih podržao tvoju vjeru u Boga i zaštitio te od razorne nevjere. Sve sam to činio potican ljubavlju prema tebi, jer ti si bila moja ljubav. Kad bih to znao, o toj bih ljubavi volio pisati baladu bez kraja. Pisati i ne prestajati pisati! Uz tebe se, mama, u mom životu pojavila još jedna žena, za mene bez ikakva značenja, nametnuta mi da je slušam i uvažavam. I koliko god

beznačajna i nametljiva, toliko i nesretna! Htio sam joj pomoći kao i tebi, zbog drugih stvari i na jedan drugi način. Kod tebe sam uspio, kod nje nisam. Što sam od nje doživio? Nož u leđa! Dušu mi je ranila i sad s ranjenom dušom moram živjeti. Što me nakon toga njena uboda i tvog odlaska očekuje i što mi je činiti? Da dušu zacijelim? To će biti najbolje. Lijekom – da me za nikoga ne bude briga: rađajte se i umirite, strahujte i ludujte; što me se tiče vaše rađanje i umiranje, vaši strahovi i vaše ludosti! Ja bez svega toga mogu! Samo me jedno pitanje muči: bi li takvo iscjeljenje ranjene duše značilo biti duševno zdrav!«

Govori li Pavao Crnko i otkucava li sat vrijeme ljekovitog zaborava? Pavao Crnko ne govori, on misli ne izgovarajući ni riječi. Njegova je majka od moždane kapi umrla pred dva dana i nakon nje sat nitko nije navijao ni podešavao prema jutarnjem oglašavanju rudarske sirene. Ne samo da sat sporo odbrojava vrijeme ljekovitog zaborava, kako je mislio Crnko, majčin sat više nikako nikakvo vrijeme ne odbrojava. A ti otkucaji sata što ih Crnko čuje otkucaji su boli u njegovoj glavi!

»Mama, čini li se tebi da je vrijeme stalo, da tvoj sat otkucava sekunde, ali da mu kazaljke stoje na istom mjestu, mala na broju deset, a velika na broju dvanaest? Čini! Dakle, tako! Odbrojavanje je ljekovitog zaborava prekinuto. Sjetio sam se glavobolje i našao je snažniju nego što je bila. Tko mi je kriv što lijeka glavobolji nisam našao u jednosatnom zaboravu na bolest, tko mi je kriv kad sam se našao tamo gdje vrijeme stoji!...

... Mama, grozno me boli glava. A ono s vremenom zaborava koje će glavobolju izliječiti sad je propala stvar. Prevarilo me je mjesto na kojemu sam, prevarilo me je vrijeme u kojemu sam, prevarila me je moja duša koja se na svaku nevolju smiluje. Ima li još kakva lijeka za moju glavobolju! Ako ti ne znaš, ja za još jedan lijek znam. Umjesto da te zazivam, što me izliječilo nije, lijek ću naći samo ako s tvojom slikom u ruci i duši odem tamo kamo si i ti otišla!«

Pribrao je svu snagu u sebi, dignuo se s klupe i skinuo sliku s čavlića u zidu. Rukama je stiskao sliku na prsima i, jedva se držeći na nogama, hodao po sobi. Otvorila su se vrata i k njemu je pristupio stric za kojim je u stopu išla strina.

»Pavle, što je s tobom? Podne je, a iz kuće ne izlaziš!« kaže mu stric.

»Striče, taj sat ne ide. Mamu sam pitao zašto zaostaje, zašto je stao i kazala mi je da ne zna. Uzeo sam u ruke njenu sliku i ponovo je pitam zašto vrijeme stoji i zašto mi ne dopušta jednu uru ljekovitog zaborava. I opet mi kaže da ne zna! Možda ti znaš? Bio si rudar, bio si svakodnevno

u doticaju s duhom zemlje i podzemlja – ti bi tu nepoznanicu, zašto je vrijeme stalo i zašto nas ne izliječi zaboravom, morao znati.«

»Pavle, što ti govoriš! Da nisi bolestan! Da ti dlanom opipam čelo!« kaže mu stric i svoju mu nadlanicu stavlja na čelo.

»Mama!« obraća se Crnko slici u ovalnom okviru. »On pita jesam li bolestan! Ti mu kaži od čega sam obolio!«

»To nije mamina slika, Pavle. Odavna je ona iz tog okvira izvadila svoju i očevu ti sliku s vjenčanja i u nj stavila sliku Majke Božje koju si joj poslao s jednog puta u Italiju.«

»Zbilja«, rekao je Crnko pogledavši sliku, »to je Marija i njen mali Nazarećanin, obasjan svjetlošću slame na koju ga je majka položila prije nego što će nad njim sklopiti ruke. To sam joj iz Parme i donio i kao razglednicu poslao! I to je njoj bilo značajnije od njezine i muževe slike s vjenčanja... Glava mi puca! Možda ti, striče, imaš koju tabletu protiv glavobolje?«

»Imam, ali ta tableta tebi neće pomoći«, rekao je stric i okrenuo se prema supruzi. »Otiđi do Josipa, neka uzme moj motorkotač i ode po liječnika. On sav gori. Njemu će trebati bolnica!«

23

Osjetio sam, što osjetiti nije bilo teško, da je priča o slučaju Pavla Crnka završila istovremeno kad je završila i sjednica vijeća za izbor docenta na kojoj mu je izglasano nepovjerenje. Ono što mi je pričao o dva sljedeća zla koja su ga snašla, o majčinu pogrebu i upali moždane opne, pusta je želja da priču nastavi, makar je morao nastavljati u majčinoj smrti i u buncanju prouzročenu upalom mozga, od koje je liječen i od koje se još uvijek oporavlja.

Možda kod njega upale moždane opne, kojoj bi uzrok bio hladnoća na kiši i boravak u mokrini, nije ni bilo; možda je on poželio, i što je želio to i dobio, da mu upala moždane opne s buncanjem bude pribježište pred pitanjem koje ga je progonilo dok je u sporednoj prostoriji, u knjižnici, čekao ishod glasanja o izboru docenta, pitanjem što će biti s njim ako ne bude izabran! Trijezne glave gledajući, što bi moglo biti! Ako ne dobije mjesto docenta, ostat će asistent ili će potražiti novo radno mjesto u nekoj od tvornica, daleko od fakulteta. Ali, Crnka su krasile mnoge lijepe osobine, a najljepša osobina, trijezna glava, njega nije krasila, kad je u toj glavi uzrokom upale moždane ovojnice mogla postati spoznaja da je

svoje povjerenje, s nemalom količinom naklonosti, poklonio osobi koja toga povjerenja i te naklonosti nije bila dostojna. Još gore, koja je to povjerenje i tu naklonost zloupotrijebila i onemogućila mu sveučilišnu karijeru, do koje mu je, recimo punu i bolnu istinu, radi mentorove kćeri bilo toliko stalo.

Ležeći mjesecima u bolesničkoj postelji, rekao je sebi da se pobjeći nema kamo. Da se od iznevjerena povjerenja ne može pobjeći ni u osobno ludilo! Da se mora izmijeniti, ne biti naivan i povjeravati se bilo komu! Ne dijeliti naklonost iz samilosti, biti oprezan i sumnjičav! Liječnici su mu, uz obaveznu kontrolu ozdravljenja, dali i dugo bolovanje. Napustio je sveučilišni grad, svog mentora i njegovu kćer – što će im ovakav kakav je, ranjene duše i nikakav – i naselio se u naš mali grad. Ni s kim se nije družio.

S onima s kojima bi se povremeno, ipak, morao sastati, prakticirao je nešto što nije bilo ludo, ali je graničilo s ludošću. Liječnici su za to čudaštvo najprije od drugih doznali, a potom su i od njega dobili priznanje da to čini i obrazloženje zašto to mora činiti. Liječnici su po tomu zaključili da on upalu moždane opne, kao ni mnogi drugi bolesnici od te bolesti, nije bez posljedica prebolio. Neki je ganglij, neki je živčani čvor u bolesti bio oštećen i ostao neizliječen. Možda baš onaj od kojega je svojevolljna upala i počela, onaj gdje se registrira povjerenje među ljudima i onaj odakle se tim povjerenjem upravlja. U njegovom slučaju povjerenjem prema Anastaziji, njenoj Partiji i *partijnosti*!

Međutim, pošto sam se prvi put susreo s Pavlom Crnkom, a da prije toga nisam ni za njegovo ime čuo – osim što mi je jedan prijatelj u kavani, smješkajući se, rekao da u našem gradu, uza sva ostala čuda, ima i jedno takvo čudovište kao što je neki, ne spominjući mu ime, propali znanstvenik – uvjeren sam da se ne radi ni o kakvom moždanom oštećenju. Crnko će se od upale moždane ovojnice oporavljati i oporaviti da može praviti crteže, ispisivati formule i pisati članke, ali ne vjerujem da će do kraja života zacijeliti ranu na duši što mu ju je zadala ona koja je zloupotrijebila njegovo povjerenje i izigrala njegovu naklonost, ma kakve vrste ta naklonost bila. Neće zacijeliti ranu kojom nije ranjen samo on, već svi oni koji su živjeli u sjeni neke svoje Anastazije!

I dok sam siguran kako onomu što čini – i po tomu je u očima mog prijatelja čudovište među čudima našega grada – nije uzrok oštećenje živčanog čvora za povjerenje, nisam nimalo siguran u pronalaženje pravog uzroka tom čudaštvu.

Sam mi je to čudaštvo obrazložio kao oprez koji će mu u budućnosti osigurati miran život i nesmetan znanstveni rad. Ne vjerujem da će mu donijeti to što očekuje! Prije će biti da će ga učiniti sumnjivim! Zašto se povlači u sebe i izbjegava društveni život? Zašto uči i samo uči, kako bi znanjem nadmašio druge? Zašto se ni o čemu ne izjašnjava? Zašto priča samo jednu priču, onu o onomu što mu se dogodilo kad nije izabran za docenta? Toliko pitanja bez odgovora učinit će ga totalno sumnjivim, uslijedit će istraga i on će ponovo poželjeti da pobjegne u nesvjesticu što je izaziva upala moždane ovojnice.

A da njegovo čudaštvo, suprotno onomu kako mi ga je obrazložio, nije lukav produžetak, kako bi Anastazija rekla, djelovanja na dosadašnju *političkoj liniji*? Ne pokušava li on, pričajući potanko, od riječi do riječi, ono što mu se s Anastazijom, utjelovljenjem Partije i *partijnosti*, i završavajući tu priču onim čime ju je završavao – a vidjet ćemo čime – od svoje priče učiniti priču svih nas. Priznajem, ovo može biti uzrok čudaštva, ali i moja želja da mu to uzrok bude. Imam razloga vjerovati da je moja projekcija razloga njegovih postupaka istinita. Moj je dojam iz razgovora s njim da se varaju oni koji misle kako je Crnko prolupao i skrhan čovjek. On je samo ranjen čovjek! A njegova rana, kad zacijeli, bit će najizdržljiviji dio tkiva na njegovu tijelu i duši.

Glavninu priče ste čuli, a sad ćete čuti i njen završetak, pa sami prosudite jesam li u pravu ili u krivu!

»Razgovor smo priveli kraju. Još samo ovo!« rekao je, izvadio iz torbe tri lista papira ispisana na ciklostilu, i preko stola ih gurnu preda me. »Treat ćete to pročitati. Žao mi je što vas dodatno mučim. Uobičajeno je da svaki službeni razgovor između dvije strane završi zajedničkom izjavom. Naš će na taj način završiti kad to pročitate.«

»A što je to na ovim papirima, ovako gusto, s jednu i drugu stranu, ne ostavljajući marginu, ispisano? Da nije molba u kojoj tražite zaposlenje?« rekao sam držeći papire u rukama i nećajući se da ih počnem čitati.

»Molba nije!«

»Oprostite! Kažem to, jer me na sve strane mole da im dam posao!«

»Znam da vam s takvim molbama grdno dosađuju. I ja ću to učiniti, ali nešto kasnije, usmeno!

U naslovu je i prvom stavku teksta, ispisana sitnim i nabijenim slovima s obje strane tri lista, pisalo:

POTVRDA

Kojom potvrđujem da sam danas (slijedi za upis dana, mjeseca i godine slobodan prostor podvučen crtom) s inženjerom Paulom Crnkom vodio razgovor sa sadržajem koji je u kratkim crtama opisan u ovom unaprijed pripremljenom zapisniku s jednim prilogom. Svojim potpisom jamčim pod zakletvom i s punom odgovornošću da u razgovoru nismo doticali ništa drugo osim onoga što je u zapisniku navedeno i onoga o čemu se u prilogu govori. Vlasnik je potpisa (opet prazan prostor podvučen crtom za, u ovom slučaju, čitko ispisano moje ime, prezime i ime oca).

Ispod naslova i prvog stavka nalazi se tekst, u čijim rečenicama, čim sam ga počeo čitati, prepoznajem sadržaj Crnkove ispovijedi, koju mi je nešto prije povjerio. Čitao sam prvu stranicu dopola i zaključio da će čitanje biti dugo, pa, kako znam ono što u tekstu piše, nema smisla na to čitanje trošiti vrijeme. Prestao sam čitati i rekao:

»Dragi inženjere Crnko, kad vi to od mene tražite, ovo ću potpisati i prije nego što tekst do kraja pročitam. Sve ste mi ovo kazali i molio bih vas da me ne silite tekst čitati do kraja. Molio bih vas da mi dopustite vjerovati vam na riječ, da vam, kako da kažem, poklonim povjerenje kao uzdarje za poklonjeno mi povjerenje. Molio bih vas da mi dopustite u vas vjerovati! Dajte mi priliku da vam se odužim!«

»Zašto biste mi vjerovali! Kako možete znati da nisam lažac koji je došao po vaš potpis ispod teksta u kojemu mi povjeravate da ste došli za direktora tvornice alatki, kako bi je okrali i upropastili kao konkurenciju tvornice alatki u kojoj ste dosada radili. Pa sutra, kad taj potpis na prijevaru od vas dobijem, da vas s njim ucjenjujem na sto načina! Jeste li sigurni da sam doživio ono što sam vam pričao da sam doživio! Da sam bio bolestan! I vi biste mi poklonili povjerenje! Što znači pokloniti nekome povjerenje! Predati se sotonu u ruke? Ne znači li baš to!«

»Slažem se s vama da povjerenje treba razumno i oprezno poklanjati, ali se s vama ne mogu složiti da je povjerenje u svakom slučaju sumnjiva roba. Kvarljiva roba da, ali sumnjiva ne! Slažem se stoga jer ne vidim što bi, ako povjerenje ozloglasimo, moglo povezivati ljude. Sumnjičavost, koja će prva zasjesti tamo gdje bi bilo mjesto povjerenju, ljude sigurno neće povezivati!«

»Veoma mi je drago da to od vas čujem! Zar sam ja ikad išta drugo od povjerenja tražio, nego da me s ljudima povezuje! A vama zahvaljujem

na povjerenju! Nastojat ću ga opravdati! Ipak bih vas molio da *Potvrdu* ne potpisujete prije nego što pročitate Anastazijin podnesak na vijeću za izbor docenta, koji se nalazi u prilogu, na trećem listu. Zar niste radoznali da vidite što je napisala? Ili već iz drugih sličnih slučajeva znate što je mogla napisati u ulozi u kojoj je *karakteristiku o društveno-političkoj podobnosti* pisala?« rekao je Crnko i ja sam nastavio čitati. Bio sam radoznao da vidim što ta piše!

Povodom kandidature Pavla Crnka na mjesto docenta za predmet elementi strojeva čast mi je vijeću za izbor nastavnog kadra dati svoje mišljenje o kandidatu. Na to me obvezuje članstvo u tom vijeću i partijska dužnost da izričem svoje i, nadam se, partijsko mišljenje o moralno-političkoj podobnosti kandidata za nastavnike koji će sutra odgajati našu omladinu.

S Pavlom Crnkom imala sam priliku razgovarati bezbroj puta kroz protekle tri godine i surađivati na projektima gdje je mogao doći do izražaja, ne njegov lik stručnjaka – što ovom prilikom želim ostaviti po strani – već njegov moralni i politički lik, lik koji će, jednako kao i stručnost, dolaziti do izražaja u svakodnevnom radu s omladinom. Ta me je suradnja i ti su me razgovori uvjerali da je imenovani neprikladna ličnost za odgoj naše mladeži, jer bi sa svojim stavovima mogao štetno djelovati na njihov razvoj. Na ovakav zaključak navele su me sljedeće činjenice:

... Imenovani je nepovjerljiv prema ljudima koji u ime Partije, i izabrani od Partije, upravljaju našim socijalističkim društvom. Zauzima se za nepovjerenje kao polazno gledište, a od Partije izabranima ostavlja mogućnost da se radom dokažu vrijedni dane im dužnosti. Zagovara neposluh, solipsizam i defetizam, a nijeće potrebu emocijama ispunjene podrške partijskom i državnom vodstvu, od najniže do najviše instance.

... On s visoka i s gađenjem govori o zaslugama što su ih naši ljudi stekli prolijevajući svoju krv za ideale Partije. U potkrepu tomu izmislio je neku kvazi-filozofsku teoriju koja nijeće mogućnost bilo kakve zasluge, osim zasluge po rođenju dane svima – da slobodno žive.

... Crnko je umišljen, začahuren, sebičan, nepovjerljiv i nedruželjubiv. Jedino na što misli i čemu teži je gomilanje stručnog i svekolikog znanja, koje će pothranjivati loše strane njegova karaktera i voditi ga željenom cilju: da jednoga dana, kad stručno znanje bude važnije od partijnosti – koje neće dočekati – on i njemu slični zasjednu na ona rukovodeća mjesta gdje sada sjede ljudi od Partije odabrani, ljudi kojima on nijeće zasluge i prema kojima propovijeda nepovjerenje.

... On razvodnjava otpor prema pogubnom utjecaju religije nekakvom lažnom teorijom o religiji kao utjesi pred smrću. Pa tu teoriju ilustrira i potkrepljuje svojim primjerom. Primjerom kako je majku tješio i u vjeri učvršćivao slikama i kipićima svetaca koje bi joj donosio s puta u inozemstvo. I teorija o religiji kao utjesi pred strahom od smrti i priča o slikama i kipićima imaju svrhu da prikriju njegovu duboku religioznost, koju nema hrabrosti javno iskazivati. Takvi, prikriveni, poklonici vjere i crkve, kad religiozna mladež u njima otkrije svoje istomišljenike, u odgojnom procesu mogu Partiji učiniti veću štetu od deklariranih vjernika. Deklarirane je lako ušutkati, raskrinkati i udaljiti iz odgojnog procesa, a prikrivene ne možeš ni ušutkati, ni raskrinkati, ni udaljiti, jer ih ne možeš otkriti.

... Kao društveno-politički radnik koji na sveučilištu predaje sociologiju i marksizam, svjesna svojih obaveza, ukazivala sam drugu Crnku na njegova pogrešna gledišta, ali je on, i uz to što sam ga često ugonila u slijepu ulicu, u čorsokak, ostajao uporno na svojim gledištima, ponudivši mi, one večeri kad je proslavljao polaganje doktorata – valjda na drskost ohrabren titulom doktora znanosti – da će me izliječiti od svega što mi je u glavi ako mu dozvolim da legne sa mnom u postelju. Otada, iz razumljivih razloga, s njim ne komuniciram!

Ne vršim pritisak ni na koga da uvaži ovo što sam napisala, jer je svatko dužan po svojoj savjesti prosuditi koliko bi ovdje moglo biti istine. Pripravna sam usmeno dati sva dopunska objašnjenja koja budu tražena od mene. Uručujući ovaj podnesak vijeću, ja vršim nalog svoje savjesti i odlučno tvrdim da Pavle Crnko, i uz neosporne stručne kvalitete, ne može biti odgajatelj naše omladine. Mi večeras imamo mogućnost boljeg izbora, izbor drugog kandidata, koji, uz stručne, zadovoljava i moralno-političke kriterije za sveučilišnog profesora.

Molim da se ovaj moj podnesak u prijepisu, službeno ovjeren u dekadatu, uruči dr. Pavlu Crnku.

Prof. Anastazija Rubić

»Evo, pročitano je!« rekao sam Crnku, uzeo nalivpero i na dnu šeste stranice gusto tiskana teksta stavio svoj potpis, svoju potvrdu da s Pavlom Crnkom nisam te večeri razgovarao ni o čemu drugomu nego o onom što piše u tom gusto tiskanom, i za potrebe ovih potvrda na ciklostilu umnoženom, tekstu. »I potpisano!«

Uzeo je tri lista papira iz mojih ruku i spremio ih u torbu, kamo sprema i druge slične potvrde nakon svakog razgovora u četiri oka. Bilo s kim da su vođeni!

»Ako vam molbi nije uvrh glave, molio bih vas da i moju saslušate« rekao je.

»Molbi mi je doista puna kapa! Ali, vi samo molite, vidjet ću što mogu učiniti!«

»Prebolio sam meningitis, na bolovanju sam. Oporavljam se! Ali mi u oporavljanju smeta jedna misao. Možda nerealna! Ali, progoni me, postaje opsesija! Da ću, ljenčareći, zaboraviti nešto od onoga što sam dosad dobro znao. Tvornica alatnih strojeva bila bi dobro mjesto da svoje znanje utvrđujem i širim. U sličnoj sam tvornici radio prije nego sam postao Goldnerov asistent. Meni plaća zasad ne treba, bit ću na bolovanju još najmanje godinu dana. Meni treba rad u tvornici nekoliko sati dnevno. Meni treba posao, neplaćen, ali pravi posao! Dva, pa i četiri sata dnevno mogao bih izdržati!«

»Čekajte! Od svih koji su me dosad molili takvo me nešto dosad nitko molio nije. Razgovarat ću sa svojim ljudima. Mislim da će to biti moguće. Navratite do tjedan dana! Ali vam već sada mogu reći da će mi biti drago što ću s vama raditi u istoj tvornici.«

I tada je Crnko iz svoje torbe ponovo izvadio ona tri lista papira što sam ih netom djelomično pročitao i potpisao. Pružio mi je te papire i rekao zaista preklinjućim glasom:

»Molim vas, neka vam ne bude teško, svojom rukom dopisati ispod svoga potpisa ovo – da smo razgovarali o mom poslu u tvornici i da ste mi vi taj posao obećali dati!«

»Zašto?« pitao sam ga oneraspoložen i uzbuđen. »Zašto da to dopisujem?!«

»Pa, što da vam odgovorim! Razlog ste čuli, razlog već poznajete!« prošaptao je skrušeno.

»U redu, pristajem!« rekao sam odlučno. »Dopisat ću i potpisati, postupit ću onako kako želite da postupim. Ali ovim potpisom ne potpisujem potvrdu onoga o čemu smo govorili, kao što sam prvi put učinio, ovim potpisujem molbu da mi vjerujete, da imate u mene povjerenje. Inženjeru Crnko, kolega, vi se opravdano bojite da ćete, ne radeći, zaboraviti štošta od vašeg stručnog znanja, i ja ću vam pomoći da ne zaboravite; ali, isto koliko i zaborava u struci, vi biste se trebali bojati pamćenja onoga čime vas je opteretila Anastazija, jer to pamćenje može

biti uzročnik i teže bolesti od upale moždane ovojnice. Zapamtite nešto drugo, suprotno onomu čime vas je Anastazija opteretila, da bez povjerenja mene u vas, a vas u mene nas dvojica u životu nećemo daleko otići ni nešto valjano učiniti.«

Dogovorili smo se da ćemo se za tjedan dana vidjeti na istom mjestu, u isto vrijeme. Uzeo je svoja tri lista papira – i od mene potpisana – i otišao.

Gledao sam kroz prozor kako izlazi iz sjene kuće u kojoj smo razgovarali i kako prilazi središtu trga obasjanu neonskom svjetlošću.

Čim sam u ovaj gradić – koji od industrijskih pogona ima samo tvornicu alatnih strojeva – došao za direktora te tvornice, upozorili su me na jutarnji i večernji fenomen središta njihova glavnog trga. Otkako su kuće oko toga trga sagrađene, negdje početkom dvadesetog stoljeća, jer mu se crkva nalazi na jugozapadnoj strani, na središte je trga u vedro predvečerje padala sjena križa s crkvenog tornja. Otkako su komunisti došli na vlast, ubili vlasnika tvornice, uselili u njegovu kuću – koja je trgu na sjeveroistoku – gradski komitet Partije i na kupolu joj stavili crvenu petokraku zvijezdu, na središte trga, u vedru danu, u jutarnjim satima, pada sjena te zvijezde... Dakle, ujutro na središte trga pada sjena zvijezde s pet krakova, a uvečer sjena križa, što komunisti tumače kao svitanje novog i zalaženje starog doba. Dok se u vremenu koje dolazi, i nitko ne zna koliko će trajati, ne riješi koje će od toga dvoga začeti, a koje će i dalje bacati sjenu na središte grada, po tom se trgu mora hodati i oko njega živjeti.

Tamo gdje sada, pognut prema naprijed, hoda Pavao Crnko nema ni sjene križa ni sjene petokrake, tamo je sada samo neonska svjetlost, ali se meni, dok trg sa svog prozora gledam, čini da obje sjene padaju po njemu. Kud on, tud i sjene nad njim! Sjene se, kao dvije zlokobne ptice krile nad njegovom mišlju i nad njegovim životom. Spopada me želja da otvorim prozor i iz svega glasa povičem na te sjene slične pticama, da im kažem neka odlaze, neka tom čovjeku dadu vremena i mira da ozdravi.